

Соціальна робота в Україні: теорія і практика

№ 3–4, 2012

Київ 2012

УДК 364(477)(05)

Соціальна робота в Україні: теорія і практика

Науково-методичний журнал
Видається щоквартально

№ 3–4, 2012
вересень–грудень

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 15517-4089 ПР від 18.08.2009 р.

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту соціальної роботи та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова від 19.12.2012 р., протокол № 3.

Внесено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (педагогічні науки/соціальна педагогіка), затвердженого постановою президії ВАК України від 14.04.2010 р. № 1-05/3.

Співзасновники:

Всеукраїнська громадська організація “Ліга соціальних працівників України”, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Благодійна організація “Фонд соціальної роботи”.

Редакційна колегія

Толстоухова С. В., к. пед. н., доцент, заслужений працівник соціальної сфери України, *шеф-редактор*

Ярошенко А. О., д. філос. н., професор, *головний редактор*

Бех І. Д., д. психол. н., професор, академік НАПН України

Бех В. П., д. філос. н., професор, заслужений діяч науки та техніки України

Головко Н. І., к. пед. н., доцент

Зверєва І. Д., д. пед. н., професор

Кобилянська Л. С., к. філос. н.

Лактіонова Г. М., д. пед. н.

Литва Л. А., к. соціол. н., доцент

Максимова Н. Ю., д. психол. н., професор

Максименко С. Д., д. психол. н., професор, дійсний член НАПН України, заслужений діяч науки та техніки України

Отрешко Н. Б., д. соціол. н., доцент

Патенок О. П., к. пед. н.

Петрочко Ж. В., д. пед. н., доцент

Пеша І. В., к. пед. н.

Трубавіна І. М., д. пед. н., професор

Харченко С. Я., д. пед. н., професор, заслужений діяч науки і техніки України

Уварова С. Г., психоаналітик, Президент Української асоціації психоаналізу – Європейської конфедерації психоаналітичних психотерапій, член Всесвітньої Ради по Психотерапії

Emilia Janigova, doc. Ph Dr. Ing, The Catholic University in Ruzomberok (Словаччина)

Cezary Wosinski, PhD, University College of Social Sciences in Czestochowa (Польща)

© ВГО “ЛСПУ”, 2012

© НПУ ім. М. П. Драгоманова

© БО “ФСР”, 2012

У номері

СОЦІАЛЬНА ОСВІТА: НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

<i>Литва Л. А.</i> Концепт успіху в соціалізаційних практиках суспільства ризику	5
<i>Патинок О. П.</i> Психологічні умови становлення відповідальності як якості особистості майбутнього фахівця соціальної сфери	15
<i>Приходько А. Ф.</i> Забезпечення міждисциплінарної інтеграції у змісті теоретичної підготовки майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг	24
<i>Стех Є. О.</i> Професійно-технічний навчальний заклад як середовище формування патріотизму учнівської молоді	32
<i>Чопей В. С.</i> Толерантність як принцип і основа світоглядної парадигми сучасних студентів	41
<i>Янісів Ю. О.</i> Особливості впровадження інновацій в українській освіті	50

ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

<i>Вольнова Л. М.</i> Зміст і напрями соціально-педагогічної профілактики девіантних проявів у поведінці важковиховуваних підлітків	60
<i>Головка Н. І.</i> Профілактичні заходи щодо наркозалежності підлітків і скоєння ними злочинів	71
<i>Яременко Л.</i> Позашкільна діяльність як навчання, дозвіллева діяльність (гра) та професійне самовизначення особистості	79
<i>Кушнірчук О. Р.</i> Порушення процесу соціалізації як чинник залучення до проституції вихованок шкіл-інтернатів	93

Трубавіна І. М. Соціальне загартування особистості
в теорії соціальної педагогіки 103

Ярчук Ю. Г. Здоровий спосіб життя: реальний стан
і державна політика 112

МЕНЕДЖМЕНТ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Косяк О. М. Менеджмент соціальної роботи як сучасний напрям
управлінської діяльності 127

ПСИХОЛОГІЯ

Русіна Н. Г. Психологічний стан очікування результатів оцінювання
знань студентами юридичних факультетів 134

Кузьмінська Л. Д. Підліткова самотність
як соціально-психологічна проблема 147

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Онопрієнко В. Екологічна освіта
як предмет міжнародної співпраці 158

ЦИФРИ, ФАКТИ, ДОСВІД

Реалізація нового проекту в Україні “Знову до роботи:
реінтеграція матерів і батьків до професійного життя
після відпустки по догляду за дитиною” 167

Вдосконалення соціального супроводу вразливих сімей в Україні ... 172

Соціальна освіта: наукові дослідження

УДК 316.61

*Литва Л. А.,
к. соц. н., доцент кафедри
соціальної політики
НПУ ім. М. П. Драгоманова*

КОНЦЕПТ УСПІХУ В СОЦІАЛІЗАЦІЙНИХ ПРАКТИКАХ СУСПІЛЬСТВА РИЗИКУ

Аналізується проблема соціалізації особистості в сучасних умовах розвитку “суспільства ризику”, визначені основні тенденції виникнення ризиків у процесі життєдіяльності людини, обговорюються ресурси особистості в подоланні ризиків для її ефективної адаптації до життя в сучасному соціумі як засадничий чинник соціальної політики.

***Ключові слова:** концепція структуризації, суспільство ризику, рефлексивність, рутинна повсякденності, аномія, відчуження, модель успіху.*

Анализируется проблема социализации личности в условиях развития современного “общества риска”, представлены основные тенденции возникновения рисков в процессе жизнедеятельности человека, обсуждаются ресурсы личности в преодолении рисков для ее эффективной адаптации к жизнедеятельности в современном социуме как основной фактор социальной политики.

Ключевые слова: концепция структуризации, общество риска, рефлексивность, рутина повседневности, аномия, отчуждение, модель успеха.

This article analyzes the problem of socialization in the development of the modern “risk society”, the main trends of risks in the process of human life, discusses the resources of the individual to overcome the risks to its efficient adaptation to life in modern society and social politic.

Key words: concept of structuration, the society of risk, reflexivity, the routine of everyday life, anomie, alienation, a model of success.

Процеси, що відбуваються у функціонуванні сучасного суспільства, вносять корективи в процес формування особистості індивідів, які є членами цього суспільства. Тож проблема соціалізації особистості, формування просоціальних якостей завжди була і залишається однією з найактуальніших для фахівців у галузі соціальних наук, об'єктом яких є особистість.

Проблема соціалізації особистості не нова для сучасної галузі соціального пізнання. До розвідок у цій царині вдавалися багато знаних дослідників, серед яких З. Фройд, Е. Фромм, Е. Еріксон, Дж. Мід, А. Маслоу, К. Р. Роджерс посідають чільне місце. Науковці приділяють увагу дослідженням механізмів формування соціалізаційних практик (Б. Ананьєв, Б. Дікон, І. Кон), визначенню функцій агентів цього соціального процесу (Т. Парсонс, Е. Гідденс, М. Бобнева, М. Лісіна), соціальних інститутів, що сприяють реалізації соціалізаційних практик, а також осмисленню результатів набутого особистістю соціального досвіду (П. Бурдьє, З. Бауман, М. Обозов, О. Злобіна). Проте проблема формування особистості в певному суспільстві завжди залишатиметься актуальною з огляду на трансформаційні процеси, що відбуваються в соціумі та створюють все нові й нові виклики до змін у соціалізаційних практиках.

Увага до формування особистості та її інтеграція до соціуму на практиці забезпечують основні завдання реалізації проєктів суб'єктів соціальної політики в суспільстві із забезпечення сталого розвитку та створення умов для безпеки його життєдіяльності. Моніторинг з боку суб'єктів соціальної політики трансформаційних змін у соціалізаційних практиках уможливорює їх урахування в програмах, покликаних реалізувати проєкти розбудови різних сфер суспільства, виконання завдань щодо визначення найбільш пріоритетних із них і забезпечення стабільного функціонування та репродукції життєдіяльності суспільства.

З огляду на вищезазначене завданням цієї розвідки є дослідження сучасних тенденцій у функціонуванні соціалізаційних практик і їх реалій на основі розгляду деяких з основних сфер розгортання соціалізаційного проекту в українському суспільстві.

Серед сучасних концепцій соціалізації особистості однією з найбільш відомих є концепція структурації Ентоні Гідденса [1], що розглядає сучасну людину як інтелектуала та освіченого суб'єкта діяльності, який в процесі соціалізації набуває сформованих на базі особистого досвіду уявлень про діяльність.

Діяльність сучасної людини наділена певною рутинною, що створює умови для розгортання в суб'єкта діяльності психологічних механізмів, що мінімізують тривогу та страх і підтримують відчуття онтологічної безпеки. Структура особистості суб'єкта діяльності Гідденсом пояснюється як єдність трьох рівнів: рівень базисної системи безпеки (несвідоме), рівні практичної та дискурсивної свідомості.

Розуміння функціонування гідденсового суб'єкта діяльності в сучасному світі базується на традиціях еґо-психології та гуманістичної психології. Перша розглядає досвід базисної безпеки особистості як фундамент для процесу її соціалізації, що здатний спрямувати цей процес до врівноваженого розгортання [2]. Гуманістична традиція також зосереджує увагу на необхідності позитивного досвіду задоволення потреби в захисті як однієї з фундаментальних потреб особистості, без якої неможлива ефективна соціалізація [3]. Сам Гідденс розуміє потребу в безпеці як підвалину для визначення соціальної поведінки суб'єкта дії в межах повсякденності.

Два інших рівні в структурі особистості в рамках концепції структурації пов'язані з рефлексивністю як компетентністю суб'єкта дії в межах його повсякденної діяльності, що зумовлює необхідність постійного моніторингу не тільки своєї поведінки, а й поведінки оточуючих. Така рефлексивність допомагає знизити рівень тривоги, і, таким чином, розширити межі для побудови найбільш ефективних стратегій діяльності. Гідденсова концепція розуміє потребу в безпеці як джерело для формування рутини у повсякденності, відтворення постійно повторюваних зразків в поведінці та діяльності, що, у свою чергу, призводить до виникнення стійких соціальних форм [4, с. 139].

З такої точки зору сама рефлексивність практичної та дискурсивної свідомості суттєво обмежується на користь рутини і повторюваності алгоритмів діяльності й поведінкових реакцій, їх моделей тощо. Дана ситуація, з одного боку, створює умови для зниження напруги суб'єкта діяльності, з іншого – знижує потенціал його креативності [4, с. 137].

Гідденсова рутина повсякденності, забезпечує стабільність, наприклад, традиційного суспільства, але не сучасного, такого мінливого, з огляду на швидкість комунікацій у ньому. Більше того, вона являє небезпеку з точки зору організації повсякденного життя сучасної людини. Таким чином, Гідденс, наслідуючи Ульріха Бека, визначає сучасне суспільство як “суспільство ризику”, в якому на фоні детрадиціоналізації панівне місце починають посідати невизначеність у основних формах життєдіяльності, порушення довіри особистості як до самої себе, так і до соціальної системи загалом, глобалізація ризику та ризик-рефлексія. Наприклад, не існує сьогодні гарантій роботи на все життя, що, в свою чергу, призводить до неможливості прогнозувати ані свою кар’єру, ані заробітну платню; активне технологічне проникнення людини в оточуюче середовище несе в собі потенціал фундаментальних соціальних наслідків, тож людина постійно відчуває незахищеність і тривогу перед мінливою повсякденністю [5, с. 18].

Причинами такого явища є протиріччя самої модернізації, в процесі якої долаються одні невизначеності та виникають інші. З огляду на вказане, у визначенні суспільства ризику присутній конструкт амбівалентності всіх сучасних прогресивних змін. Попередня, індустріальна форма функціонування суспільства створила стійкі, традиційні форми регуляції соціальної поведінки та соціальні ідентичності, які в суспільстві ризику (або, за Кастельсом, інформаціональному суспільстві) зруйновано на користь індивідуалізації, що, в свою чергу, вимагає від особистості індивідуальної відповідальності за ризики. Опорою тут стають тільки особисті зусилля в подоланні таких ризиків і наразі відмова від допомоги держави або спільноти [6, с. 95].

З есхатологічної точки зору, в суспільстві ризику можливість мінімізувати ризики існує у межах розвитку соціально-економічних механізмів впливу на них через удосконалення сучасності. Гідденс відверто наполягає на їх перевазі над політичними, і тому суспільство ризику в його розумінні не є новою історичною суспільною формацією, а лише визначенням специфіки функціонування сучасного суспільства, особливо суспільства нестабільного, що трансформується [6, с. 97]. Тож на рівні суспільства стабільність є запорукою мінімізації ризиків (досягти якої в сучасних умовах практично неможливо), а трансформаційні реформи породжують соціальну аномію – стан суспільства, в якому ті чи інші сфери соціальної життєдіяльності, відносини, поведінка людей не відповідають існуючим нормам регуляції з боку суспільства з різних причин.

З ракурсу соціокультурного дисбалансу вказана проблема представляється в аналізі соціальної кризи та причин аномії в тезах одного

з “батьків” теорії аномії Роберта Мертона, який зосереджує увагу на двох основних компонентах соціальної системи – культурі (що є джеделом панівних уявлень про успіх, що тим самим мотивує людей до певної поведінки, спрямованої на досягнення такого успіху, відповідних йому статусних позицій) та соціальній структурі, в якій представлена, передусім, тими інституціонально закріпленими нормами людських взаємин, що вважаються допустимими в даному суспільстві. Дисбаланс цілей і норм, відсутність доступу до ресурсів, пов’язаних із успіхом, ведуть суспільство до ситуації аномії, коли для досягнення соціально схвалюваних цілей можуть використовуватися далеко не схвалювані суспільством засоби. Американський дослідник розробив типологію реакцій людей на соціокультурний дисбаланс, побудовану на співвідношенні прийняття/неприйняття соціально схвалюваних цілей індивіда і відповідно прийняття/неприйняття соціальних норм. У типології реакцій на такий дисбаланс (конформізм, інновація, ритуалізм, ретритизм, протест) лише конформізм як реакція прийняття і соціально схвалюваних цілей, і соціально схвалюваних (нормативних) засобів їх досягнення вважається найпоширенішою поведінковою реакцією, відповідною нормі; усі інші – форми девіантної поведінки, тобто основи індивідуального вияву соціальної аномії [7, с. 104].

Інші реакції Мертоном розглядаються як такі, що пов’язані зі способом рольової адаптації індивіда до специфіки умов, за яких може бути досягнута особиста ціль у ситуації аномії. Коротко їх можна охарактеризувати як такі:

- інноваторство – прийняття типових культурних ідеалів і формування на їх основі соціально схвалюваних цілей, проте використання незаконних, ненормативних засобів їх досягнення;

- ритуалізм – соціально схвалювані засоби використовуються для досягнення цілей, які табууються або вважаються невідповідними нормам традиційної культури;

- ретритизм – уникнення контактів із суспільством, ані цілі, ані способи їх досягнення є невідповідними культурним нормам (алкоголізм, наркоманія, бродяжництво);

- протест (ребелізм) – проявляється в індивідуальному відкритому демонстративному незадоволенні та ворожому ставленні до ситуації аномії, що може перерости у відкриту боротьбу з існуючим порядком [7, с. 106].

На думку вітчизняного соціолога Олександра Стегнія, українське суспільство, яке знаходиться у стані трансформації, набуло ознак соціальної аномії, що виникає в результаті зіткнення тоталітарної та демократичної нормативних систем і породжує неприйняття всієї

соціальної дійсності з відповідними економічними, політичними та правовими проблемами. Як зазначає дослідник, ґрунтуючись на даних соціологічного моніторингу “Українське суспільство” Інституту соціології НАН України [8, с. 102], за роки спостереження індекс аномійної деморалізованості мав найвищі значення протягом 1999–2000 років (відповідно 14,0 та 13,8 балів по шкалі від 0 до 18 балів, де 9 балів означають нульову точку шкали і всі значення, вищі за нульову точку вказують на ступінь аномічної деморалізованості). Відповідно найближче за часом вимірювання 2010 року показало 12,9 балів за цією шкалою [8, с. 103].

Інший показник, що відображає ситуацію ризиків на рівні українського суспільства, як вважає Стегній [8, с. 105], є індекс дестабілізаційного потенціалу. Дослідник зауважує, що за весь період соціологічного спостереження перевищення критичної позначки 4,4 бали значення індексу дестабілізаційності збігається із масовими акціями соціального протесту, що мало місце лише один раз, у 2004 році.

Сприйняття умов забезпечення безпеки громадянами нашої держави в найважливіших напрямках за даними моніторингу Інституту соціології НАН України представлені такими характеристиками (від більш значущого до менш значущого):

- матеріальний добробут (63,8 %);
- відсутність загрози війни (58,6 %);
- громадянський мир, стабільність у суспільстві (49,7 %);
- доступність якісної медичної допомоги (41,0 %);
- міцне здоров'я (25,8 %);
- незабруднене природне середовище (25,4 %);
- відсутність тероризму (24,8 %);
- відсутність загрози безробіття (22,9 %);
- захист від свавілля чиновників (13,7 %).

Таким чином, можливість досягнення безпеки в уявленні наших співгромадян можливо за умови забезпечення зовнішніх факторів – створення матеріального добробуту, ефективна зовнішня політика держави, що забезпечує стосунки мирного співіснування з іншими державами, толерантна внутрішня політика держави, кваліфіковане та доступне медичне обслуговування, запобігання тероризму, ефективна політика щодо зайнятості населення й протидії корупції. До внутрішніх факторів відносяться збереження міцного здоров'я та поширення серед населення екологічної культури [8, с. 107].

Те ж саме джерело [8, с. 109] представляє дані про уявлення респондентів щодо найбільших загроз безпеці України (у відсотках), серед яких корупція (41,6) посідає перше місце, далі – зростання цін на

енергоносії – 31,6; інфляція – 31,6; бідність – 28,9; зовнішнє втручання у внутрішні справи країни – 27,1; зростання цін на продукти харчування – 24,4; безробіття – 23,0; міжнародний тероризм – 20,3; злочинність – 16,5; відсутність демократії – 9,6; напад іншої держави – 6,2; низький рівень освіти – 3,8. Серед респондентів знайшлися і такі, що вважають, що загрози безпеці немає – 0,3.

Тож, аналізуючи ознаки суспільства ризику в сучасному українському соціумі, можна констатувати, що, загалом, ризики особистості в ньому існують більше в полі соціальної та економічної сфер життєдіяльності, оминаючи сферу ідеологічну. І, зважаючи на сучасний стан функціонування нашого суспільства, необхідно зазначити, що гідденсове визначення суспільства ризику стосується і більш стабільних та передових західних спільностей, у випадку українського соціуму ризики збільшуються у напрямі дисбалансу норм, що регулюють соціальні відносини та соціальну поведінку людей, і особистих цілей індивідів-членів суспільства. Доказом того є висновок, якого доходить американський психолог Роман Трач [9, с. 19], що раціонально-технічне мислення і його всебічне технологічне застосування в сучасній цивілізації привели до значного зростання добробуту в західних країнах, однак не сприяли поліпшенню задоволення життям, не породили більше щасливих людей. Хоч громадяни тих країн загалом задоволені своїм матеріальним становищем, соціологічні опитування показують, що чимраз менше з них почуваються щасливими.

За даними [10, с. 622] відповіді респондентів на питання “Виберіть із наведеного переліку слів ті, які для Вас найбільш тісно пов’язані з образом сучасного українського суспільства” розподілилися (у відсотках): безладдя – 52,5; розруха – 36,4; убогість – 35,7; протистояння – 24,1; безвихідь – 19,7; перспектива – 11,9; тиск – 9,7; свобода – 7,7; згуртованість – 4,4; підйом – 3,9; упорядкованість – 2,7; багатство – 1,9.

Відповіді на це питання констатують смислове навантаження сприйняття функціонального стану суспільства нашими співвітчизниками. Зазначимо, що шість визначень є характеристиками, що фіксують негативні, депресивні тенденції, і шість такі, що характеризують оптимістичне сприйняття соціальної дійсності. З огляду на дихотомічну природу людського пізнання, можна визначити межі, в яких сприймається соціальна дійсність і які певним чином відображають модель життєвого успіху респондентів, що в ній втілені найбільш привабливі для наших співвітчизників культурні цінності:

- безладдя 52,5 % – підйом 3,9 % ;
- розруха 36,4 % – упорядкованість 2,7 % ;

- убогість 35,7 % – багатство 1,9 % ;
- протистояння 24,1 % – згуртованість 4,4 % ;
- безвихідь 19,7 % – перспектива 11,9 % ;
- тиск 9,7 % – свобода 7,7 % .

Як видно, найбільш зрівноваженими полярними шкалами виявилися концепти “тиск – свобода” та “безвихідь – перспектива”, що може слугувати індикатором потенціалу розвитку соціальної дійсності в свідомості людей, а, значить, і потенціальних можливостей досягнення життєвого успіху в ній.

З погляду відомої української дослідниці Любові Бевзенко [11, с. 150], проблема культурної генези суспільно значущого уявлення про соціальний і життєвий успіх найрельєфніше проступає в дослідженнях соціальної аномії. Ця проблема не може бути розв’язаною однозначно на користь побудови ланцюжка залежності “культура-цінності-модель успіху”, особливо в тому разі, коли під цінностями розуміються усвідомлені ціннісні преференції та відповідні вибори, що фіксуються в соціологічних опитуваннях. Такий каузальний зв’язок може реалізуватися в ситуації соціокультурної стабільності. Але в ситуації серйозних культурних трансформацій, наявності конкуренції культурних модусів і відповідних культурних кодів процес становлення нового доміантного уявлення про соціальний успіх пов’язаний передусім з утвердженням доміантного стилю життя як проекції глибинних ціннісних зсувів. Каузальна послідовність у цьому разі виглядає як “культура-стиль життя-модель успіху”.

Український соціолог приходять висновку, що у ситуації культурної модернізації соціуму (що розуміється як входження України у простір тяжіння смислових полів, співвіднесених із культурою модерну) закономірним є домінування в панівній моделі успіху акценту на власній суб’єктивності, позиції конкурентності в боротьбі за обмежені ресурси, пов’язані з успіхом, – гроші, владу, кар’єрні позиції. Обсяги, динамізм і агресивність споживання, наявні в таких стилях, являють собою складові мови послання про життєву успішність, чим і є за своєю сутністю будь-який стиль життя [11, с. 151].

Трансформація культурних норм і формування стилів життя, в основі яких покладені згадані чинники, викликають відчуження, тобто процес трансформації діяльності в силу, що стає панівною над людьми, яка утискає та руйнує їхню біологічну, психологічну, соціальну й моральну цілісність. Тобто відчуження мислиться більшістю дослідників як парадоксальний процес трансформації здобутків діяльності людини в самостійну та ворожу по відношенню до самої людини силу, яка відштовхує та відсторонює окремих особистостей або, навіть

цілі групи, від явищ і процесів, що функціонують у суспільстві, що, насправді, є ознаками аномії.

Відчуження в контексті гідденсової концепції сучасного суб'єкта діяльності чітко окреслюється рутинною його повсякденної діяльності, підтвердженням чого є дослідження П'єра Навіля, Алена Турена, Роберта Блаунера. Останній, аналізуючи діяльність у текстильній, автомобільній, хімічній і поліграфічній галузях промисловості США, дійшов висновку, що відчуження діє за умов беззладдя, відсутності норм та ізоляції працівника [12]. Блаунер показав, що відчуження тісно пов'язується із технологією виробництва, тож для подолання цього негативного явища необхідно в організації виробництва запроваджувати соціальні технології, спрямовані на формування зацікавленості людини в своїй праці, що, в свою чергу, створить умови, за яких працівник відчуватиме свій особистий внесок у загальну справу, стане залученим до обговорення концепції корпоративної культури і місії підприємства та їх реалізації в житті.

Як зазначають більшість дослідників сучасного суспільства [1; 4; 11; 13], сьогодні з'являються нові, парадоксальні, форми відчуження – в суспільстві експлуатація людини людиною зменшується, а дистанція, що констатує відчуження, збільшується.

Тож узагальнюючи цю невелику розвідку, можемо наголосити: умови соціалізації особистості окреслені рутинною повсякденності, що обмежує можливості побудови картини світу особи шляхом рефлексії досвіду її існування. Такі обмеження виникають як наслідок неврівноваженості та нестабільності ціннісно-нормативної складової життєдіяльності суспільства, яка, на жаль, сьогодні тяжіє до досить відчутних аномічних проявів. У свою чергу, збільшується кількість ризиків в найбільш значущих для особистості сферах життя – економічній, соціальній, духовній.

За таких обставин реформування різних напрямів соціальної політики держави стає більш складним і зменшує його ефективність. Це зумовлене як зовнішніми чинниками, серед яких, як було показано вище, низький потенціал координації діяльності різних суб'єктів соціальної політики посідає чільне місце, так і внутрішніми, які, зокрема, мають аксіологічні та нормативні деформації та неузгодженості, що виникли у відповідь на практику сучасної життєдіяльності нашого суспільства. Тож якщо говорити про соціалізаційний проект акмеологічного спрямування у нашому суспільстві, то він на сьогодні має такі орієнтири: добробут, упорядкованість, підйом, згуртованість, розуміння перспективи та свобода. Ці смисли, на нашу думку, і мають бути покладені в основу діяльності суб'єктів соціальної політики.

Література

1. *Гидденс Э.* Устройство общества: очерк теории структуризации / Энтони Гидденс ; [пер. с англ. Н. Тюриновой]. – М. : Академический Проект, 2003. – 528 с.

2. *Эрикссон Э.* Детство и общество / Э. Эрикссон. – М. : Летний сад, 2000. – 416 с.

3. *Маслоу А.* Мотивация и личность / А. Маслоу ; пер. Т. Гутман, Н. Мухиной. – СПб. : Питер, 2011. – 352 с.

4. *Отрешко Н. Б.* Трансформация эпистемологических оснований социологии: субъект, метод познания, картина социального мира / Н. Б. Отрешко. – К. : Институт социологии НАН Украины, “ВИПОЛ”, 2009. – 268 с.

5. *Giddens A.* The Consequences of Modernity / A. Giddens. – Cambridge : Polity Press, 1991. – 186 p.

6. *Зубок Ю. А.* Общество риска // Социологическая энциклопедия : в 2-х т. Т. 2. / Национальный общественно-научный фонд / Ю. А. Зубок ; руководитель научного проекта Г. Ю. Семигин ; глав. ред. В. Н. Иванов. – М. : “Мысль”, 2003. – С. 95–98.

7. *Мертон Р.* Социальная структура и аномия / Р. Мертон // Социологические исследования. – 1992. – № 3. – С. 103–128.

8. *Стегній О.* Складові національної безпеки України: можливості соціологічного моніторингу / О. Стегній // Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 102–103.

9. *Трач Р.* Гуманістичний напрям у психології: історія і сучасність / Р. Трач // Гуманістична психологія : антологія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів : у 3-х т. / упор. і наук. ред. Роман Трач, Георгій Балл. – К. : Університетське видавництво “Пульсари”, 2001. – 279 с.

10. Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. – 632 с.

11. *Бевзенко Л.* Життєвий успіх, цінності, стилі життя / Л. Бевзенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг : науково-теоретичний часопис. – 2007. – № 4. – С. 134–151.

12. *Blauner R.* Alienation and Freedom ; The Factory Worker and His Industry / Robert Blauner. – Chicago : University of Chicago Press, 1964. – 238 p.

13. *Фукуяма Ф.* Конец истории и последний человек [Электронный ресурс] / Ф. Фукуяма. – “Издательство АСТ”, 2004. – Режим доступа: http://lib.ru/POLITOLOG/FUKUYAMA/konec_istorii.txt. – Назва з екрана

УДК 159.922.6.-057.87

*Патинок О. П.,
к. пед. н., доцент кафедри
галузевої психології
та психології управління
НПУ ім. М. П. Драгоманова*

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЯКОСТІ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

У статті проаналізовано становлення відповідальності як особистісної якості майбутнього соціального працівника, яке характеризується динамічністю, пов'язане зі свободою вибору в поведінці, виступає вирішальним у самореалізації та самоактуалізації. Розкрито взаємозв'язок становлення відповідальності як значущої особистісної якості з рівнем розвитку свідомості й самосвідомості майбутнього працівника соціальної сфери.

***Ключові слова:** відповідальність, розвиток відповідальності, критерії відповідальності, особистість, якості.*

В статье проанализировано становление ответственности как личностного качества будущего социального работника, которое характеризуется динамичностью, связано со свободой выбора в поведении, выступает решающим у самореализации и самоактуализации. Раскрыто взаимосвязь становления ответственности как значимого личностного качества с уровнем развития сознания и самосознания будущего работника социальной сферы.

***Ключевые слова:** ответственность, развитие ответственности, критерии ответственности, личность, качества.*

The article analyzes the emergence of personal responsibility as the character trait of future social worker, which is characterized by dynamic, connected with freedom of choice in behavior that appears crucial for self-realization and self-actualization. Revealed the formation of the relationship of personal responsibility as a character trait to the level of consciousness and awareness of the future employee social sector.

Keywords: *responsibility, development of responsibility, criteria of responsibility, identity, quality.*

У контексті високих вимог до підготовки фахівців соціальної сфери проблема формування відповідальності як особистісної якості у майбутніх соціальних педагогів набуває особливої актуальності. Відповідальність є властивістю розвинутої особистості, яка безпосередньо пов'язана зі свободою вибору в поведінці людини, є вирішальною у самореалізації й самоактуалізації особистості. Відповідальність як якість особистості характеризується динамічністю. Становлення відповідальності особистості тісно пов'язана з мотивами, ставленням, самосвідомістю, локусом контролю. Ці зв'язки є неоднозначними як на різних етапах онтогенетичного розвитку особистості, так і в індивідуальному плані.

Метою статті є аналіз становлення відповідальності як важливої особистісної якості майбутнього працівника соціальної сфери, яка тісно пов'язана з рівнем розвитку свідомості та самосвідомості особистості.

Проблемою підготовки соціального працівника в нашій країні займаються О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола, Л. В. Долинська, А. Й. Капська та ін., які здійснюють теоретичні та технологічні розробки у сфері підготовки майбутніх фахівців. Професійно значущою якістю соціального працівника, яка сприяє розв'язанню професійних завдань, на нашу думку, є відповідальність. Відповідальність працівника соціальної сфери – це інтегративна якість особистості спеціаліста, яка характеризується вільно вибраним, критично осмисленим з позиції професійного обов'язку прагненням добросовісного, творчого виконання своїх професійних функцій і обов'язків.

Проблема відповідальності була предметом вивчення як вітчизняних, так і зарубіжних науковців (К. А. Абульханова-Славська, М. Й. Боришевський, Г. С. Костюк, К. К. Муздибаєв, С. Л. Рубінштейн, М. В. Савчин, А. Маслоу, Н. О. Мінкіна, К. Роджерс, Л. Колберг, Ф. Хайдер та ін.).

У педагогічній і віковій психології одним з основних аспектів вивчення проблеми відповідальності є аналіз розвитку її окремих

складових у старшому підлітковому та юнацькому віці (Ю. А. Алексєєва, І. С. Булах, Г. А. Татаурова, І. Г. Тимощук та інші). Результати досліджень свідчать про те, що саме в юнацькому віці відбуваються важливі зрушення в становленні відповідальності особистості. Цьому сприяють об'єктивні соціальні умови вибору молодою людиною свого подальшого шляху, усвідомлення індивідуальної та соціальної необхідності брати на себе відповідальність за якість професійної підготовки та обраної суспільної діяльності.

Як зазначає М. Савчин, “відповідальність – одна з найбільш загальних властивостей особистості, яка об'єднує в собі компоненти афективно-мотиваційної, інтелектуальної та діяльно-поведінкової сфер людини як тілесно-душевно-духовної цілісності” [8, с. 57]. На думку вченого, “предмет відповідальності – це сукупність зовнішніх і внутрішніх соціально-психологічних, духовних і матеріальних потреб та інтенцій, які особистість реалізує у своїй цілісній життєдіяльності. Його зміст включає конкретні обов'язки, завдання, доручення, способи їх виконання, дотримання норм, наслідування морального ідеалу, виховання його в собі тощо. Ще однією характерною ознакою є обсяг, що конкретно виражається в якісних і кількісних характеристиках доручень, завдань, обов'язків, які реалізує суб'єкт у своїй поведінці” [8, с. 54].

К. Муздибаєв визначає відповідальність, як “результат інтеграції всіх психічних функцій особистості: суб'єктивного сприймання навколишнього світу, оцінки власних чуттєвих ресурсів, емоційного ставлення до обов'язку, волі” [5, с. 19]. За К. Муздибаєвим, відповідальність тісно пов'язана з усвідомленням особистістю змісту свого життя. Від змісту, цінностей, які спонукають людину до діяльності, мотивації її діяльності залежить активність особистості, усвідомлене ставлення до своєї діяльності “...чим більш очевидний для суб'єкта зміст його буття, тим більше відповідальними є його вчинки” [5, с. 128]. Відчуженість від соціальних норм і невміння знаходити сенс свого буття послабляє соціальну відповідальність і активність особистості. Тут розкритий взаємозв'язок соціальної та психологічної (зовнішньої і внутрішньої) детермінант відповідальності.

Ряд авторів вказують на взаємозв'язок становлення значущих особистісних рис людини, зокрема відповідальності, з рівнем розвитку її свідомості та самосвідомості. Так Г. С. Костюк пише: “Розвиток свідомості й самосвідомості є неминучою умовою становлення людини як соціальної істоти” [2, с. 142]. С. Л. Рубінштейн відзначає, що завершальне питання, яке стоїть перед нами в плані психологічного вивчення особистості, – це питання про її самосвідомість, про особистість

як “Я”, яка, будучи суб’єктом, свідомо привласнює все, що робить людина, відносить до себе всі висхідні (започатковані) від неї справи та вчинки і свідомо бере за них відповідальність як їх автор і творець” [7, с. 276]. М. В. Савчин підкреслює, що аналіз суб’єктивного боку відповідальності (мотивів, переживань, самосвідомості тощо) є головною психологічною характеристикою досліджуваної якості. “Без вивчення цього аспекту не можна дати відповіді на питання про механізми розвитку і функціонування відповідальності як якості особистості” [8, с. 59]. М. В. Савчин, характеризуючи загальні та специфічні механізми відповідальності, підкреслює, що “загальними механізмами забезпечення відповідальної поведінки є: саморегуляція мотивації та поведінки, свідомість, самосвідомість і моральна самосвідомість як її компоненти. Специфічними механізмами, які забезпечують прийняття й виконання обов’язку, – є зараження, наслідування значущих інших, ідентифікація, емпатія, усвідомлення та саморегуляція” [8, с. 212]. Отже, виникнення потреби чинити відповідально, усвідомлення особистісного сенсу предмета відповідальності, адекватна оцінка себе як суб’єкта відповідальності є важливими суб’єктивними умовами розвитку відповідальності.

Як показують експериментальні дослідження, становлення відповідальності тісно пов’язане з такою психологічною характеристикою особистості, як локус контролю. Якщо людина більшою мірою бере відповідальність за події, що відбуваються в її житті, на себе, то це є показником внутрішнього (інтернального) контролю. І навпаки, якщо вона має схильність приписувати відповідальність за все зовнішнім факторам, знаходячи причину в інших людях, у своєму оточенні, в долі чи у випадковості, то це свідчить про те, що їй властивий зовнішній (екстернальний) контроль. Інтернальність-екстернальність є двома типами локалізації контролю над значущими для особистості подіями, які відбуваються в житті та діяльності. Локус контролю як інтегральна риса індивіда пов’язує між собою почуття відповідальності, усвідомлення сенсу життя, готовність до активності. Інтернальність-екстернальність – це прояв більш глибокого утворення – суб’єктної включеності особистості в діяльність як відображення у самосвідомості зв’язків між мотивами та цілями діяльності, переживання зв’язаності чи незв’язаності подій власного життя.

Важливим для з’ясування психологічних основ розвитку відповідальності людини є аналіз процесуального аспекту мотивації відповідальної поведінки. М. В. Савчин виділяє ряд етапів: ініціювання

поведінки, вибір конкретного вчинку, реалізація наміру чинити відповідально, переосмислення вчинку після його реалізації. Кожен з цих етапів опосередкований системою умов та чинників і детермінований функціонуванням специфічних соціально-психологічних механізмів [8, с. 248].

К. К. Муздибаєв виділяє чотири напрями розвитку відповідальності: від колективної до індивідуальної, від зовнішньої до внутрішньої (усвідомленої, особистісної), перехід від відповідальності за минуле до відповідальності за майбутнє, зміна в часі самого суб'єкта поведінки.

Н. О. Мінкіна вважає, що якщо відбувається співпадання зовнішніх вимог про відповідальну поведінку з внутрішнім ставленням до цих вимог, то в такому випадку відповідальність стає властивістю особистості, відбувається перехід зі сфери необхідного в сферу суцього. Таке понаднормативне ставлення до обов'язків і реалізація їх в соціально значущій поведінці та діяльності і є внутрішньою відповідальністю особистості... [4, с. 88]. Отже, якщо зовнішня відповідальність виступає як сукупність вимог, які ставить перед людиною суспільство, група, конкретна ситуація, то міра реалізації цих вимог з врахуванням внутрішніх можливостей і вольових зусиль становить внутрішню відповідальність особистості. Зовнішня і внутрішня відповідальність – це не різні види відповідальності, це – різні рівні її прояву на різних ступенях розвитку групових, моральних відносин, що ще раз підкреслює ієрархізованість цього утворення.

Когнітивні уявлення особистості про моральні норми поведінки та перетворення їх у внутрішні регулятори поведінки та діяльності й становлять сутність процесу розвитку та виховання моральної відповідальності. У процесі життєвого шляху розвиток відповідальності відбувається в напрямі від об'єктивної до суб'єктивної. За цей час вона проявляється у таких формах: відповідальність як зі зовні задана необхідність на ранніх етапах розвитку особистості, відповідальність як усвідомлена необхідність у підлітковому віці, відповідальність – потреба в юнацькому віці.

І. С. Булах, досліджуючи генезу становлення відповідальності в період дорослішання, характеризує відповідальність як інтегративну властивість особистості, що виникає в результаті синтезу в свідомості та самосвідомості різних форм (сорому, вини, гідності, совісті) та позитивних якостей (чесності, справедливості, співпереживання та ін.) і вказує на специфіку становлення цього особистісного

утворення, яке полягає у тому, що у підлітків молодшого віку якісно змістовнішою виявляється дисциплінарна відповідальність, середнього віку відповідальність за себе, старшого – відповідальність за інших [1, с. 29].

Як бачимо, відповідальність особистості тісно пов'язана з її свободою, ставленням, самосвідомістю, локусом контролю. Ці зв'язки є неоднозначними як на різних етапах онтогенетичного розвитку особистості, так і в індивідуальному плані.

Доповнює загальне уявлення про особливості становлення відповідальності аналіз зарубіжних досліджень.

Так, згідно гуманістичної теорії, формування відповідальності сприяє загальнолюдському розвитку, так само як і прогресу окремого індивіда. “Якщо освіта буде спрямовувати людину до усвідомлення своїх вищих потреб, до їх актуалізації, якщо вона буде сприяти самоактуалізації людини, то дуже скоро ми зможемо спостерігати розквіт цивілізації нового типу. Людина стане більш відповідальною за свою долю, буде керуватися цінностями розуму, перестане бути байдужою до навколишнього...” [5, с. 207]. За К. Роджерсом, формуванню відповідальності сприяє процес унікального синтезу внутрішніх переживань – сприймань, які необхідно стимулювати в процесі психолого-педагогічної роботи. К. Роджерс у своїх роботах не робить опису та роз'яснення механізмів становлення відповідальності, він лише констатує факт необхідності її усвідомлення й інтеграції в структуру ціннісних орієнтацій особистості. Представники гуманістичного підходу висувають вимоги про обов'язкову наявність почуття відповідальності як центральної та професійної особистісної якості особистості, яка працює в сфері “людина – людина”. Поняття відповідальності та самоактуалізації взаємозамінні: в процесі самоактуалізації людина стає відповідальнішою, а, підвищуючи рівень відповідальності, вона, в свою чергу, підвищує рівень самоактуалізації [5].

Специфічною характеристикою відповідальності в теорії А. Маслоу є те, що її формування надзвичайно суб'єктивне, відповідальність виступає суто індивідуальною, внутрішньоособистісною якістю, відносно автономним від цінностей суспільства. Самореалізація та здібності в авторській теорії є основними атрибутами ціннісної сфери особистості [4].

Теорія відповідальності, створена Л. Колбергом, розкриває зв'язок між розвитком когнітивних структур та становленням моральних почуттів і дій індивіда. Автор виділяє три рівні та шість ступенів розвитку

моральних суджень особистості. Перший рівень – доугодний (передконвенційний) – включає два ступені. На першому ступені моралі індивід уникає порушень правил, має місце слухняність в ім'я слухняності. Головними спонуками правильної поведінки є уникнення покарання і визнання вищої сили влади. На другому ступені, для якого характерним є індивідуалізм, інструментальна мета та обмін, дотримування правил має місце тільки тоді, коли це відповідає життєвим інтересам особистості, оскільки її поведінка спрямована на реалізацію власних інтересів та потреб. Правильною поведінкою є та, що є справедливою, відповідає рівному обміну, домовленості, договору. На другому рівні розвитку, рівні традиційної (конвенційної) моралі, також виділено два ступені: ступінь взаємних міжособистісних очікувань та підкорень (третій ступінь), коли індивід живе у відповідності з очікуваннями близьких йому осіб або того, що люди взагалі очікують від інших в ролі сина, брата, приятеля тощо. Для особистості на цьому ступені розвитку моралі важлива наявність добрих мотивів, пов'язаних з турботою про інших, ставлення до оточуючих на принципах довіри, толерантності, поваги та вдячності. Мотивами правильної поведінки є потреба бути моральною людиною у власних очах і очах оточуючих, турбота про інших, бажання зберігати правила й авторитет, які стереотипно підтримують добру поведінку. На четвертому ступені – ступені соціальної системи і совісті, особистість виконує справжні обов'язки, з якими пого-дилася, підтримує закони, правильно сприймає те, що жертовно робиться для суспільства, групи чи організації. Третій рівень морального розвитку автор називає як принциповий (постконвенційний). Для п'ятого ступеня характерна єдність соціального договору та індивідуальних прав людини. Головними мотивами поведінки виступають: а) почуття обов'язку перед законом у зв'язку з прийняттям соціального договору і збереженням вірності законам заради благополуччя та захисту прав людини; б) почуття договірною зобов'язання, вільного володіння ним у зв'язку з сім'єю, дружбою, довір'ям, зобов'язаннями працівника; в) турбота про те, щоб закони і зобов'язання ґрунтувалися на раціональному обдумуванні всезагальної корисливості, вищого добра для найбільшого числа людей. На останньому, шостому ступені – ступені універсальних етичних принципів, суб'єкт дотримується самостійно вибраних норм та правил. Головним мотивом моральної поведінки є віра розумної людини в обґрунтованість універсальних етичних принципів та почуття особистої відданості їм. Як бачимо, дослідник пов'язує рівень розвитку відповідальності з розвитком здатності прийняти ту чи іншу роль, соціальну позицію, що забезпечується рівнем розвитку інтелекту.

На думку Л. Колберга, досягнення визначеного рівня морального розвитку припускає специфічний досвід взаємодії із соціальним середовищем, а моральна свідомість сприяє наявності можливостей для прийняття різних ролей.

Цікавими є дослідження Ф. Хайдера, який у якості критеріїв відповідальності приймає здатність протистояти провокуючим обставинам, диференціює прямі наслідки дії від ненавмисних, але передбачуваних. Він виділяє такі стадії відповідальності:

- генералізована відповідальність, коли особистість відповідальна за будь-які наслідки таких дій, у яких вона брала участь або з якими була пов'язана яким-небудь чином;

- власна відповідальність, де індивід відповідальний лише за те, що ним безпосередньо зроблено, незалежно від результату (випадкового, умисного чи передбачуваного);

- диференційована відповідальність, при якій суб'єкт відповідає за будь-який передбачуваний результат дії, незалежно від того, був він умисний чи ні;

- усвідомлювана відповідальність, коли особистість відповідальна не тільки за свої наміри та наслідки їх реалізації, але й за значення, яке вона надає зовнішнім факторам і які внаслідок цього так чи інакше впливають на результат дії;

- повна відповідальність, при якій індивід повністю відповідальний за хід, результати та наслідки дії, якими б не були умови її протікання [8, с. 346].

Дослідник розглядає відповідальність залежно від вирішального значення зовнішніх умов, за яких відбувається дія, підкреслюючи, таким чином, особливе значення впливу зовнішніх обставин як на результат вчинку, так і на міру відповідальності особистості.

Проведений теоретичний аналіз психологічних досліджень дозволяє констатувати, що відповідальність – складно організована особистісна якість, одна з найбільш загальних властивостей особистості, яка має зовнішню та внутрішню структури. Зовнішня структура складається з трьох елементів: суб'єкта, об'єкта й інстанції. Внутрішня структура відповідальності – представлена у взаємозв'язку компонентів: когнітивного (передбачення наслідків власної діяльності, правильне усвідомлення особистістю соціальних норм відповідальної поведінки); емоційно-мотиваційного (усвідомлення суспільних цілей і цінностей як особисто значущих при здійсненні діяльності, мотивація соціально-відповідальної поведінки, емоційне переживання

з приводу справи, що виконується як компонент відповідальності) та поведінкового (систематичне виконання своїх обов'язків, доведення дорученої справи до кінця, вибір і дотримання визначеної лінії поведінки як компонент відповідальності).

Таким чином, відповідальність є властивістю розвинутої особистості, яка безпосередньо пов'язана зі свободою вибору в поведінці людини та є вирішальною у самореалізації й самоактуалізації особистості. Становлення відповідальності майбутнього соціального педагога пов'язане з ростом інтелектуальних можливостей особистості та її свідомості і проходить ряд стадій, від зовнішньо-орієнтованих форм прояву відповідальності до внутрішніх, які характеризуються зростанням свідомості, критичності, вмотивованості та опосередкованості, тому потребує подальших наукових пошуків.

Література

1. *Булах І. С.* До проблеми су'єкт-суб'єктної взаємодії в педагогічному процесі / І. С. Булах // Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2003. – Т. 5. – Ч. 6. – С. 28–33.

2. *Костюк Г. С.* Розвиток і виховання / Г. С. Костюк // Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л. Н. Проколієнко. – К. : Рад. школа, 1989. – С. 98–133.

3. *Леонтьев А. Н.* Деятельность и личность / А. Н. Леонтьев // Хрестоматия по психологии личности / ред. Д. Я. Райгородский. – Самара : Изд-во Дом “Бахрах”, 1999. – Т. 2. – С. 165–196.

4. *Маслоу А.* Мотивация и личность : пер. с англ. / А. Маслоу. – СПб. : Евразия, 1999. – 480 с.

5. *Муздыбаев К.* Психология ответственности / К. Муздыбаев. – СПб. : Наука, 2010. – 248 с.

6. *Минкина Н. А.* Воспитание ответственностью / Н. А. Минкина. – М. : Высшая школа, 1990. – 144 с.

7. *Рубинштейн С. Л.* Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1976. – 186 с.

8. *Савчин М. В.* Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості : дис... докт. психол. наук. : 19.00.07 / М. В. Савчин ; Інститут педагогічної і психологічної професійної освіти АПН України. – К., 1997. – 410 л.

УДК 37.013.42

*Приходько А. Ф.,
старший викладач
кафедри теорії та технології
соціальної роботи
Інституту соціальної роботи
та управління
НПУ ім. М. П. Драгоманова*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У ЗМІСТІ ТЕОРЕТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО НАДАННЯ КЛІЄНТАМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПОСЛУГ

У статті розглянуто особливості міждисциплінарної інтеграції в процесі професійної підготовки соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, представлено схему взаємозв'язку соціально-економічних послуг з іншими видами соціальних послуг, уміння надавати яких формується у майбутніх соціальних працівників за допомогою міждисциплінарної інтеграції.

Ключові слова: міждисциплінарна інтеграція, соціально-економічні послуги, соціальний працівник, підготовка соціальних працівників.

В статье рассмотрены особенности междисциплинарной интеграции в процессе профессиональной подготовки социальных работников к предоставлению клиентам социально-экономических услуг, представлена схема взаимосвязи социально-экономических услуг с другими видами социальных услуг, умение оказывать которых формируется у будущих социальных работников с помощью междисциплинарной интеграции.

Ключевые слова: междисциплинарная интеграция, социально-экономические услуги, социальный работник, подготовка социальных работников.

In the article the features of interdisciplinary integration in the training of social workers to provide clients with social and economic services, schemes of relationship of socio-economic services with other social services, the ability to provide that formed in future social workers through interdisciplinary integration.

Keywords: *interdisciplinary integration, socio-economic services, social worker, training social workers.*

Організація практичної діяльності соціального працівника до надання клієнтам соціально-економічних послуг щодо своєчасного інформування, виявлення та практичної допомоги особам, які опинились у складних життєвих обставинах і потребують соціально-економічних послуг, перш за все, зосереджується на вивченні майбутніми соціальними працівниками причин малозабезпеченості, бідності та складних життєвих соціально-економічних ситуацій як соціально-економічних явищ, а також дослідження природи поведінки осіб, які потребують соціально-економічних послуг від спеціалістів соціальної роботи.

Спираючись на те, що освіта повинна будуватись на основі взаємозв'язку між окремими навчальними предметами [1], ми вважаємо, що для ефективного формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг необхідно спроектувати процес їх підготовки до цієї діяльності з урахуванням внутрішньопредметних і міждисциплінарних зв'язків, ґрунтуючись на знаннях з таких галузей науки, як психологія, соціальна педагогіка, економічна теорія, соціологія, правознавство. Виявлення аспектів міждисциплінарної інтеграції в процесі формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг є метою даної статті.

Характеризуючи міжпредметні зв'язки, слід зазначити, що у “Педагогічному словнику” вони тлумачаться як “дидактичний засіб, який передбачає комплексний підхід до формування й засвоєння змісту освіти, що дає можливість здійснювати зв'язки між предметами для поглибленого, всебічного розгляду найважливіших понять, явищ”.

На думку С. Гончаренко, міжпредметні зв'язки відображають комплексний підхід до виховання й навчання, що дозволяє виділити як головні елементи змісту освіти, так і взаємозв'язки між навчальними предметами. На будь-якому етапі навчання міжпредметні зв'язки виконують виховну, розвиваючу й детермінуючу функції, оскільки підвищують продуктивність перебігу психічних процесів [3, с. 210].

В. Максимова зазначає, що визначити роль міжпредметного матеріалу на занятті допоможе усвідомлення характеру взаємодії між елементами окремих дисциплін – лінійної (нові знання служать для поглиблення вже набутих); протилежної (нові знання уточнюють або й спрямовують засвоєні раніше відомості); проблемної (нові знання створюють умови для розв'язання навчального завдання). Правильній побудові заняття сприятиме розуміння характеру змістових зв'язків, які можуть бути синхронними (матеріал суміжних дисциплін опрацьовується одночасно), репродуктивними (спиратися на засвоєне з інших предметів), перспективними (певне питання розглядається лише в основних рисах з орієнтацією на більш докладне вивчення на заняттях з іншого предмета) [4].

Формування професійної готовності соціального працівника до надання клієнтам соціально-економічних послуг, здійснюється через встановлений взаємозв'язок між такими навчальними дисциплінами, як “Технології соціальної роботи”, “Соціальна робота з різними категоріями клієнтів”, “Прикладні методики в соціальній роботі”, “Соціально-правовий захист населення”, “Соціальне забезпечення населення”, “Соціальне страхування”, “Система служб соціального забезпечення”, “Інноваційні методики в соціальній роботі”, “Соціальна робота у сфері зайнятості населення”. Для того, щоб зрозуміти причини та можливі чинники появи малозабезпеченості та бідності, можливі соціальні ризики, які обумовлюють повну або часткову втрату працездатності, що зумовлює втрату трудового або інших видів доходів, необхідно з'ясувати причини та наслідки впливу соціально-економічних процесів на соціальний добробут суспільства, що, у свою чергу, є неможливим без економічних знань і знань нормативно-правових актів, які регулюють надання соціальної допомоги, пільг, субсидій, фінансових компенсацій для осіб, котрі опинились у складних життєвих обставинах. Тому необхідно побудувати процес підготовки майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг на застосуванні інтеграції знань із різних дисциплін. Логіка опису запропонованої умови вимагає створення структури міждисциплінарної

інтеграції з позиції підготовки майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг, яка розкривала взаємозв'язок між циклами навчальних дисциплін і конкретними предметами (рівень міждисциплінарних зв'язків).

Спираючись на розробки М. Малькової [5], окреслимо такі аспекти міждисциплінарної інтеграції в контексті формування готовності майбутніх соціальних працівників до надання клієнтам соціально-економічних послуг:

- медико-біологічний (взаємозв'язок між станом здоров'я, спадковими й вродженими порушеннями в психічному та фізичному розвитку, травмами, набутими в процесі виконання трудової діяльності й потребами та можливостями в соціально-економічних послугах);

- соціально-економічний (взаємозв'язок рівня трудових і нетрудових сукупних доходів сім'ї, матеріального стану домогосподарств, наявних непрацевдатних членів сім'ї, безробітних, пенсіонерів та ін., непристосованості до життя у соціумі і в трудових колективах й можливостями отримання соціально-економічних послуг);

- психологічний (взаємозв'язок між психічними станами осіб, які опинились у складних життєвих обставинах, поява стресу та неврівноваженості в період економічних криз, явищ порушення макроекономічної рівноваги (безробіття, гіперінфляція і т. ін), стихійних лих, травм, захворювань та можливостями отримання соціально-економічних послуг);

- соціально-правовий (взаємозв'язок між існуючими нормами в законодавстві, появою нових нормативно-правових документів або їх зміни, реформування податкової системи та відповідних обсягів сплати податків і загальнообов'язкових страхових внесків й можливостями отримання соціально-економічних послуг);

- педагогічний (зв'язок між змістом освітніх програм та психофізіологічними особливостями осіб, які навчаються, темпом психологічного, інтелектуального, морального розвитку й навчання, відсутністю інтересу до навчання, закритістю для позитивного педагогічного досвіду й можливостями отримання соціально-економічних послуг).

Відповідно до вищезазначеного, нами було розроблено структуру міждисциплінарної інтеграції (рис. 1), яка передбачає поступове оволодіння майбутніми спеціалістами необхідними знаннями в аспекті дисциплін, які впливають на формування готовності майбутніх соціальних працівників до ефективного надання соціально-економічних послуг.

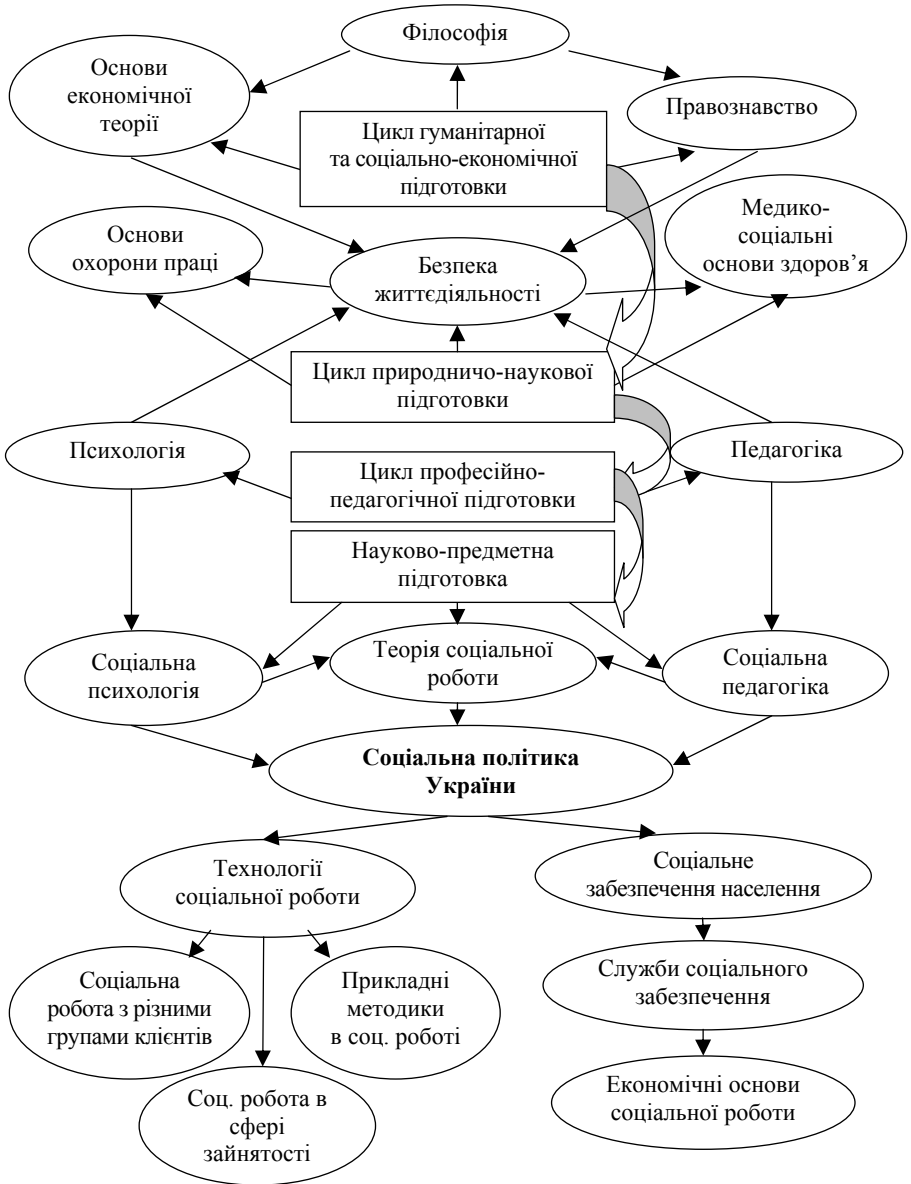

Рис. 1. Структура міждисциплінарної інтеграції

При визначеній структурі процесу професійної підготовки майбутніх соціальних працівників прогнозується, що студенти отримують необхідні знання з різних дисциплін про один конкретний об'єкт (соціально-економічний, соціально-правовий, медико-біологічний, педагогічний і психологічний аспекти досліджуваної проблеми й, звичайно, фахові дисципліни), таким чином процес підготовки носитиме інтеграційний характер і забезпечуватиме повноцінну підготовку студента. Науковці [2, с. 3–9] пропонують три рівні інтеграції змісту підготовки, що представлені рівнем міждисциплінарних зв'язків (його джерелом виступають загальні структурні елементи змісту освіти, перенесення яких може здійснюватись у напрямі будь-яких дисциплін); рівнем дидактичного синтезу (передбачає інтеграцію форм навчальних занять); рівнем цілісності (змістовна й процесуальна інтеграція в рамках утворення нового цілісного предмета й розв'язання всіх дидактичних завдань інтегрованих курсів).

Оскільки міждисциплінарні зв'язки є вихідними елементами дидактичних систем, то взаємозв'язок навчальних дисциплін можна назвати міждисциплінарною інтеграцією.

Визначаючи міждисциплінарну інтеграцію, її можна характеризувати як взаємопроникнення змісту різних навчальних дисциплін і створення освітнього потенціалу за рахунок використання педагогічних методів, засобів та організаційних форм навчання [1].

Така інтеграція вимагає комплексного розв'язання завдань, серед яких можна назвати діяльність соціального працівника щодо надання соціально-економічних послуг клієнтам.

Рівень цілісності міждисциплінарної інтеграції, тобто змістова й процесуальна інтеграція в рамках створення нового цілісного предмета й розв'язання всіх дидактичних завдань інтегрованих курсів може реалізовуватись у навчальних курсах “Соціальне страхування”, “Соціальне забезпечення населення”, “Економічні основи соціальної роботи”, “Служби соціального забезпечення”, “Маркетинг соціальних послуг”.

Останній рівень міждисциплінарної інтеграції – рівень дидактичного синтезу, який передбачає інтеграцію форм навчальних занять. Тут можна використовувати як традиційні форми: лекції, практичні заняття, так і заняття у формі тренінгів, лабораторні заняття, де майбутнім соціальним працівникам пропонуються проблемні, пошукові завдання. Узагальнюючи зазначене, ми розробили структуру взаємозв'язків соціально-економічних послуг з іншими видами соціальних послуг, уміння надавати яких формується в майбутніх соціальних працівників за допомогою міждисциплінарної інтеграції (рис. 2).

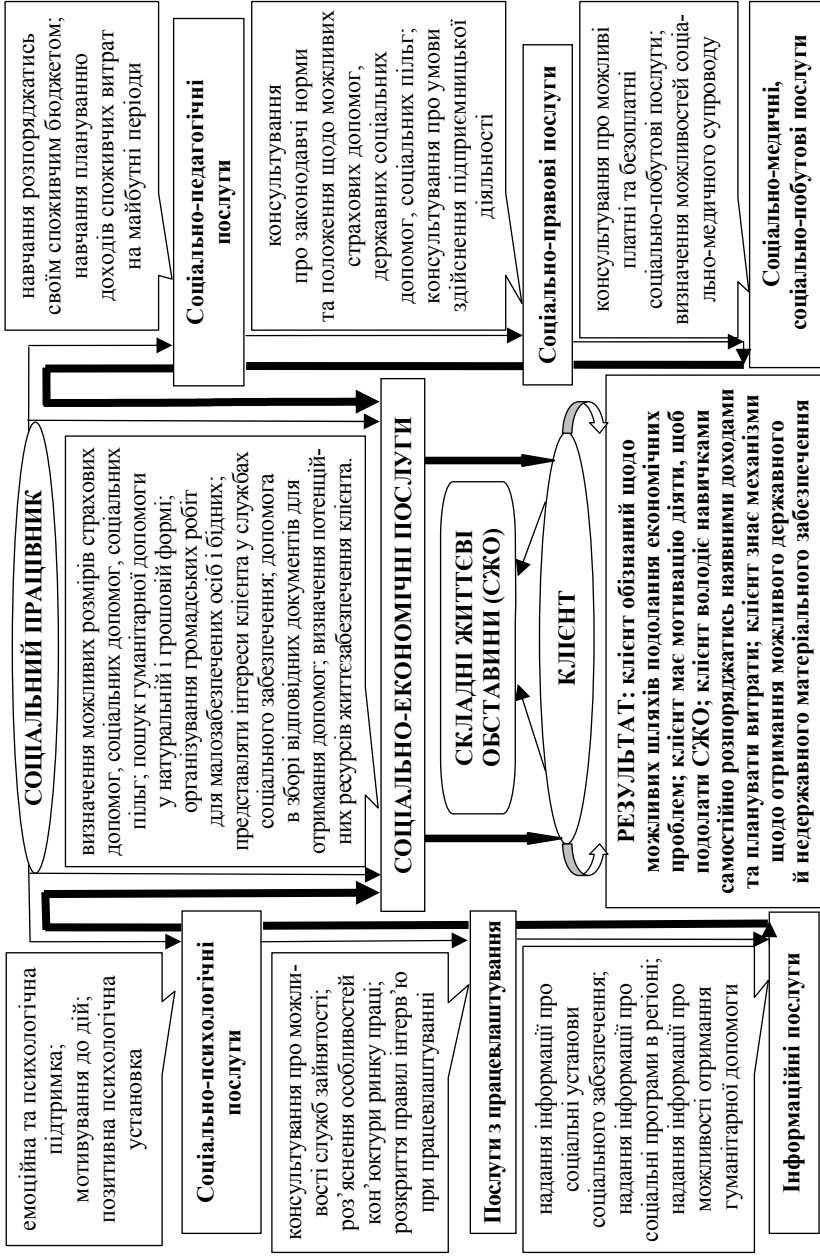

Рис. 2. Структура взаємозв'язків соціально-економічних послуг з іншими соціальними послугами

Отже, за оптимальної організації навчального процесу відбувається поетапне оволодіння майбутніми соціальними працівниками необхідними знаннями з різних галузей науки, що, у свою чергу, сприяє створенню повного обсягу необхідних знань майбутніх соціальних працівників з питань щодо надання соціально-економічних послуг клієнтам.

Література

1. *Беляева А. П.* Методолого-теоретические основы развития профессионального образования в современных условиях / А. П. Беляева // Методолого-теоретические проблемы развития профессионального образования ; монография / под ред. Х. Беднарчика. – Санкт-Петербург, 1995. – С. 37–45.

2. *Берулова М. Н.* Интеграционные процессы в образовании / М. Н. Берулова // Интеграция содержания образования в педагогическом вузе. – Бийск : НИЦБ и ГПИ, 1994. – С. 3–9.

3. *Гончаренко С. У.* Український педагогічний словник / уклад. С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.

4. *Максимова В. Н.* Межпредметные связи и совершенствование процесса обучения : кн. для учителя / В. Н. Максимова. – М. : Просвещение, 1984. – 143 с.

5. *Малькова М. О.* Формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до взаємодії з девіантними підлітками : дис. канд. пед. наук : 13.00.05 / Малькова Марина Олександрівна. – Луганськ, 2006. – 255 с.

УДК 377:37.091.2

*Стех Є. О.,
аспірантка
НПУ ім. М. П. Драгоманова*

ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ЯК СЕРЕДОВИЩЕ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті здійснена спроба визначення особливостей професійно-технічного навчального закладу як середовища формування патріотизму учнівської молоді та обґрунтована роль чинників, які впливають на процес формування особистості патріота.

Ключові слова: *патріотичне виховання, учнівська молодь, професійно-технічний навчальний заклад, соціальне середовище.*

В статті предпринята попытка определения особенностей профессионально-технических учебных заведений как среды формирования патриотизма ученической молодежи и обоснована роль факторов, которые влияют на процесс формирования личности патриота.

Ключевые слова: *патриотическое воспитание, профессионально-технические учебные заведения, ученическая молодежь, социальная среда.*

In this article it was made an attempt to determine the peculiarities of vocational schools as the forming environment of students' patriotism and it was proved the role of factors that influence the formation of personality-patriot.

Keywords: *patriotic education, school youth, vocational school, social environment.*

Трансформація українського суспільства накладає значний відбиток на сучасну учнівську молодь професійно-технічних навчальних закладів (далі – ПТНЗ). У таких умовах, постає гостра необхідність у формуванні патріотичної позиції учнівської молоді, яка впливатиме не тільки на їх власне майбутнє, а й майбутнє всієї країни.

У Національній доповіді “Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015” йдеться про тотальну кризу суспільної духовності та моралі сьогодення. Автори доповіді наголошують, що існує неабияка необхідність виховання відповідальної, порядної, культурної особистості. Важливою ланкою є включення категорії молоді в суспільне життя, для цього пропонується масове поширення успішних соціальних практик, взірців поведінки та життєвих стратегій. Залучення молоді, на думку фахівців, необхідне для ефективного економічного, соціального та культурного розвитку. Одне з першочергових завдань – це “утворення в масовій свідомості переконливого, привабливого та надихаючого образу майбутньої України” [6, с. 17]. Затребуваність у професії, причетність до соціально-політичних подій, видимість кар’єрного зростання, певна соціально-економічна стабільність – основні умови для успішного становлення патріотично налаштованої молоді та розвитку країни загалом [6]. Тому важливо на сучасному етапі розвитку відродити національне традиційне буття, моральність і культуру.

Становлення учнівської молоді відбувається у ПТНЗ, який, у свою чергу, виступає соціальним середовищем життєдіяльності та функціонування особистості. Учнівська молодь стає суб’єктом впливу різних факторів у новому середовищі, які впливають на її становлення. Соціальне середовище, у нашому випадку ПТНЗ, покликане створити педагогічні, психологічні, інформаційні, моральні умови для становлення особистості учнів. ПТНЗ виступає не тільки як соціальне, а й як освітньо-культурне середовище.

Поняття “соціальне середовище” розглянуто та проаналізовано рядом вчених. Акцентували на виховній ролі соціального середовища – Г. Васильєв, Ю. Мануйлов, Л. Новикова, М. Соколовський та ін.; наголошували на культурно-освітній функції соціального середовища – В. Докучаєва, В. Доній, І. Лустенко, Г. Несен та інші. Звертаються до соціального середовища як осередку формування духовно-моральних цінностей А. Капська, О. Карпенко, Н. Селіванова, Н. Статінова, С. Швацький та ін.

Теоретичні складові патріотичного виховання молоді закладені у працях визначних педагогів: Г. Ващенко, О. Вишневського, С. Русової, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, К. Ушинського.

Приділяють увагу організації виховання учнів у закладах ПТНЗ такі вчені, як Р. Гуревич, І. Зязюн, Н. Ничкало, В. Петрович та інші.

Вихованню сучасної патріотичної особистості присвячені праці І. Бега, В. Довбні, І. Зязюна, В. Матяшука, В. Ягупова тощо.

Мета статті полягає в аналізі професійно-технічного навчального закладу як середовища становлення патріотичності учнівської молоді.

Відповідно до мети нами окреслено завдання:

1. Проаналізувати професійно-технічний навчальний заклад як середовище становлення патріотичності.

2. Визначити та обґрунтувати чинники, що впливають на процес патріотичного виховання учнівської молоді.

Соціальне середовище покликане створити необхідні умови для становлення патріотично налаштованої учнівської молоді ПТНЗ через вплив факторів та умов, які формуватимуть майбутню поведінку та діяльність. ПТНЗ є тим соціальним середовищем, де не просто формується, а й розвивається, удосконалюється особистість. На наше переконання, ПТНЗ здатний створити всі необхідні умови для становлення особистості та впливу на цінності, потреби, інтереси учнівської молоді. Від соціального середовища, у нашому випадку ПТНЗ, буде залежати формування в особистості патріотичної позиції в сучасному соціумі.

Доцільно розглянути ПТНЗ як соціальне середовище на макрорівні та мікрорівні. На макрорівні воно охоплює ПТНЗ як єдине ціле, як цілісно функціонуючу систему. На мікрорівні – це безпосереднє найближче оточення учня ПТНЗ, неформальна група, до якої він входить і членом якої є.

Відмітимо, що відповідно до Закону України про професійно-технічну освіту, стаття 17 (зі змінами, внесеними згідно з наказом № 103/98-ВР від 10.02.1998 р.), професійно-технічний навчальний заклад (далі – ПТНЗ) – це заклад освіти, що забезпечує реалізацію потреб громадян у професійно-технічній освіті, оволодінні робітничими професіями, спеціальностями, кваліфікацією відповідно до їх інтересів, здібностей, стану здоров'я [1].

Відповідно до статті 22 вищезгаданого Закону визначаються основні повноваження та напрями діяльності професійно-технічного навчального закладу, серед яких:

- організація навчально-виховного процесу, вибір форм і методів навчання;

- навчально-виробнича, навчально-виховна, навчально-методична, фінансово-господарська та виробничо-комерційна діяльність;

- розробка робочих навчальних планів із професій і робочих навчальних програм з навчальних предметів на основі типових навчальних планів і типових навчальних програм, визначення регіонального компоненту змісту професійно-технічної освіти, які затверджуються в установленому порядку;

- розробка правил прийому учнів до навчального закладу на основі типових правил прийому;

- формування разом з органами управління професійно-технічною освітою планів прийому учнів, слухачів з урахуванням державного замовлення, потреб ринку праці та потреб громадян у професійно-технічній освіті й замовлень підприємств, установ, організацій;

- організація харчування, матеріальне забезпечення та побутове обслуговування учнів;

- забезпечення заходів з охорони праці учнів, слухачів, працівників;

- матеріально-технічне забезпечення навчально-виховного процесу;

- забезпечення якості професійного навчання та виховання учнів [1].

Отже, ПТНЗ виступає соціальним середовищем, яке здатне задовольнити потреби особистості на соціальному рівні. Одним з основних завдань педагогів ПТНЗ на сучасному етапі є виховання самостійних, компетентних, патріотично налаштованих, мобільних учнів, здатних успішно вирішувати щоденні життєві завдання.

Одне з завдань педагога у ПТНЗ на сьогодні, полягає у тому, щоб створити такі соціально-педагогічні умови, які б здійснювали вплив на формування патріотичної позиції молоді. Ми вважаємо за доцільне розглянути та проаналізувати чинники, які сприятимуть успішному патріотичному вихованню молоді.

Одним із важливих чинників, який впливає на процес патріотичного виховання є рідна мова, яка є ціннішим надбанням віків. У процесі становлення патріотичності особистості важливу роль відіграє державна мова, яка, на думку відомого соціолога М. Пірен, є головним компонентом національної культури, оберегом і ретранслятором духовних цінностей. Саме мова “виступає скарбницею історичної пам’яті народу, його ідеалів, моралі й етики, його історичної долі, засобом створення оригінальної національної літератури, науки, мистецтва, в яких втілюється національна самосвідомість, специфіка способу життя народу, його мислення” [5, с. 291]. Вільне володіння українською мовою є важливим моментом формування репутації та іміджу країни у світі. К. Паустовський зазначав, що людина, яка “байдужа до рідної мови – дикун. Вона шкідлива самою своєю суттю, бо її байдужість до

мови породжується цілковитою байдужістю цієї людини до минулого, сучасного і майбутнього свого народу” [8, с. 87]. Тому ПТНЗ може виступати тим соціальним середовищем, де розмовляють українською мовою, а отже, ПТНЗ є тим макросередовищем, яке формує патріотичну особистість.

Ще важливими чинниками, на нашу думку, що впливають на процес патріотичного виховання в умовах ПТНЗ, є українські традиції та звичаї. Саме вони дають можливість познайомити учнівську молодь з українським менталітетом, історичними надбаннями. В Україні існує ціла низка традицій і звичаїв, які вироблялися протягом багатьох століть. На думку О. Воропая, звичаї – це не просто відокремлене явище народу, а втілені в рухи та дію світосприймання і взаємозв’язки між людьми. Саме ці взаємини впливають на духовний розвиток особистості. За звичаями ми можемо розрізнити народ, націю, етнос. Звичаї є міцним елементом, який об’єднує різних людей у один народ. Науковець-етнограф і фольклорист О. Воропай наводить повір’я про те, що забувши звичаї пращурів, будемо покарані людьми та Богом, будемо блукати по світу, не знаходячи собі притулку та затишку, будемо просто втрачені для свого народу [2].

Необхідно виділити обізнаність про історичне минуле українського народу, яке виступає вагомим чинником патріотичного виховання молоді, без якого будувати майбутнє неймовірно складно. Психолог М. Боришевський розробив модель зрілої особистості, сутність якої виражається через такі прояви духовності, серед яких як: “інтерес до минулого рідного краю, прагнення збагнути величні, героїчні моменти в його історії, так і причини трагічних занепадів, страждань народу. Шана до видатних людей, героїв нації, які жертвовно служили народові, збагачували його культуру, науку, примножуючи внесок Вітчизни у скарбницю світової цивілізації” [9, с. 374]. На думку автора, активна участь молоді у збереженні та примноженні традицій народу, збагаченні його культури, мистецтва, науки забезпечить розвиток зрілої особистості. Отож, набуття соціальної зрілості особистості відбувається через інтерес до минулих історичних подій, політичну активність і суспільну діяльність.

Зазначимо, що важливим чинником є військово-патріотичне виховання, яке, на думку В. Дрогозова, сприятиме збереженню історичної пам’яті народу, роблячи актуальними бойові традиції української армії, застосовуючи їх як прийом формування патріотичних цінностей, почуттів, готовності до патріотичних вчинків, поведінки

та життєдіяльності [4]. “Народ України повинен бути готовий для будь-якого розвитку міжнародних подій, у тому й числі й до збройного захисту своєї свободи та незалежності” [4, с. 6]. Учений переконаний у тому, що освітньо-виховний простір має бути організований таким чином, щоб гармонійно поєднувалися культурні, мовні, історичні й етнічні традиції та особливості. В. Дрогоров визначає групи домінантних якостей, на які має бути спрямоване патріотично-військове виховання молоді, серед них духовно-етичні, історико-пізнавальні, професійно-діяльнісні, психологічні та інші. У свою чергу, педагогічний потенціал традицій та особливостей має бути використаний у патріотично-військовому вихованні [4].

Виховання правосвідомості учнів ПТНЗ як один з чинників патріотичного виховання передбачає засвоєння знань з різних галузей права: сімейного, адміністративного, цивільного, кримінального, трудового, фінансового тощо. Орієнтування в українських міжнародних документах, врахування національних особливостей сприятимуть позитивним змінам у суспільстві. Дотримання канонів права, демократії та гуманізму, здобуття самодостатності внутрішнього становища, стабільного як політичного, економічного, так і соціального розвитку – усе сприятиме тому, що Україна зможе стати сучасною модернізованою та конкурентоспроможною державою, яка здатна виховувати патріотичних особистостей.

Вагомим чинником у патріотичному вихованні є дотримання народного календаря свят. За М. Фіцулою, народний календар – це “система історичних дат, подій, спостережень за навколишньою дійсністю, народних свят, інших урочистостей, які відзначають протягом року; це енциклопедія знань про життя людей, їх побут, спосіб життя, виховну мудрість” [10, с. 253].

Варто зазначити, що одним з основних принципів патріотичного виховання особистості є принцип народності, який передбачає вияв загальнолюдського через виховання любові до звичаїв і традицій рідного народу, прищеплення шанобливого ставлення до культури та спадщини, саме на основі цього і формуватиметься самосвідомість українців. Ми погоджуємося з поглядом М. Пірен і вважаємо, що чим міцніші зв’язки людини з історично-культурним, тим вище є рівень розвитку громадянських якостей особистості, тим більш виразними є її патріотичні почуття та почуття громадянськості, відповідальності перед народом за своє покликання, місію в суспільстві” [5]. Отже, інтерес до культурно-історичних надбань формуватиме національну

ідентичність особистості, патріотичну позицію, єдність та ототожнення з етносом, нацією, культурою українців. Вагомими чинниками патріотичного виховання є обізнаність і знання учнів про державну символіку, які створюють підґрунтя для формування патріотичної особистості. Тому, національно-історичну спадщину минулих поколінь важливо враховувати при організації соціально-виховної роботи в ПТНЗ, бо це надасть можливість більш ефективно організовувати соціально-педагогічний процес. За політологом І. Побочим, становлення особистості не може відбуватися без звернення до історичного досвіду, до глибин народного духу, того, що становить цілісну картину національного українського менталітету. Виховання патріотичної особистості сприятиме консолідації української нації та формуватиме загальноукраїнську ідентичність [7].

Нами виділено внутрішні та зовнішні чинники, які сприяють формуванню патріотичної особистості. Отже, до зовнішніх ми відносимо політику держави, ПТНЗ, а до внутрішніх – мікрогрупу (членів колективу), неформальні об'єднання.

У “Програмі патріотичного виховання дітей та учнівської молоді”, авторами якої є І. Бех та К. Чорна, поділяють патріотичне виховання на макрорівень та мікрорівень. На особистісному рівні або на мікрорівні, патріотизм є пріоритетною стійкою характеристикою людини, яка проявляється в її свідомості, моральних ідеалах і цінностях, у реальній поведінці та вчинках. Це звичайний моральний стан життя людини. Він проявляється не лише в незвичайних ситуаціях, а в повсякденному виконанні особистістю своєї роботи, яка приносить користь як людині, так і суспільству [2]. На макрорівні патріотизм – це суттєва частина суспільної свідомості, яка проявляється в колективних настроях, почуттях, ціннісному ставленні до свого народу, його способу життя, національних здобутків і достоїнств, культури, традицій, героїчного минулого та сучасної розбудови держави як єдиної нації, до безмежних просторів Батьківщини, її природних багатств [2].

У свою чергу, держава теж має бути зацікавлена у підвищенні рівня патріотизму, тому що це сприятиме консолідації українського суспільства. Держава повинна підтримувати патріотичні ініціативи молодого покоління, сприяти як залученню в суспільному житті країни, так і зміцненню та згуртуванню громадян навколо національно-патріотичних ідей, досягнень і задумів [6].

Сучасні процеси, що відбуваються в освіті, потребують як трансформації особистості педагога, так і модернізації освіти в цілому. Існує потреба в переорієнтації освіти в ПТНЗ, яка зумовлена появою нового типу особистості, яка відкрита до взаємодії, знаходиться у процесі постійного творчого пошуку, самостійного структурування та вибудовування. У такій ситуації педагог виступає наставником, який допомагає у становленні та розвитку особистості. Педагог у своїй роботі з учнями повинен прагнути не тільки до успішного засвоєння учнями знань, а й сприяти тому, щоб учні пізнавали, розвивали, самовиражали та самовдосконалювали себе. Саме від процесу взаємодії педагога та учня залежатиме ефективність виховного процесу.

Отже, існує необхідність підвищувати рівень патріотизму, реально вболівати за країну, виявляти громадський обов'язок перед Батьківщиною, відповідально ставитись як за сучасне, так і майбутнє держави – це і є основні ознаки зрілої, патріотично сформованої особистості.

Аналіз даних дозволив нам дійти висновків, що проблема патріотичного виховання має бути у центрі уваги педагогів. Необхідно сприяти формуванню патріотичності в особистості. Варто звернути більшу увагу на заходи патріотичного виховання (спрямування) у ПТНЗ та активно залучати до них учнів, так як ПТНЗ виступає джерелом не тільки знань, а й зміни стилю свідомості, поведінки та мислення сучасного молодого покоління. Важливо не просто виховати особистість, яка матиме певні знання, уміння та навички необхідні для майбутньої професійної діяльності, а й патріотично налаштовану особистість, яка здатна активно діяти у суспільстві.

Досліджуючи процес формування патріотизму, ми дійшли висновку про те, що такі чинники, як мова, традиції, звичаї, обряди, історичне минуле, правова обізнаність, дотримання принципів народності, поінформованість щодо сучасної ситуації в країні відіграють важливу роль у вихованні громадянина-патріота та сприятимуть ефективності процесу патріотичного виховання учнівської молоді в умовах професійно-технічного навчального закладу.

Література

1. Закон України “Про професійно-технічну освіту” від 10.02.1998 р. № 32 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу:

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр>. – Назва з екрана.

2. *Бех І. Д.* Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Д. Бех, К. І. Чорна. – К. : Світ виховання, 2007. – 40 с.

3. *Воропай О.* Звичаї нашого народу : етнографічний нарис / Олекса Воропай. – Харків : Фоліо, 2005. – 508 с.

4. *Дроговоз В.* Патріотично-військове виховання студентської молоді в освітньо-виховному просторі університету : автореф. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спеціальність 13.00.07. “Теорія і методика виховання” / В. Дроговоз // Східнослов’янський національний університет імені Володимира Даля. – Луганськ, 2010. – 21 с.

5. *Пірен М. І.* Етнополітика в Україні : соціопсихологічний аналіз : навч. посіб. / М. І. Пірен. – К. : Університет “Україна”, 2007. – 408 с.

6. *Побочий І. А.* Менталітет українського суспільства : витоки та сучасний стан / І. А. Побочий // Вісник СевДТУ. Вип. 91: Політологія : зб. наук. пр. – Севастополь : Вид-во СевНТУ. – 2008. – С. 37–40.

7. *Пономарів О.* Культура мови – культура мислення / О. Пономарів // Народний депутат. – 2010. – № 11. – С. 86–87.

8. *Психологія особистості : хрестоматія : навч. посіб. / О. Б. Мельничук, Р. Ф. Пасічняк, Л. М. Вольнова та ін.* – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 532 с.

9. *Новий курс: реформи в Україні, 2010–2015 / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.].* – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.

10. *Фіцула М.* Педагогіка : навч. посіб. / М. Фіцула. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2002. – 528 с.

УДК 316.144

*Чопей В. С.,
директор Карпатського
інституту підприємництва
університету "Україна"*

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП І ОСНОВА СВІТОГЛЯДНОЇ ПАРАДИГМИ СУЧАСНИХ СТУДЕНТІВ

У статті аналізується толерантність як принцип і основа світоглядної парадигми сучасних студентів. Доведено, що становлення толерантності як принципу й основи світоглядної парадигми сучасних студентів виступає своєрідним містком від минулого – звільнення системи освіти від ідеології тоталітаризму – до майбутнього, чим є остаточне утвердження світоглядного плюралізму та зміцнення авторитету демократії, зокрема і в освітньому середовищі.

Ключові слова: *толерантність, становлення та виховання толерантності, комунікативна толерантність.*

В статье анализируется толерантность как принцип и основа мировоззренческой парадигмы современных студентов. Доказано, что становление толерантности как принципа и основы мировоззренческой парадигмы современных студентов выступает в качестве своеобразного мостика от прошлого – освобождения системы образования от идеологии тоталитаризма – к будущему, чем является окончательное утверждение мировоззренческого плюрализма и укрепление авторитета демократии, в частности и в образовательной среде.

Ключевые слова: *толерантность, становление и воспитание толерантности, коммуникативная толерантность.*

This article analyzes the principle of tolerance as the basis and ideological paradigm of modern students. It is proved that the development of tolerance as the principle and foundation of modern students ideological paradigm serves a bridge from the past – the liberation of the education system from the ideology of totalitarianism – to the future, what is the final approval of ideological pluralism and strengthening the authority of democracy, particularly in the educational environment.

Keywords: *tolerance, establishment and tolerance education, communication and tolerance.*

Важко заперечити, що в межах традиційного розуміння толерантність безпосередньо пов'язується з розумінням культури, творчості та особистісної самоідентифікації. У цьому контексті завжди в першу чергу підкреслювалося, що толерантність – це “якість культури (моральної, правової, політичної) кожного суспільства, будь-якого соціального прошарку, кожного громадянина, не зважаючи на стать, вік, етнічну, конфесійну та расову належність. Основна вимога толерантної культури полягає в тому, що вільне дотримання кожним громадянином, суспільною групою, суспільством вільно обраних моральних, соціально-політичних, світоглядних уподобань, що передбачає їх лояльне, терпиме, не вороже, поважне ставлення до аналогічного вибору інших” [13, с. 9].

Метою статті є аналіз толерантності як принципу й основи світоглядної парадигми сучасних студентів.

Л. Бобовнікова, аналізуючи процес становлення поняття і феномена “толерантність” у західноєвропейській культурі, демонструє, що в основі природи толерантності лежать конфліктний консенсус між релігійною та світською культурами, який результується в сучасному пов'язуванні толерантності, перш за все, зі свободою вибору індивіда, з наявністю можливості його вільного самовизначення [1, с. 108–111].

В свою чергу, сучасний підхід до аналізу толерантності включає такі аспекти:

– розрізнення на рівні власних переконань і поглядів особистістю неприйняттого, до котрого все-таки можливо ставитися стримано, та неприйняттого, до якого, згідно зі встановленими нормами, конкретного суспільства не можна ставитися терпимо;

– рефлексування та узгодження з моральними цінностями нових явищ й процесів, які відбуваються у суспільстві, в законодавчій ініціативи;

– надання більших переваг найслабкішим групам (внаслідок нерівномірної реалізації інтересів різних соціальних груп) та зменшенні шкоди, яка завдається найсильнішим групам [2, с. 77–80].

О. Казновецька, встановлюючи статус антропологічної толерантності як світоглядної передумови існування людської спільноти в цілому [7, с. 31–35], зауважує, що в сучасному розумінні цей термін поєднує у своєму змісті “стриманість” (від втручання) та “визнання” (прав і свобод іншої людини). Це автор пояснює тим, що стриманість щодо заборони неминуче має переростати у визнання персональних відмінностей, а тому поняття толерантності отримує кілька рівнів прикладання. Так, згідно П. Рікера, такими рівнями є: 1) інституційний (державний); 2) культурний (де стикаються погляди, течії й інтелектуальні школи, де зіштовхуються фундаментальні позиції щодо Іншого); 3) релігійний і теологічний (де здійснюється деяке певне визначення істини, наприклад, істина в любові до ближнього) [9, с. 315]. Тому критерієм розвинутості правової держави є, на думку філософа, “амплітуда свобод”, котра впливає з толерантності як стриманості; до стриманості додається визнання права на існування відмінностей та права на матеріальні умови для здійснення їхнього вільного вираження.

Приймаючи окреслену позицію, думаємо, є сенс тлумачити толерантність як активне прийняття Іншого: таке бачення включає не лише пасивне визнання та стриманість по відношенню до Іншого, але й прагнення зрозуміти і досягти компромісу. Саме в цьому, власне, і полягає відмінність між поняттями толерантності та терпимості (останнє обмежене значеннями пасивного). Пасивна терпимість, по суті, близька до пасивного нігілізму (Ф. Ніцше [див.: 5]) – який може бути не таким вже й далеким від кризи гуманізму [4, с. 36–39].

Толерантність дедалі активніше включається в освітні та виховні доктрини, а прикладна реалізація цих доктрин націлена на формування такої особистості, яка здатна функціонувати й реалізувати себе в умовах світу, що глобалізується. Адже в умовах актуалізації якісної своєрідності етнічних спільнот і цивілізацій та одночасної необхідності повсюдної інтеграції, все більш неприйнятним стає беззастережний егоцентризм. Відповідні положення висувають дослідники сучасної філософії та психології освіти й виховання – А. Асмолов, О. Грива, В. Лекторський, В. Шалін та ін. Також дотичними є роботи, присвячені з’ясуванню сутності терпимості та толерантності в онтології суспільної свідомості й самосвідомості, місця толерантності у процесі набуття особистісної цілісності, толерантності в суспільстві з ринковою економікою, проблеми міжетнічної

та міжкультурної толерантності, толерантності як категорії відносин, толерантності як особистісної риси, толерантності як складової молодіжної свідомості, комунікативній толерантності, толерантності як етико-психологічної проблеми діяльності педагогічних працівників вищих навчальних закладів.

На окрему увагу в контексті нашого дослідження заслуговують погляди, в яких аналізуються можливі механізми адаптації світогляду до сучасних умов і тенденцій. Так, А. Бойко вказує, що серед найбільш ефективних факторів і напрямів структурування та впорядкування світогляду людини пострадянської епохи – формування й ствердження ідеології ненасилля як єдино можливого засобу вирішення гострих соціальних проблем, толерантного ставлення до “інших”, усвідомлення своєї відповідальності та її перерозподіл із соціальних інститутів на себе, пріоритетний розвиток освітньої галузі [3]. Саме в рамках освітньої галузі найбільш реально можна впливати на світогляд студентської молоді. С. Савченко в авторській концепції обґрунтовує точку зору, що в усьому різноманітті соціального оточення студентства ВНЗ як інститут соціалізації володіє більш сильним соціалізаційним потенціалом, але реалізуватися він може лише в тому випадку, якщо адекватно сприймається соціальним оточенням студента [10, с. 159–164].

А. Скок виокремлює комунікативну толерантність як найбільш важливу для системи освіти, справедливо стверджуючи, що саме комунікативна толерантність лежить в основі взаємної довіри й розуміння, сприяє вияву доброзичливості, допомагає встановленню позитивного психологічного клімату в педагогічних колективах, студентських групах. У освіті комунікативна толерантність “складає основу педагогічного спілкування викладача й студента, сутність якої зводиться до таких принципів навчання, які створюють оптимальні умови для формування культури гідності, самовираження того, хто навчається, виключають страх перед неправильною відповіддю, призводять до активної діяльності на лекціях та семінарах” [12, с. 79–84]. Ясно, що толерантність спілкування є чи не найважливішою для виховання відповідних якостей у студентів, але ж не будемо забувати, що спочатку повинна бути толерантність мислення, свідомості й емоцій – а вже потім, як вона реалізується в спілкуванні.

Тим більше, ми не можемо об’єднувати все різноманіття відносин в навчальному закладі під поняттям комунікативної толерантності. Толерантність в освіті – це і толерантні взаємини між викладачами та студентами, і в самому студентському середовищі. Але це також

і виховання толерантності, навчання їй студентів. Адже саме від ступеня толерантності сучасного студента, врешті-решт, залежить загальний ступінь толерантності нашого суспільства через 10, 15, 20 років.

Виховання толерантності у студентів важливе не тільки тому, що це наша можлива майбутня еліта, а також і тому, що на студентські роки припадає процес самоутвердження молодого людини, коли відбувається пошук форм, засобів, шляхів особистісної актуалізації. Студент, за визначенням, більш сприйнятливий до нових ідей та ідеологій, чому б не репрезентувати йому в доступній атрактивній формі ідеологію толерантності?

Навіть якщо студент до вступу у ВНЗ не був особливим прибічником толерантного ставлення, ця його позиція може бути змінена в процесі навчання – і цьому теж сприяють специфічні риси студентства. Адже у вищому навчальному закладі не лише дають знання та інформацію – студентів також вчать критично й творчо ставитися до інформації. Це може стимулювати зміну поглядів.

Ставлячи питання: що конкретно треба робити керівництву та викладачам ВНЗ для того, щоб толерантність стала світоглядною основою мислення й життєдіяльності сучасного студента – корисно, за Т. Троїцькою, звернутись до філософської антропології, яку можна тлумачити як гідну методологію освітніх дій щодо формування толерантності. При цьому авторка виокремлює такі рівні отримання нового знання: світоглядний, епістемологічний, гносеологічний, праксеологічний. Коли ми говоримо про те, якими способами та засобами можна формувати толерантність у студентів, то особливого значення набувають гносеологічний і праксеологічний рівні. На першому з них розробляються норми, настанови, регулятиви, методи й процедури. На другому – формуються інструменти теоретизації та методологізації педагогічної практики, тобто розробляється конкретний інструментарій.

У зв'язку з останнім – не применшуючи аксіологічної пріоритетності толерантності як наукової категорії, зняряддя соціокультурного пошуку та поняття онтологічно укоріненого – наразі варто підкреслити її суспільно-практичну інтенційність і значущість. І це в першу чергу стосується освітнього простору, призначеного не лише для обговорення та визнання толерантності як цінності, а й для прикладного її формування і поширення серед молодого покоління.

Є лише два провідні напрями виховання толерантності в освітньому середовищі. Перший – повільний, але надійний, – виховання студентів

власним прикладом. Другий з неминучістю доповнює перший, адже далеко не кожен викладач і представник адміністрації ВНЗ повсякчас демонструє толерантність у своїй діяльності, тому другий напрям – проведення спеціальних тренінгів толерантності, яких стає все більше, але частіше вони фінансуються, на жаль, іноземними спонсорами: громадськими організаціями тощо. Проте такі тренінги цілком можуть виконати свою роль точкової ініціативи та прискорення процесу зафарбовування толерантності як світоглядної основи життєдіяльності молодого покоління.

Без сумніву, дискурс толерантності здійснюється в певному вербальному середовищі та опосередкований відповідним рівнем культури спільноти. Отже, підвищення загального рівня культури студентів є необхідною передумовою виховання толерантного ставлення до інших, та саме вивчення кількох мов є позитивним фактором, що сприяє розвитку толерантності. Мова також багато значить для толерантності, оскільки вона передає категорії та структуру значень, через які ми розуміємо себе й інших, формуємо свої думки та світогляд.

Д. Сепетий обґрунтовує у своїй дисертації [11, с. 16], що перспективи утвердження світоглядної толерантності пов'язані з етичним розумінням значення світоглядної свідомості – визнанням первинності морального щодо світоглядної свідомості. Здається, нічого нового в цій тезі немає, адже вона подібна до відомого імперативу І. Канта та інших формулювань генерального правила співіснування людей. Проте на основі дисертації Д. Сепетого можна отримати більш прикладне і конкретне бачення. Він стверджує, що стабільність і розвиток демократичного суспільства в умовах світоглядного плюралізму потребує консенсусу критичної маси цього суспільства щодо основних моральних норм і цінностей, які по-різному обґрунтовуються різними світоглядними доктринами або узгоджуються з ними. Для підтримання та зміцнення такого консенсусу потрібне вільне вироблення людьми власної морально-ціннісної і світоглядної позицій у процесі раціональної дискусії, учасники якої керуються принципом універсалізації норм. Таким чином, ми зазначили всі ті моменти, що забезпечують конкретику створеної автором картини вирішення наукової проблеми формування світоглядної толерантності. Їх повною мірою можна використовувати для формування толерантності в студентському середовищі і для виховання в них вміння толерантного співжиття в соціумі.

Толерантність є вираженням світогляду цілісності, всеєдинства, тому для її виховання в студентів можуть активно використовуватись технології забезпечення інтегративності. Інтегративність навчально-вихованого процесу включає такі аспекти:

- 1) інтегративність змісту всіх предметів, що входять у цикл підготовки фахівця того чи іншого напрямку;
- 2) єдність теоретичної та практичної підготовки;
- 3) єдність навчальної й науково-дослідницької діяльності студента;
- 4) єдність навчальної діяльності студента і науково-дослідницької діяльності викладача та ін. [8, с. 38–42].

У прикладному аспекті для того, щоб забезпечити толерантність як основу світогляду студентів, необхідні певні зусилля з боку викладачів в напрямі опанування цією складовою їх професійної діяльності:

– по-перше, необхідна шаноблива поблажливість і педагогічна терпимість з боку викладачів до студентів, які забезпечують вміння уважно вислухати навіть помилкову відповідь студента і зробити цю відповідь предметом колективного обговорення;

– по-друге, вона передбачає особистісну орієнтацію навчально-виховного процесу;

– по-третє, в такий спосіб стає можливим виховання активно-толерантного члена суспільства, здатного здійснювати вільний творчий вибір і нести за нього повну відповідальність.

О. Грива в дисертаційному дослідженні узагальнює головні якості толерантної особистості як мету процесу формування молоді: готовність прийняти інших такими, якими вони є, взаємодіяти з ними на основі згоди; орієнтація на конструктивну взаємодію з іншими членами суспільства; самостійність, критичне мислення, когнітивна складність і схильність до посибілістського мислення, що допускає Іншість та багатоваріантність; здатність до змін та відкритість для нового, спроможність до інноваційної діяльності [6].

Також, з точки зору прикладних освітньо-виховних впливів, у пригоді може стати ідея, згідно якої толерантність є складовою забезпечення гуманістичної спрямованості самореалізації особистості.

У цілому, можна зробити висновок, що становлення толерантності як принципу й основи світоглядної парадигми сучасних студентів виступає своєрідним містком, який ми перекидаємо від минулого – звільнення системи освіти від ідеології тоталітаризму – до майбутнього, чим є остаточне утвердження світоглядного плюралізму та зміцнення авторитету демократії, зокрема і в освітньому середовищі. Тобто саме

від цього містка – від того, наскільки надійним він буде вибудований – залежить, як скоро настане це окреслене майбутнє, і наскільки ефективним буде результат.

Таким чином, ще одним важливим впровадженням у навчально-виховний процес є комунікативна толерантність, що лежить в основі взаємної довіри й розуміння, сприяє вияву доброзичливості, допомагає встановленню позитивного психологічного клімату в педагогічних колективах, студентських групах і базується на певних принципах, а саме: принцип співчуття забороняє нав'язувати іншому власні погляди чи засоби – немає значення, наскільки загальнообов'язковими людина сама їх вважає; принцип згідності означає взаєморозуміння й узгодженість дій окремої особистості з діяльністю та бажаннями інших людей; принцип компромісності передбачає визначення варіанта поведінки, прийнятного для всіх зацікавлених або конкуруючих у тому чи іншому питанні осіб.

У цілому, можна зробити висновок, що становлення толерантності як принципу й основи світоглядної парадигми сучасних студентів виступає своєрідним містком, який ми перекидаємо від минулого – звільнення системи освіти від ідеології тоталітаризму – до майбутнього, чим є остаточне утвердження світоглядного плюралізму та зміцнення авторитету демократії, зокрема і в освітньому середовищі. Тобто саме від цього містка – від того, наскільки надійним він буде вибудований – залежить, як скоро настане це окреслене майбутнє, і наскільки ефективним буде результат.

Література

1. Бобовникова Л. А. К вопросу о возникновении и осмыслении феномена “толерантность” в Западной Европе / Л. А. Бобовникова // Культура народов Причерноморья. – 2005. – № 65. – С. 108–111.
2. Бобовникова Л. О. Сучасні аспекти дослідження поняття “толерантність” / Л. О. Бобовникова // Культура народів Причорномор'я. – 2004. – № 56. – Т. 1. – С. 77–80.
3. Бойко А. І. Світоглядні орієнтації пострадянської людини (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 “Соціальна філософія та філософія історії” / А. І. Бойко. – О., 2002. – 19 с.
4. Воронюк О. Л. Вища толерантність як результат подолання пасивного нігілізму (на основі аналізу філософії Фрідріха Ніцше) / О. Л. Воронюк // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2007. – № 34. – С. 36–39.

5. *Гранье Ж.* Ницше / Гранье Жан ; [пер. с фр. В. А. Чернышева]. – М. : Астрель, 2005. – 158 с.

6. *Грива О. А.* Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософ. наук : 09.00.10 “Філософія освіти” / О. А. Грива. – К., 2008. – 32 с.

7. *Казновецька О. В.* Антропологічна толерантність як світоглядна передумова громадянського суспільства / О. В. Казновецька // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2007. – № 34. – С. 31–35.

8. *Коновалова В. Б.* Деякі аспекти системи професійної підготовки фахівця-викладача вищого навчального закладу / В. Б. Коновалова // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – Х., 2001. – № 27. – С. 38–42.

9. *Рікер П.* Толерантність, нетолерантність, неприйнятне / П. Рікер // Навколо політики. – К., 1995. – 315 с.

10. *Савченко С. В.* Соціалізація студентської молоді в умовах регіонального освітнього простору / С. В. Савченко. – Луганск : Альма Матер, 2003. – 406 с.

11. *Сепетий Д. П.* Плюралізм як напрям розвитку світоглядної свідомості суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 “Соціальна філософія та філософія історії” / Д. П. Сепетий. – Запоріжжя, 2008. – 16 с.

12. *Скок А. Г.* Комунікативна толерантність викладача вищого навчального закладу / А. Г. Скок // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2007. – № 34. – С. 79–84.

13. Толерантность / общ. ред. М. П. Мчедлова. – М. : Республика, 2004. – 414 с.

УДК 378.016:8.14.113

*Янісів Ю. О.,
аспірант,
Дрогобицького державного
педагогічного університету
імені Івана Франка*

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ОСВІТІ

У статті аналізується потреба та перебіг впровадження інновацій (інноваційного розвитку) в систему вітчизняної освіти; здійснюється порівняння можливостей приватних і державних закладів освіти; обґрунтовуються першочергові завдання інноваційного розвитку освіти.

Ключові слова: людина, освіта, традиції, інновації, розвиток.

В статье анализируется потребность и ход внедрения инноваций (инновационного развития) в систему отечественного образования, осуществляется сравнение возможностей частных и государственных учебных заведений; обосновываются первоочередные задачи инновационного развития образования.

Ключевые слова: человек, образование, традиции, инновации, развитие.

The paper analyzes the need and the progress of innovation (innovation development) in the national education system, by comparison between private and public schools; settle innovation priorities for education.

Keywords: people, education, tradition, innovation, development.

Розвиток вітчизняної освіти здійснюється за нормативами європейських домовленостей, продиктованих викликами сучасної епохи.

Його характеризують висока динамічність і суперечливість, поєднання традицій та інновацій, запозичення досвіду розвинених країн Європи і світу й з опорою на власний досвід, особливо, накопичений в останнє двадцятиріччя. Сучасна освіта докорінно відрізняється від освіти індустріальної епохи. Як зазначає В. Андрущенко, “в сучасних умовах активно формується нова парадигма освіти, в якій на перший план висувається завдання не просто дати студентові певну суму знань, навичок, а розвинути в нього творчі здібності, мобільність, навчити його оперативно добувати і використовувати інформацію, тобто повноцінно жити та працювати в умовах інформаційного суспільства” [1, с. 3].

У цьому контексті додаткові можливості розвитку освіти вчені пов’язують з появою такого нового сегмента освіти, як “освіта приватна”. В. Андрущенко, зокрема, звертає увагу, що приватні заклади освіти в Україні виявились більш придатними для інноваційного розвитку, що пояснюється такими причинами: по-перше, вони не сковані попереднім досвідом, традиціями, які тягнуть над державними закладами освіти з великою історією; по-друге, внаслідок залежності від ринку праці вони змушені оперативно вносити зміни у підготовку фахівців; по-третє, конкуренція з державними навчальними закладами змушує їх постійно бути в пошуку нового, ефективного, що привернуло б до них увагу бажаючих здобути освіту. До цього ж спонукає і такий чинник, як пряма матеріальна залежність від застосування найбільш економічно вигідних форм, методів і засобів навчання та виховання; нарешті, не останню роль відіграє кадрова політика лідерів приватної освіти, спрямована на зосередження у своїх закладах найбільш обдарованих педагогів” [Там само, с. 4–5]. Зрозуміло, ці переваги можуть бути реалізовані лише за умови легітимної діяльності закладів освіти недержавної форми власності. Не секрет, велика кількість таких закладів орієнтована не на освіту, а на “вимивання коштів”. Про якість освітніх послуг у них можна говорити лише умовно.

Поява приватних закладів освіти, в свою чергу, підштовхує до інноваційного розвитку державні заклади. В країні створюється своєрідна конкуренція, в основі якої лежать якість освіти та її інноваційний розвиток у відповідності до вимог ринку праці та гармонійного розвитку особистості. В той же час реалізація інноваційних процесів у державній системі вищої освіти стикається з низкою труднощів. По-перше, це відсутність належного фінансування. По-друге, недостатня компетентність органів управління. І, по-третє, консерватизм викладачів і співробітників вищих навчальних закладів.

Українські дослідники свідомі того факту, що стратегічним завданням державної освітньої політики має бути конкурентний вихід

української освіти на світовий ринок інтелектуальних освітніх послуг. “Саме ця продукція духовного виробництва, – пише М. Козловець, – найбільшою мірою відповідає нинішнім і майбутнім глобальним змінам та забезпечуватиме провідні позиції країни в міжнародному співтоваристві” [2, с. 22]. На жаль, в останні роки іноземні громадяни не дуже представлені в українських університетах, незважаючи на порівняно невелику вартість навчання. Так, за даними офіційної статистики, у 2010 році в українських вишах навчалася приблизно 45 тисяч іноземних студентів. Це переважно громадяни В’єтнаму, Йорданії, Ірану, Індії, Китаю, Лівану, Марокко, Сирії, Туркменістану та інших країн, що розвиваються. Але у переліку країн, з яких до нас їдуть здобувати вищу освіту, ми не знайдемо тих, хто приїхав на навчання з країн Європи чи інших високо розвинутих країн. На жаль, українські ВНЗ, які забезпечували достатньо високий рівень підготовки в радянський період, втрачають свій міжнародний авторитет. Тому до нас їдуть студенти з бідних країн, багато з них часто мають переважно суто комерційні (можливість займатися в Україні торгівлею), а не освітні цілі. Такому стану речей сприяє і високий рівень корупції у вітчизняній вищій школі.

Іншою перепоною на інноваційному шляху розвитку української освіти є недостатня мобільність вітчизняних викладачів і студентів, тобто незначна кількість тих, хто пройшов стажування чи наукове відрядження за кордоном і повернувся в Україну. Дуже значна кількість таких спеціалістів залишається в країнах, де науці та освіті приділяється гідне місце в суспільстві. Зазвичай, таке явище переманювання вже підготовлених спеціалістів називається – “відтік мізків” [Там само, с. 26].

Останні десятиліття Україна стала забезпечувати високорозвинені країни не тільки сировинними ресурсами та “інвестувати” незаконно вивезеними валютних капіталами, а й науково-технічними кадрами. Відтік учених (“відтік мізків”) з України набув просто загрозливих масштабів. Щороку країну покидає приблизно 6 тисяч наукових працівників, 3–5 тисяч програмістів і спеціалістів з комп’ютерних технологій, а на пошуки роботи від’їжджають до 100 тисяч фахівців з вищою освітою [3]. Дуже багато випускників українських вишів, які пройшли стажування в Європі чи США, залишаються там для продовження науково-навчальної діяльності. Керівництво НАН України та Міністерства освіти щороку визнають прикрі кадрові втрати і визнають, що виходом з цієї ситуації є створення в країні сприятливих умов для реалізації творчого потенціалу молодих вчених. Але ситуація залишається критичною – українська наука та освіта втрачають краці

кадри, які могли б значно прискорити інноваційний розвиток вітчизняної науки та освіти.

М. Козловець зазначає, що вирішити цю проблему вкрай важко без формування національної ідентичності та патріотизму у молоді. Він наводить у приклад Казахстан, у державному бюджеті якого є стаття, згідно якої щороку молоді казахи відправляються на навчання у найкращі університети світу. Навчатись за кордон їдуть десятки тисяч казахів, і всі вони повертаються на батьківщину і займають провідні позиції в економіці, політиці та освіті. Але якщо припустити, що сучасна Українська держава надасть обдарованим молодим людям (причому не одиницям, а тисячам студентам) фінансово-організаційну можливість навчання за кордоном, варто задатись питанням – чи всі вони повернуться? Тож М. Козловець зазначає, що всі кошти на закордонну освіту можуть виявитися прямими втратами, якщо і надалі існуватиме брак національної ідентичності та патріотизму у молоді. Також потрібно додати, що і рівень заробітної плати у вітчизняній бюджетній сфері не дуже надихає спеціалістів із дипломами престижних іноземних університетів. До того ж, в Україні абсолютно не відпрацьована система державних грантів (яка, до речі, вже розбудована у сусідній Росії), позик на отримання освіти, немає впливових благодійних фондів, які підтримують освіту та науку [4, с. 27].

Антиінноваційні бар'єри в освіті – явище не суто українське, а універсальне, тож потребує систематичного узагальнення.

Значного резонансу набули дослідження Е. Роджерсом ставлення до інновацій, де люди поділяються на такі групи (з приблизним відсотком до загальної кількості): *новатори* – індивіди, які схильні до нового і постійно шукають нове в повсякденній практиці; вони гарно орієнтуються в нововведеннях, схильні до ризику, роблять свій вибір на основі проектування результату (2,5 %); *ранні реалізатори* – ті наслідують новаторів, їхні досягнення, але без ризику, обережно відбирають нововведення; ретельно підраховують можливості запропонованих нововведень (13,5 %); *більшість, яка освоює* вже випробовані практикою новаторів та ранніх реалізаторів інновації, тримає значну дистанцію від ознайомлення з результатами нововведень до прийняття власного рішення; характеризується високим ступенем свободи вибору; орієнтується на різні варіанти дій (34 %); *“нізня більшість”*, що вирізняється скептичним ставленням до нововведень як таких, погоджується на них лише під сильним тиском середовища; обмежена у виборі, оскільки орієнтована лише на ті нововведення, які стали

загальноновизнаними у професійному середовищі; формально відтворюють запроваджені іншими нововведення (34 %); *ті, хто не визначився*, вирізняються жорсткою орієнтацією на традиційні цінності та досвід попередників, мають обмежене комунікативне поле, не визнають авторитету новаторів; запроваджують нововведення лише тоді, коли останнє стає змістовною та організаційною нормою (16 %). На думку Е. Роджерса, спротив інноваціям зумовлений включенням механізмів психологічного захисту [5, с. 289–290].

І. Дичківська також дослідила антиінноваційні бар'єри – зовнішні та внутрішні завади, які перешкоджають впровадженню нововведень у освітній сфері. До зовнішніх бар'єрів вона відносить соціальні, організаційні, методичні; до внутрішніх – психологічні, які приховують глибинні особистісно-професійні проблеми.

Тому впровадження освітніх інновацій потребує всебічних прикладних досліджень і теоретичних обґрунтувань проблем імплементації нових форм, підходів, технологій у контекст досить консервативного та орієнтованого на збереження традиції механізму освіти, які неможливо та непотрібно руйнувати. В той же час ігнорування інновацій робить освітні інституції анахронічними та маргінальними в сучасних умовах, замість раціонального формування майбутнього такі навчальні заклади орієнтують у минуле (якщо не сказати – у відсталість). Тільки освітні інновації та їх активне впровадження гарантують освіті як соціальному інституту адекватно реагувати на виклики сучасності й стати одним із визначальних чинників розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Але не варто забувати про фундаментальний парадокс сучасної освіти, на який звертає увагу російський вчений К. Пігров: інститут освіти, який є за своєю сутністю консервативним і традиційним, неминуче вступає в суперечність з тенденцією інновації, яка постійно заперечує цінності минулого як “застарілого”. *Таким чином сучасна освіта є сутнісно-суперечливою та конфліктогенною стосовно освітніх інновацій* [6].

Цю проблему осмислював також Дж. Даніел, який закликав з обережністю ставитись до суто утилітаристських підходів щодо освіти. “Модерністи вважають, – писав він, – що знання важливе саме по собі через його походження, тобто застосування розуму й науки. Для постмодерністів єдиною цінністю знання є його функціональність” [7, с. 11]. Якщо ми забудемо визначальні, “традиційні” цінності освіти, функціоналізація освіти може з часом призвести до її занепаду. Тому

цей теоретик закликає до збереження ціннісного ядра освіти, яке не повинно постраждати від жодних нововведень: “Я вірю в академічну догму, що знання є важливим чинником, і ціную академічний спосіб мислення, який його супроводжує” [8, с. 10].

Однак вітчизняні теоретики застерігають від спроби модернізувати вітчизняну освіту за допомогою псевдо- “інноваційних методик” та “технологій” та за допомогою “розмов” на конференціях та профільних засіданнях Міністерства освіти. М. Култаєва охарактеризувала відповідні зусилля чиновників від освіти таким чином: “...підвищена активність у галузі методичних розробок є показником стагнації педагогічного мислення, що має негативні наслідки і для тих, хто вчить, і для тих, хто навчається” [9, с. 337]. Таку точку зору поділяє також М. Ліпін, який слушно відмічає, що інноваційна діяльність, що не містить у собі творчості, приречена на безплідність, на симуляцію інновацій [10, с. 140]. Він стверджує, що подібний підхід до впровадження інновацій у вітчизняну освіту може стати засобом “керованого застарівання”. Цьому сприяє така тенденція, що інновації заради ринкового успіху, зміни заради погоні за новизною стають суттєвою проблемою нашого часу. Україні, як країні, що розвивається, теж складно поки що опанувати інноваційний характер сучасного глобалізованого світу. Сподівання вітчизняних політиків на потужність економічних інновацій затьмарює відсутність тих, хто може, а головне, хоче управляти цими процесами. Вітчизняна еліта марить про науково-технічні та технологічні інновації для економічного росту, залишаючи без належної уваги їх підґрунтя – соціокультурні умови для інноваційного розвитку. “Необхідні для інноваційної діяльності свобода та автономія індивідуума, – пише М. Ліпін, – майже відсутні в державних установах з притаманною їм адміністративно-авторитарною системою управління” [11, с. 142].

Авторитарне минуле пострадянського простору глибоко вкоренилося в більшості сферах нашого життя, в тому числі і в способах організації інноваційної діяльності, що особливо яскраво виявляється у вітчизняних державних організаціях. М. Ліпін вважає, що модель управління, яка використовується ними, є безнадійно застарілою, і це стосується всіх державних органів, підприємств та установ [12, с. 143]. Тому складається парадоксальна ситуація, за якої на сьогодні держава є не стільки “головним двигуном” для інноваційного розвитку, скільки системним фактором, що унеможливує їх успішне впровадження у всі сфери соціального та економічного життя. Паралізований

чиновницьким всевладдям, застиглий авторитарній державі та олігархічній системі економіки не потрібні справжні інноваційні процеси – вони загрожують її “райському” (завдяки небаченому раніше рівню корупції та казнокрадства) існуванню. Тому тихий опір інноваціям у рамках цієї системи чиниться на всіх рівнях системи через їх симуляцію. Псевдореформи та псевдоінновації в державних секторах (медицині, освіті, армії, міліції, державній службі) – це симуляція реакції на сучасні виклики глобалізації.

Зрозуміло, що в рамках такої псевдоінноваційної моделі управління ефективність буде вкрай низькою. М. Ліпін вважає, що одним із факторів, які визначають такий стан управління у вітчизняних державних установах, є майже повна відсутність “менеджменту наукових і творчих процесів” [Там само, с. 144].

Орієнтиром інноваційної освітньої діяльності має бути особистість, що передбачає зусилля щодо створення сприятливих умов формування особистості, на всезагальну основу особистості. Такою основою в класичній філософській традиції М. Ліпін вважає *свободу та творчість*, тобто здатність людини бути таким началом буття, що не детермінується зовнішніми причинами, а самодетермінується, саме себе творить. Освітній процес повинен організовуватися як адекватний людському буттю, а не авторитарно-бюрократичній моделі організації та управління процесом освіти. Без свободи гине і творчість, і можливість якісних соціально-культурних інновацій [Там само, с. 144].

Інноваційний розвиток освіти, на думку вітчизняних дослідників, гальмується неготовністю багатьох педагогів і керівників до інноваційної освітньої діяльності, сприйняття та застосування інновацій. Ця проблема стає надзвичайно актуальною останнім часом, коли набули поширення нові інноваційні освітні технології, застосування яких відповідає потребам і запитам сучасної учнівської молоді, надає певні конкурентні переваги навчальним закладам. Вимогою новітнього часу є інноваційна освіта, яка заснована на інтеграції найбільш сучасних і ефективних технологій з інтенсивною науковою діяльністю відповідно до потреб ринкової економіки та демократичної культури. Інноваційні педагогічні технології стають типовим явищем освітянської практики, готовність до їх застосування – вимогою до всіх педагогів [13, с. 72].

Готовністю педагога до інноваційної діяльності є *ціннісна настанова*, яка мобілізує особистість на створення інновацій, їх освоєння та використання. Готовність до інноваційної діяльності поєднує соціально-

психологічну готовність педагога та його професійну підготовленість [Там само, с. 72]. Варто додати до цього матеріальну зацікавленість і соціальну захищеність педагога, чим нехтує державна система освіти в Україні. Статистика свідчить – за час незалежності в Україні кількість студентів на 10 тис. населення в цілому зросла (з 310 до 392), однак частка студентів педагогічних вищих навчальних закладів знизилася (з 11 % у 1998 р. до 8 % у 2000 р.), що пов'язано передусім з низькою заробітною платою вчителів. Варто поставити риторичне запитання: чи буде бідний педагог спроможний сприймати освітні інновації? Як-що деталізувати його: чи може бідний педагог придбати персональний комп'ютер і програмне забезпечення, чи може оплатити інноваційне навчання за кордоном і т. ін.?

Україна успадкувала застарілу структуру підготовки педагогічних кадрів, що дісталася їй з радянських часів. Вимоги сучасного життя суттєво відрізняються від можливостей існуючої системи педагогічної освіти, яка не має ефективних механізмів реагування на нові соціальні умови. Неадекватність системи педагогічної освіти, зазначає переважна більшість вітчизняних дослідників, стримує реформування освіти. Така освіта не здатна слугувати зростанню економіки України та процвітанню її громадян. Брак кваліфікованих педагогів унеможливить суттєву частину перспективних реформаційних проектів у нашій державі. Тому педагогічна освіта в Україні потребує удосконалення і почасти реформування шляхом внесення інновацій задля досягнення нового рівня її якості, що відповідатиме потребам української школи XXI століття. Подальшого вирішення потребують такі завдання: збільшення розміру оплати педагогічної праці та фінансування підготовки учителів; створення системи підготовки вчителів до інноваційної освітньої діяльності та перепідготовки професорсько-викладацького складу для педагогічних навчальних закладів і закладів післядипломної педагогічної освіти; створення системи профорієнтаційної роботи та відбору здібної молоді для навчання у вищих педагогічних закладах освіти та стимулювання професійного росту педагогічних кадрів і їх педагогічної майстерності; визначення правового статусу педагогічних працівників, вищої та післядипломної педагогічної освіти; створення державних стандартів вищої та післядипломної педагогічної освіти; забезпечення широкого і постійного доступу вчителів до інформації та засобів комунікації [14, с. 79].

Узагальнюючи дослідження, можна зробити такі попередні висновки: інновації в освіті – об'єктивний і незворотний процес, зумовлений

як станом сучасного наукового, технологічного, соціально-економічного та культурного розвитку людства; вони сприяють досягненню основної мети глобалізованого людства – сталого розвитку, покращанню якості людського життя та збереженню потенціалу людяності шляхом розвитку окремої особистості та людських спільнот; розробка та впровадження інновацій у навчальний і виховний процес є важливою соціально-педагогічною проблемою, яка потребує практичного вирішення та теоретичного обґрунтування; освітні інновації мають бути науково обґрунтованими та коректними; основним змістом наукового управління інноваційним процесом в освіті є вивчення, оволодіння, пропаганда та впровадження передового досвіду; нововведення в освітній сфері мають поєднувати *найкращий світовий досвід* і вітчизняні традиції, а слугувати як інтересам особистості, так і національним інтересам нашого суспільства; інноваційна активність професорсько-викладацького складу та студентів має ефективно заохочуватись і стимулюватись на всіх рівнях (вузівському, міністерському, загальнонаціональному) в матеріальному та духовному вимірах; керівництво і вчені ради всіх навчальних закладів повинні виробити та затвердити програми безперервної інноваційної підготовки для викладацького складу та для тих, хто навчається. Контроль за виконанням програм повинен здійснюватись на всіх рівнях освітнього процесу.

Успіх багато в чому залежатиме від того, наскільки усі зацікавлені сторони – неурядові організації, передусім освітянські, наукові інституції, педагоги, батьки, громадськість зможуть налагодити процес комунікації з Міністерством освіти і науки – головним суб'єктом трансформації системи освіти України – щодо проблем, цілей та засобів інноваційного розвитку освіти.

Література

1. Приватна вища школа України на шляху інновацій: монографія / Віктор Андрущенко, Борис Корольов, Валентина Астахова та ін. ; за ред. В. Андрущенка та Б. І. Корольова. – Х. : Вид-во НУА, 2005. – 320 с.
2. Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи : монографія / за ред. П. Ю. Сауха. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. – 444 с.
3. Миколюк О. Чому українські виші не конкурентоспроможні? / Оксана Миколюк // День. – 2011. – 1 червня. – С. 6. ; Пінчук Є. А.

Суб'єкти освіти та базисні освітні практики : проблеми трансформації / Є. А. Пінчук // Практична філософія. – 2010. – № 81. – С. 71.

4. Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи : монографія / за ред. П. Ю. Сауха. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. – 444 с.

5. Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура : монографія / за ред. В. Г. Кременя. – К. : Педагогічна думка. – 2008. – 472 с.

6. *Пигров К. С.* Дialeктика інновацій и образования [Електронний ресурс] / К. С. Пигров. – Режим доступу:

http://anthropology.ru/ru/texts/pigrov/educinnov_01.htm. – Назва з екрана.

7. *Даніел Дж.* Освіта в новому постмодерністському світі / Дж. Даніел // Людина і світ. – 2003. – № 8–9 (515–516). – С. 10–14.

8. *Даніел Дж.* Освіта в новому постмодерністському світі / Дж. Даніел // Людина і світ. – 2003. – № 8–9 (515–516). – С. 10–14.

9. *Култаєва М.* Логіка педагогічного мислення та його алогізм / М. Култаєва // Філософсько-антропологічні студії. – Європейський вектор та основні цінності української гуманістики. – К., 2000. – С. 333–338.

10. *Ліпін М. В.* Творчість та інновація як орієнтири розвитку освіти / М. В. Ліпін // Феномен інновацій : освіта, суспільство, культура : монографія / за ред. В. Г. Кременя. – К. : Педагогічна думка, 2008. – С. 121–168.

11. *Ліпін М. В.* Творчість та інновація як орієнтири розвитку освіти / М. В. Ліпін // Феномен інновацій : освіта, суспільство, культура : монографія / за ред. В. Г. Кременя. – К. : Педагогічна думка, 2008. – С. 121–168.

12. *Ліпін М. В.* Творчість та інновація як орієнтири розвитку освіти / М. В. Ліпін // Феномен інновацій : освіта, суспільство, культура : монографія / за ред. В. Г. Кременя. – К. : Педагогічна думка, 2008.

13. Система педагогічної освіти та педагогічні інновації. Аналітичне дослідження : [Проект ПР ООН, МФ “Відродження”] / В. Олійник (керівник проекту), Я. Болюбаш, Д. Даниленко, В. Довбищенко. І. Єрмаков, С. Клецько ; за ред. П. Згаги. – Полтава – К. : ПОППО, 2003. – 102 с.

14. Система педагогічної освіти та педагогічні інновації. Аналітичне дослідження : [Проект ПР ООН, МФ “Відродження”] / В. Олійник (керівник проекту), Я. Болюбаш, Д. Даниленко, В. Довбищенко. І. Єрмаков, С. Клецько ; за ред. П. Згаги. – Полтава – К. : ПОППО, 2003. – 102 с.

Практика соціальної роботи

УДК 37.013.42:376.58(075.8)

*Вольнова Л. М.,
к. пед. н., доцент кафедри
галузевої психології
та психології управління
НПУ ім. М. П. Драгоманова*

ЗМІСТ І НАПРЯМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНИХ ПРОЯВІВ У ПОВЕДІНЦІ ВАЖКОВИХОВУВАНИХ ПІДЛІТКІВ

У статті розкрито зміст основних напрямів соціально-педагогічної профілактики девіантних проявів у поведінці важковиховуваних підлітків: соціально-педагогічна робота за груповими профілактичними програмами; залучення до співпраці усіх членів творчої групи (класних керівників, психолога та ін.); підтримка соціальним педагогом довірчих контактів з важковиховуваним підлітком; підготовка педагогічного колективу до оптимізації процесу соціально-педагогічної профілактичної роботи з важковиховуваними з девіантною поведінкою; організація соціальним педагогом педагогічної просвіти батьків та соціально-педагогічної співпраці з громадськістю.

Ключові слова: *важковиховувані підлітки, девіантна поведінка, профілактика, соціально-педагогічна робота.*

В статье раскрыто содержание основных направлений социально-педагогической профилактики девиантных проявлений в поведении

трудновоспитуемых подростков: социально-педагогическая работа по групповым профилактическим программам; привлечение к сотрудничеству всех членов творческой группы (классных руководителей, психолога и др.); поддержка социальным педагогом доверительных контактов с трудновоспитуемым подростком; подготовка педагогического коллектива к оптимизации процесса социально-педагогической профилактической работы с трудновоспитуемыми с девиантным поведением; организация социальным педагогом педагогического просветительства родителей и социально-педагогического сотрудничества с общественностью.

Ключевые слова: *трудновоспитуемые подростки, девиантное поведение, профилактика, социально-педагогическая работа.*

In the article the maintenance of basic directions of social-pedagogical prophylaxis of deviant displays in the conduct of difficult teenagers is exposed: social-pedagogical work on the group prophylactic programs; bringing in to collaboration of all members of creative group (class leaders, psychologist and in.); support by the social teacher of confiding contacts with a difficult teenager; preparation of pedagogical collective to optimization of process of social-pedagogical prophylactic work with difficult with the deviant conduct; organization by the social teacher of pedagogical education of parents and social-pedagogical collaboration with public.

Key words: *difficult teenagers, deviant conduct, prophylaxis, social-pedagogical work.*

Характер девіантної поведінки та її детермінації у неповнолітніх таких, що в боротьбі з ними повинні застосовуватися не тільки і не стільки караючі заходи, але в першу чергу заходи превентивного характеру. Першочергове значення тут мають нейтралізація, блокування, обмеження впливу соціальних і морально-психологічних причин та умов такої поведінки. За своїм соціальним призначенням школа завжди була центром виховної роботи. Соціальна практика і педагогічний досвід свідчать про широкі соціалізуючі можливості загальноосвітніх закладів. Система освіти за своєю природою містить у собі величезний соціотворчий потенціал і може служити одним із найважливіших факторів соціалізації та профілактики девіантних проявів у поведінці неповнолітніх. Це означає, що і сьогодні необхідно ширше використовувати соціально-педагогічний потенціал школи, професійні знання і досвід педагогів.

Порушена проблема не нова у науці. Так, особливості підліткового віку як передумови виникнення девіантної поведінки висвітлені І. Булах, І. Дубровіною, Г. Крайгом, А. Лічком, В. Мухіною, Ф. Райсом, А. Реаном та ін. Багатьма дослідниками розкриваються особистісні та поведінкові характеристики важковиховуваних підлітків (М. Алемаскін, Л. Зюбін, О. Кочетов, Е. Натанзон, І. Невський, М. Полісадова, В. Степанов, В. Татенко, Д. Фельдштейн та ін.).

Положення технології соціально-педагогічної профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі розроблені у працях вітчизняних (О. Антонова-Турченко, Н. Квітковська, І. Козубовська, Н. Максимова, В. Оржеховська, Н. Пихтіна, О. Тарновська, Г. Товканець, М. Фіцула та ін.) та зарубіжних учених (С. Белічева, О. Змановська, Я. Гілінський, Ю. Клейберг, В. Менделевич, Н. Протасова, М. Рожков, Л. Шнейдер та ін.).

Питанням роботи з підлітками, що мають порушення у поведінці, присвячена і низка дисертаційних досліджень, у яких розкрито: соціально-педагогічні аспекти попередження девіантної поведінки (В. Афанасьєва, Г. Корчова, Л. Тетерятникова, Т. Федорченко, Н. Фоміна та ін.), сутність профілактики девіантності у системі виховання (Т. Мальцева, С. Немченко, Л. Просандєєва, О. Шарапова та ін.) та навчання (Т. Андронюк, І. Данченко, Т. Качмазова, Н. Рудюк та ін.), громадських та позашкільних організацій (Т. Окушко, Н. Оницько та ін.).

Водночас потребують свого удосконалення змістові та організаційні аспекти профілактичного процесу в умовах загальноосвітніх навчальних закладів, встановлення ролі та місця кожного із членів педагогічного колективу (соціального педагога і психолога, вчителів-предметників, класних керівників, дирекції) в організації позитивного соціально-педагогічного впливу на учнів, особливо з девіантними проявами у поведінці. У зв'язку з вище означеним *проблема* соціально-педагогічної профілактики девіантних проявів у поведінці важковиховуваних підлітків набуває актуальності. Саме тому в нашому дослідженні ми мали за *мету* розкрити основні напрями організації соціально-педагогічної профілактики девіантних проявів у поведінці важковиховуваних підлітків, обґрунтувавши відповідні їм форми і методи роботи та їх реалізаторів.

Слід зазначити, що в умовах загальноосвітнього закладу профілактика повинна ґрунтуватися на своєчасному виявленні та виправленні негативних інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних факторів, що зумовлюють відхилення в психічному та со-

ціальному розвитку неповнолітніх, їх поведінці, стані здоров'я, організації життєдіяльності та дозвілля. Елементи соціальної профілактики, зокрема такі як попередження, запобігання чи припинення девіації, мають місце у системі соціального виховання, а елементи соціально-педагогічної профілактики – в загальній виховній системі школи.

У процесі дослідження проблеми організації профілактичної роботи нами виявлено три її напрямки: 1) безпосередній вплив на вихованців; 2) створення профілактично-виховного середовища; 3) корекція різних впливів суб'єктів соціальних стосунків дитини. Зазначимо, що реалізація цих напрямків здійснюється через індивідуальні, групові та масові організаційні форми профілактичної роботи. Мета і завдання цих форм роботи з важковиховуваними школярами відповідно до загальних цілей Концепції превентивного виховання дітей і молоді мають бути спрямовані на компенсацію позитивних впливів, яких не вистачало в попередні періоди життя, і формування нових, зростаючих можливостей особистості. З цією метою за результатами проведеної діагностики нами було визначено напрями оптимізації соціально-педагогічної роботи з важковиховуваними підлітками з девіантною поведінкою, до розгляду яких перейдемо далі.

I. Соціально-педагогічна робота за груповими профілактичними програмами. Її зміст при роботі з умовними групами важковиховуваних підлітків із девіантною поведінкою (“самовпевнені”, “конфліктні”, “вразливі”) наведено у методичних рекомендаціях, розроблених автором [2].

II. Залучення до співпраці усіх членів творчої групи (вчителів-предметників, класних керівників, психолога, членів батьківського комітету, громадськості, медсестри, лікаря) з метою застосовування повного арсеналу методів та форм соціально-педагогічної профілактичної роботи. Спираючись на функції, виконувані класним керівником [4], соціальним педагогом [1] і психологом [7], до напрямів роботи було включено:

1) індивідуальні бесіди соціального педагога і психолога з підлітками: а) тематичні – “Моє ставлення до навчання”, “Мої взаємини з учителями”, “Моє майбутнє”, “Стосунки з протилежною статтю”, “Чому я палю?”, “Як підліток може завоювати авторитет”, “Чому я грубіянив учителюв трудового навчання С. С.?” “Мої стосунки з вітчимо”, “Мої стосунки зі старшим братом”, “За що я вдарив Олю К.?”

“Моє ставлення до школи”, “Закон і моє життя” тощо; б) обговорення проблемних, конфліктних ситуацій соціальним педагогом з підлітком чи окремими вчителями;

2) бесіди-консультації в малих групах: а) тематичні – “Причини виникнення бійок”, “Конструктивні шляхи взаєморозуміння” тощо; б) обговорення проблемних та конфліктних ситуацій. В організації таких бесід активну участь повинні брати представники Центру соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді, Кримінальної міліції у справах дітей органів внутрішніх справ;

3) покладання (виконання) класних громадських доручень. За співпраці соціального педагога з класними керівниками підлітки заохочувалися до виконання отриманих ними громадських доручень. До цієї ділянки соціально-педагогічної профілактичної роботи опосередковано були залучені батьки. Наприклад, батькам пропонувалось: а) постійно цікавитися виконанням шкільних обов’язків дитиною, обговорювати проблемні ситуації щодо класних обов’язків, стимулювати та заохочувати позитивне їх виконання; б) віднайти можливість виконувати аналогічні чи підкріплювальні обов’язки вдома (наприклад, відповідальному за перевзування в класі – слідкувати, щоб усі члени сім’ї охайно складали своє взуття в шафу тощо);

4) ініціювання соціальним педагогом, учителями-предметниками підлітків до проведення класних та шкільних позаурочних заходів;

5) співпрацю соціального педагога з учителями фізкультури та керівниками шкільних спортивних секцій (з футболу, баскетболу) щодо залучення підлітків до відвідування тренувань, участі у спортивних змаганнях між класами з футболу. Педагоги-організатори підтримали ініціативу експериментальної групи підлітків щодо створення танцювальної групи з брейк-дансу та організації їх виступів на загальношкільних заходах;

6) залучення соціальним педагогом батьків та інших членів сім’ї до виконання профілактичних програм (батьківські збори “Взаємодія з агресивними підлітками” тощо).

III. Постійна підтримка соціальним педагогом довірчих контактів з важковиховуваним підлітком. Це обумовлено тим, що домогтися успіху в перевихованні можна лише за умови, якщо соціальному педагогу вдається включити підлітка в боротьбу зі своїми недоліками, якщо підліток сам прагне стати кращим і в цьому прагненні довіряє старшому, його порадам, виявляє активність. Для досягнення цієї

мети необхідно дотримуватися таких рекомендацій: 1) вибір найбільш сприятливого моменту впливу на підлітка має здійснюватись з урахуванням його психологічної готовності до сприйняття соціально-педагогічної взаємодії (врахування настрою, психічного стану підлітка, ситуації, яка склалася); 2) особистісне спілкування з ним на ґрунті спільних інтересів, спільної діяльності повинно носити постійний характер; 3) спілкування має бути змістовним і педагогічно спрямованим; 4) спілкування для підлітка має носити результативний характер, тобто, після розмови з соціальним педагогом він повинен відчувати полегшення для себе, позитивний результат; 5) вимогливість до підлітка має бути помірною, обов'язково поєднаною із серйозністю відносин, принциповістю; 6) авторитет в очах підлітка й оточуючих повинні забезпечувати ділові та особистісні риси соціального педагога; 7) обов'язковий контакт соціального педагога з батьками і друзями підлітка.

Установлено, що у процесі групової соціально-педагогічної роботи доцільно використовувати також психологічні прийоми [9; 12]. Так, щодо агресії соціальному педагогові рекомендується: визначати причини агресії (внутрішні, зовнішні); навчати членів групи виражати свою агресію позитивним чином (бокс перед дзеркалом, кидки м'яча до кошика, передача гніву в малюнку чи пластиліновому виробі); пропозиція завершити тезу “Сьогодні я був сердитий, тому що...”; пояснювати право на гнів, роздратування і необхідність їх позитивного вираження; навчати членів групи досліджувати свої негативні почуття; складати договір з агресивними.

IV. Підготовка педагогічного колективу до оптимізації процесу соціально-педагогічної профілактичної роботи з важковиховуваними. Така необхідність була обумовлена результатами анкетування педагогів, що виявили низку прогалин у цьому питанні. Цей напрям передбачив:

1. Просвітницьку роботу серед педагогів, спрямовану на висвітлення основних положень профілактичної роботи на основі диференційованого підходу, яку можна здійснювати у таких формах:

а) педрада з теми “Основні завдання школи щодо морального виховання”, виробнича нарада “Про соціально-педагогічну роботу з батьками важковиховуваних учнів”;

б) заслуховування звітів класних керівників щодо профілактичної роботи з важковиховуваними підлітками (1 раз на чверть);

в) семінари соціального педагога з класними керівниками з питань індивідуальної профілактичної роботи з підлітками та їх батьками,

з неблагополучними сім'ями. Теми семінарів: “Методика виявлення і подолання прогалин у досвіді ціннісно-нормативної поведінки підлітків”, “Взаємодія класного керівника і соціального педагога у соціально-педагогічній роботі з важковиховуваними підлітками” та ін.;

г) систематичні консультації соціальним педагогом з питань: особливості соціального становлення підлітків; причини важковихованості та девіантної поведінки; соціально-педагогічні методи і прийоми диференційованого соціально-педагогічного впливу на підлітків;

2. Просвітницько-мотиваційну роботу соціального педагога з педагогічним колективом щодо вибору позиції у соціально-педагогічній профілактичній роботі з важковиховуваними, яка включає:

2.1. Індивідуальні та групові консультації, що спрямуються на:

а) Налаштування педагогів на взаємодію у ставленні до важковиховуваних, переорієнтування їх з суб'єкт-об'єктного на суб'єкт-суб'єктний підхід. Насамперед було наголошено на тому, що у роботі з важковиховуваними із девіантною поведінкою необхідно застосовувати всі групи педагогічних методів, пріоритетних для практики соціально-педагогічної профілактики. Адже ще А. Макаренко вказував, що “...немає особливої методики перевиховання, не повинно бути, оскільки важкі – це нормальні діти, ненормальними ми вважаємо тих, які фізично чи психічно ущемлені” [6, с. 41]. Так, наприклад, батькам і педагогам можна пропонувати переглянути та змінити своє ставлення до підлітка, акцентуючи увагу на його позитивних якостях, з метою психологічної підтримки помічати найменші успіхи в навчальній діяльності, поведінці, у сфері спілкування. Доцільно допускати певне авансування, приписування підлітку позитивних якостей у розрахунок на їх подальший розвиток. У низці випадків шляхи ранньої коригувальної профілактики взаємин підлітків із дорослими доцільно здійснювати на принципах співробітництва. Наприклад, пропонувати підліткові: “Давай разом подумаємо, що можна змінити, виправити?”;

б) Пропагування думки, що педагог повинен стати демократичним лідером для своїх вихованців, розуміючи необхідність виховання не лише людини, громадянина, а й усебічно розвиненої особистості, враховуючи складні умови сьогодення [8]. Характерними ознаками такого стилю керівництва є: надання педагогом кожному підлітку можливості набувати досвід самостійно, творчо використовувати власну свободу там, де недоцільно; приязний голос, інтонації й поведінка лояльності;

запрошення підлітків до співробітництва, заохочення їх до роботи; “продаж” ідей, керівництво роботою над ними; визнання досягнень підлітків, допомога в роботі, постійне дискутування; розподіл відповідальності між членами групи;

в) Дотримання відповідних правил поведінки при формуванні взаємин з важковиховуваними, що були розроблені під час групових консультацій спільно із соціальним педагогом:

– необхідно уникати оціночних суджень стосовно особистості підлітка: у своїх зауваженнях слід давати оцінку конкретним вчинкам, а не людині в цілому;

– бажано відкрито виражати емоції і почуття, що виникають, не слід вдаватися до опосередкованих і не завжди зрозумілих підліткові засобів вираження почуттів у вигляді висловлювання претензій, постановки риторичних запитань (наприклад, “До якого часу...”), надто широких узагальнень (на кшталт, “Ти завжди...”), іронії, сарказму;

– найбільш доречною реакцією на розповідь підлітка про особисті проблеми повинна бути реакція розуміння та підтримки, а не оцінювання, коментування чи прямої вказівки на спосіб дій;

г) Дотримання вимог, щоб завоювати довіру важковиховуваних: наявність позитивного ставлення (симпатії, зацікавленості, участі) і його проявів у вербальній і невербальній поведінці; бажання і вміння розуміти, усвідомлювати рушійні сили та логіку поведінки підлітка, а також здатність висловити, продемонструвати таке розуміння; правдивість (краще зовсім нічого не обіцяти, ніж пообіцяти й не зробити); послідовність у поведінці (все зауважувати, нічого не забувати, не залишати без коментування, прийняття відповідних соціально-педагогічних заходів); уміння відрізнити брехню від правди, тобто не бути ні дуже довірливим, ні надто підозрілим;

2.2. Використання алгоритмів розбору типових ситуацій порушення школярами дисципліни, розроблених соціальним педагогом спільно з педколективом у площині психолого-педагогічного семінару. Це сприятиме уникненню упередженої думки і більш повному використанню виховних можливостей соціально-педагогічного аналізу ситуації скоєного вчинку. Тут доцільно спиратися на рекомендації О. Лазаренка [5] та І. Трухіна [11]. Соціально-педагогічна профілактична робота в цьому напрямі показує необхідність поглиблення знань етичних та правових норм і педагогами, і підлітками. Наприклад, відповіді на деякі питання (“У чому полягає педагогічний розбір вчинку?”, “Як встановити, хто винен?” та ін.) показали, що неповно

та встановлення об'єкта антигромадських дій підлітка, ступеня шкідливості та небезпечності наслідків цих дій, вини підлітка, його ставлення до скоєного, усвідомлення цілей і мотивів поведінки, обставин порушення приводить до необ'єктивності рішень, що приймаються. Основна соціально-педагогічна умова, яку слід намагатися реалізувати, – спрямування педагогічного розбору ситуації не на визначення міри “покарання-заохочення”, а на вироблення конструктивних шляхів ліквідації негативних наслідків порушення і його попередження у майбутньому. Ситуація нервового напруження, дратівливого оточення, розуміння того, що правильне рішення не знайдено, нерідко приводить підлітка до відмови від вирішення ситуації, до пасивного підкорення ходу подій;

3. Підвищення вимог дирекції до організації соціально-педагогічної профілактичної роботи. Спираючись на дослідження, проведені в цьому руслі іншими вченими [3], можемо визначити такі: доручати соціально-педагогічну роботу з важковиховуваними школярами тільки досвідченим і психолого-педагогічно підготовленим педагогам; старанно планувати цю роботу, поєднуючи диференціацію та індивідуалізацію процесу профілактики; забезпечувати, хоча й педагогічно відкрите, однак колективне вивчення кожного учня; домагатися єдності соціально-педагогічних впливів; рішуче покласти край прагненням окремих педагогів звести соціально-педагогічну роботу до осуду, нотацій, частих покарань.

V. Організація соціальним педагогом педагогічної просвіти батьків та соціально-педагогічної співпраці з громадськістю.

До роботи з батьками доцільно включити такі соціально-педагогічні заходи, зміст яких впливає із загальної системи профілактичної роботи: загальношкільні збори з теми “Відповідальність батьків за правопорушення дітей”; загальношкільна конференція батьків “Виховання хлопчиків”; збори-тренінг для батьків важковиховуваних підлітків; семінар для індивідуальних шефів важковиховуваних підлітків.

Нами встановлено, що необхідним на цьому етапі є також налагодження позитивних відносин з батьками [10] та іншими суб'єктами профілактики, які в подальшій соціально-педагогічній роботі залучатимуться до співпраці. Відповідно до типу проблем підлітків окремі служби виконували основну функцію, інші – допоміжну. Однак значимо, що даний аспект організації профілактичної роботи потребує подальшої розробки і конкретизації на основі диференційованого підходу для сприяння забезпеченню її комплексності та підвищенню

ефективності, на чому необхідно зосередити більшу увагу в подальших дослідженнях.

Окрім того, було передбачено заходи щодо підтримування постійного контакту з Кримінальною міліцією у справах дітей органів внутрішніх справ. Серед них: участь у роботі ради профілактики у школі, надання необхідної соціально-педагогічної допомоги службі у справах дітей міськвиконкому, батьківському комітету, соціальним педагогам; обмін соціально-педагогічною інформацією; проведення бесід виховного змісту з підлітками, які стоять на обліку в школі чи вже скоїли злочини; виступи, лекції перед учнями певних класів у великих аудиторіях, що проводилися у формі діалогу, “запитань-відповідей”.

З допомогою Центру соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді було проведено серію кінолекторіїв для підлітків, що допомагало у розкритті проблемних питань, а також організовано виїзний консультпункт, у якому постійно працював “Телефон довіри”, а в сільських школах – “Пошта довіри”.

Висновки. Таким чином, відповідно до розробленої профілактичної програми нами була проведена комплексна соціально-педагогічна профілактична робота з важковиховуваними, яка сприяла реалізації педагогічної підтримки. Залежно від реакції підлітків на здійснення соціально-педагогічних впливів, вносилися робочі доповнення (залучення до певного гуртка, індивідуальна бесіда тощо) з урахуванням індивідуальних і типологічних особливостей кожного важковиховуваного, що не входили в межі соціально-педагогічної профілактичної програми. Запропоновані методи дослідження не вичерпують повною мірою всіх аспектів означеної проблеми. *Перспективною*, на нашу думку, є розробка на основі визначених соціально-педагогічних засад окремих аспектів роботи з сім'ями важковиховуваних; потребує подальшої деталізації вивчення окремих напрямів співпраці з іншими інститутами соціалізації неповнолітніх.

Література

1. *Артюшкіна Л. М.* Соціальний педагог школи : теорія і практика : навч.-мет. посіб. для студ. спец. “Соціальна педагогіка” / Людмила Михайлівна Артюшкіна. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2004. – 123 с.

2. *Вольнова Л. М.* Методичні рекомендації щодо психолого-педагогічної роботи з важковиховуваними неповнолітніми / Л. М. Вольнова. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – 36 с.

3. Джумабаев А. Д. Школа – центр воспитательной работы с педагогически запущенными подростками / А. Д. Джумабаев // Предупреждение педагогической запущенности и правонарушений школьников : сб. науч. тр. / А. Д. Джумабаев ; под ред. М. А. Алемаскина. – М., 1980. – С. 70–79.

4. *Классному* руководителю : учебно-метод. пособ. / ред. М. И. Рожкова. – М. : ВЛАДОС, 2001. – 280 с.

5. Лазаренко О. Соціально-педагогічний аспект у профілактиці девіантної поведінки підлітків / О. Лазаренко // Рідна шк. – 2009. – № 5/6. – С. 43–45.

6. Макаренко А. С. Собрание сочинений: в 7 т. – Т. 5 : Общие вопросы теории воспитания. – М. : АПН, 1958. – 658 с.

7. Овчарова Р. В. Технологии работы школьного психолога с педагогическим коллективом / Р. В. Овчарова. – Курган : Курганский гос. ун-т, 2006. – 187 с.

8. Скребець О. Особистісно орієнтований підхід у роботі із соціально дезадаптованими неповнолітніми (З досвіду роботи ЗОШ № 31 м. Сімферополя, Автономна Республіка Крим) / О. Скребець, Т. Дем'яненко // Рідна шк. – 2009. – № 5/6. – С. 51–53.

9. Сמיד Р. Групповая работа с детьми и подростками / Р. Сמיד. – М., 1999. – 272 с.

10. Тарновська О. С. Девіантна поведінка підлітків і превентивна робота : навч.-метод. посіб. Ч. 1 / О. С. Тарновська ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 2003. – 82 с.

11. Трухин И. А. Психологический анализ поступков учащихся / И. А. Трухин // Молодому учителю : прак. руковод. / сост. Е. С. Березняк. – К. : Рад. шк., 1998. – С. 162–178.

12. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції / Т. С. Яценко. – К. : Либідь, 1996. – 262 с.

УДК 371(075.8)

*Головко Н. І.,
к. пед. н., доцент кафедри
теорії та технології
соціальної роботи
НПУ ім. М. П. Драгоманова*

ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ ЩОДО НАРКОЗАЛЕЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ І СКОЄННЯ НИМИ ЗЛОЧИНІВ

У статті розглядається питання профілактики наркозалежності молоді, яке полягає в розробленні низки профілактичних заходів. Одним із них є програма тренінгу життєвих навичок, яка широко застосовується протягом багатьох років у США. Ефективність програми підвищується також за рахунок застосування гнучкого навчального розкладу й диференційованої інтенсивності роботи персоналу проекту.

Ключові слова: профілактики наркозалежності, програма тренінгу життєвих навичок.

В статье рассматривается вопрос профилактики наркозависимости молодежи, который заключается в разработке ряда профилактических мероприятий. Одним из них можно назвать программу тренинга жизненных навыков, которая широко применяется в течение многих лет в США. Эффективность программы повышается также за счет применения гибкого учебного расписания и дифференцированной интенсивности работы персонала проекта.

Ключевые слова: профилактика наркозависимости, программа тренинга жизненных навыков.

The issue of prevention of drug addiction among youth is examined. It concerns the development of number of prevention measures. One of

them is a program of life skills training that is commonly used in the USA for a long time. Program efficiency is ensured inter alia by using flexible training schedule and different work rate of project personnel.

Keywords: *prevention of drug addiction, life skills training.*

Наркоманія – це не тільки тяжке захворювання, а й надзвичайно небезпечне соціальне явище, яке поширюється у всьому світі, в тому числі і в Україні. До вживання наркотиків залучаються переважно особи молодого віку. Зловживання наркотиками підриває здоров'я людини, викликає деградацію особи, втрату нею соціального статусу.

Мета статті – розглянути заходи профілактики наркозалежності в підлітків та можливості запобігання злочинам, скоєним особами під дією наркотиків, а також навести приклади профілактичних програм, що використовуються за кордоном.

Як зазначають В. Г. Грибан, О. О. Сердюк, Г. О. Марковська та інші, розвиток наркоманії відбувається у три стадії:

- початкова, або звикання, коли змінюється реактивність та формується психічна залежність;

- середня, або хронічна, коли формується фізична залежність від наркотиків, перебудовується функціональна діяльність організму, порушується нормальна робота його органів і систем, що викликає з часом нестерпно болісні відчуття;

- пізня, або виснаження, коли руйнуються структури нервової та інших систем, людина втрачає контроль над своїми вчинками, не здатна аналізувати та адекватно оцінювати свій стан [1; 4].

В. Г. Грибан зазначає, що причини наркоманії умовно можна поділити на соціальні, соціально-психологічні та психологічні. Вони пов'язані з умовами життя, цінностями суспільства, можливістю самореалізації, упевненістю в собі та своєму майбутньому. Існують такі причини початку зловживання наркотиками:

1. Соціальна домовленість. Якщо вживання певного наркотику прийнято в групі, до якої людина належить або себе відносить, вона вважає за необхідне його вживати, щоб довести свою приналежність до цієї групи, "за компанію".

2. Задоволення. Одна з головних причин, чому люди вживають наркотики, – це супутні та приємні відчуття, від гарного самопочуття й релаксації до містичної ейфорії.

3. Доступність. Нелегальне та легальне споживання наркотиків найбільш високе там, де вони доступні, наприклад, у великих містах, серед торговців цим зіллям.

4. Цікавість стосовно наркотиків.

5. Ворожість. Застосування наркотиків може бути виявом опозиції цінностям суспільства, незалежності від держави, батьків. Коли людина відкидає суспільство або саму себе, свої надії, тоді виникає почуття безглуздості життя, ізоляції, з'являється схильність до наркоманії.

6. Багатство та бездіяльність призводять до нудьги та втрати інтересу до життя. Виходом і стимуляцією в цьому разі можуть здатися наркотики, які несуть нові відчуття.

7. Відхід від стресу. Більшості людей вдається впоратися з найбільш стресовими ситуаціями їхнього життя, але деякі намагаються знайти розраду у вживанні наркотиків, щоб заспокоїтися та вгамувати біль, від боязні самотності [1, с. 123].

По мірі розвитку наркоманії все тяжкішими стають проступки. Починаючи з дрібних крадіжок, злодійства, шахрайства, вимагання, підробки документів, рецептурних бланків, вони стають на шлях серйозніших, а потім і тяжких злочинів: крадіжок, грабежів, убивств.

Як правильно зазначають дослідники О. О. Сердюк та Г. О. Марковська, наркоманія не лише руйнує здоров'я, веде до морального спустошення і розбещеності, а й є підґрунтям багатьох злочинів [4, с. 63].

Деградація особистості у наркоманів настає набагато швидше (у 10–20 разів), ніж у алкоголіків, і є однією з безпосередніх причин здійснення ними правопорушень. Наркоманія набагато тісніше пов'язана із злочинністю, ніж алкоголізм. Цей зв'язок дуже чітко простежується в історії життя наркомана [4, с. 64].

Розвиток наркоманії та злочинність знаходяться у прямій залежності. Патологічна тяга до наркотичних речовин є стимулятором до корисливих убивств, метою яких є заволодіння наркотиками або грішми для їх придбання. У цьому разі значна кількість злочинів здійснюється під впливом наркотиків [4, с. 64].

Зазвичай наркоманів часто використовують кримінальні структури. Потрапивши до рук досвідчених злочинців, наркомани стають знаряддям у їх руках. Обіцянками і роздачею наркотичних засобів, а також шантажем і погрозами вони схиляють або примушують наркоманів брати участь у крадіжках, пограбуваннях, убивствах. Спроба самогубства у нас юридично не карається, а тільки морально засуджується, але повільне самогубство за допомогою наркотиків могло б бути таким, що карається, оскільки поки людина доведе себе до смерті, вона завдасть дуже багато шкоди не лише своїм близьким, оточуючим,

але і суспільству. До речі, в деяких країнах законодавством передбачено притягнення до відповідальності за вживання наркотиків.

Отже, хворий на наркоманію втрачає свою людську суть, а суспільство втрачає особистість і бере на себе витрати на утримання примітивного індивіда, інваліда, утриманця.

П. Л. Фріс відзначає, те, що у кримінальній відповідальності за злочини, вчинені у стані сп'яніння, внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин стверджує, що у кримінологічній науці проблема наркозалежності розглядається у двох аспектах: 1) як “фонове” явище, елемент додаткового предмета кримінології; 2) як елемент Особливої частини кримінології, в якому висвітлюються основні кримінологічні параметри злочинності, безпосередньо пов'язаної з цим суспільно негативним явищем [5, с. 124]. Це пояснюється тим, що, з одного боку, вживання наркотичних засобів, їх аналогів чи одурманювальних речовин юридично не заборонене (окрім публічного або вчиненого групою осіб незаконного вживання наркотичних засобів – ст. 316 КК України), але містить у собі небезпеку спричинення таких змін в особистості людини, які ставлять під загрозу законні інтереси та блага інших осіб і держави. За аналогією з алкогольним сп'янінням стан, викликаний уживанням наркотичних або інших одурманювальних засобів, визнається обставиною, що обтяжує покарання (ст. 67 КК України), а особу, звільнену від відбування покарання з випробувальним терміном, суд може зобов'язати пройти курс лікування від наркоманії так само, як і від іншого захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб (п. 5 ст. 76 КК України) [2].

З іншого боку, оскільки за своєю сутністю наркоманія – це корпоративне явище і не може існувати без ієрархічно побудованої організації та розгалуженої інфраструктури, суспільно небезпечними визнаються ті організаційні дії, які сприяють виникненню нових наркозалежних осіб, розповсюдженню та самовідтворенню наркотичної мережі. Кримінально заборонені також незаконні дії щодо прекурсорів – речовин, які можуть бути використані для виготовлення наркотичних речовин.

Структура злочинності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів відображена у Розділі XIII Кримінального кодексу України. Статтями 305–324 КК України передбачено кримінальну відповідальність за дії, завдяки яким наркотичні речовини матеріалізуються поза межами дозволеного обігу.

Це контрабанда наркотичних засобів, їх аналогів або прекурсорів, їх незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут або ті самі дії без мети збуту, посів або вирощування снодійного маку чи конопель; викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням [2].

Законодавець досить чітко окреслив коло суспільно небезпечних діянь, за допомогою яких дії з наркотичними речовинами можуть бути “легалізовані”, й передбачив відповідальність за незаконне виготовлення, підроблення, використання чи збут підроблених документів на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів. Злочином також вважається розміщення коштів, отриманих від незаконного обігу означених речовин, у банках, на підприємствах, в установах, організаціях та їх підрозділах або використання таких коштів для придбання об’єктів, майна, що підлягають приватизації, чи обладнання для виробничих чи інших потреб, або використання таких доходів (коштів і майна) з метою продовження незаконного обігу використання цих коштів.

Але перелік заборонених Кримінальним кодексом України дій, зафіксований у Розділі XIII, не вичерпує кримінологічного розуміння злочинності, пов’язаної з наркоманією. З позицій кримінологічної науки, злочинність у сфері обігу наркотичних речовин тісно пов’язана з іншими структурними елементами злочинності взагалі [2]. Такими, наприклад, як організована злочинність, причому в найбільш небезпечній її формі – транснаціональній злочинності.

Особлива небезпечність наркоманії полягає в тому, що вживання наркотичних засобів (або їх аналогів) у більшості випадків викликає незворотні зміни в організмі індивіда, руйнує його психіку, викривлює систему загальнолюдських цінностей, завдяки чому особа легко переступає межу не тільки моральних, а й кримінальних заборон і може стати “знаряддям” в чужих руках.

З огляду на наявність подібності організаційної структури наркомережі до структури організованої злочинності, характеристика особи, що вчиняє злочини, пов’язані з наркоманією, також вирізняється широким спектром типів. У кримінологічній літературі зустрічаються різні типологічні поділи злочинців означеного виду, але сутність їх зводиться до виділення: а) осіб найнижчої ієрархічної ланки, які здебільшого є людьми молодими (від підліткового віку до 30 років), учиняють злочини, передбачені статтями 307, 309 КК України, і складають

більшість виявлених правоохоронними органами осіб; б) осіб середньої ланки, які виконують певні розпорядчі функції, досить часто мають кримінальне минуле й так само порівняно часто потрапляють у коло зору суб'єктів запобіжної діяльності; в) осіб, які у структурній мережі наркобізнесу займають найвищі ієрархічні сходинки і мають багато спільного зі злочинцями “білокомірцевого” типу [5, с. 78]. Такі особи, на жаль, у більшості випадків уникають кримінальної відповідальності.

Профілактика наркотизму охоплює достатньо широке коло напрямків діяльності.

Найпоширенішими на сьогодні і з досить тривалою історією є освітні профілактичні програми (антиалкогольні, антинаркотичні й антинікотинові). Основним місцем їхньої реалізації є школа (або інший навчальний заклад), тому й агентами освітньої профілактики є вчителі, шкільні психологи, самі учні і їх батьки, які також залучені у процес навчання своїх дітей.

Учені виділяють дві основні моделі навчальних програм первинної профілактики: програма досягнення соціально-психологічної компетентності (основна мета – виробити навички ефективного спілкування) і програма навчання життєвих навичок (основна мета – виробити навички відповідального прийняття рішень). Ці моделі у різноманітних культурних умовах і країнах набувають різних форм, однак вони мають подібні задачі:

- розвиток соціальної та особистісної компетентності;
- вироблення навичок самозахисту;
- попередження виникнення проблем [1, с. 145].

В. В. Бурлака розглядаючи заходи профілактики наркозалежності молоді, наводить приклади різних програм, які використовуються за кордоном. Одна з них – це тренінг життєвих навичок, що дуже широко використовується в США. Цей тренінг спрямований на вивчення широкого спектру факторів ризику й захисних факторів і реалізується шляхом навчання комбінації загальних особистісних і соціальних умінь, здатності опиратися вживанню наркотиків. Програма складається із трирічного профілактичного курсу, розрахованого на учнів середніх і старших класів [3, с. 39]. Вона передбачає 15 навчальних сесій протягом першого року, 10 – протягом другого року і 5 – протягом третього. Програма з тренінгу життєвих навичок спрямована на розвиток трьох головних здатностей: уміння опиратися пропозиціям уживати психоактивні речовини, уміння організувати своє життя й загальносоціальні навички.

Компонент щодо розвитку вміння опиратися пропозиціям вживати наркотики й рекламі наркотиків надає інформацію про соціальні фактори, що провокують уживання наркотиків. Він містить матеріали, розроблені для:

- поліпшення розпізнавання тиску з боку соціального оточення, що спонукує до вживання наркотиків;
- виправлення неправильного ставлення до масового вживання психоактивних речовин у суспільстві;
- популяризації суспільних антинаркотичних норм;
- набуття знань про профілактику зловживання психоактивними речовинами;
- набуття навичок опору наркотикам [3, с. 67].

Компонент із розвитку вміння організовувати своє життя забезпечує навчання того, як бути незалежним і управляти своїм станом, і розвиває почуття самоконтролю. Реципієнти вчаться навичкам подолання труднощів і вироблення рішень, критичному мисленню для опору впливу однолітків і засобів масової інформації, самоконтролю й самоповазі (що включає правильну самооцінку, визначення цілей, навички саморефлексії й самопідтримки), опановують адаптовані копінг-стратегії щодо вміння впоратися із гнівом та стресами.

Компонент із розвитку загальних соціальних навичок, крім закріплення загальних соціальних умінь, збільшує соціальну компетентність учнів (навчає ефективно взаємодіяти, переборювати незручність, знайомитись із новими людьми й розвивати здорову дружбу). У навчанні сполучаються різні настанови, використання наочних прикладів, обговорення успіхів і помилок тих, котрі навчаються, закріплення матеріалу, рольові ігри і виконання різноманітних домашніх завдань.

Програма тренінгу життєвих навичок широко застосовується уже протягом 16 років. Результати показують, що цей підхід до профілактичних заходів спроможний на 59–75 % знизити рівень уживання алкоголю й марихуани, а також паління порівняно з контрольними групами. Повторні курси (для закріплення навичок) значно підвищують ефективність програми. Дані довгострокового спостереження за випускниками програми, що зібрані за різними джерелами і охоплюють близько 6000 учнів 56 шкіл, засвідчили значне зниження рівня паління, вживання алкоголю й марихуани через 6 років після її впровадження. Паління тютюну, марихуани й уживання алкоголю учнями, котрі брали участь у програмі, було на 44 % нижче, ніж у контрольній групі, а регулярне (щотижневе) вживання різних психоактивних речовин було на 66 % нижче [3, с. 67].

Хоча ранні дослідження щодо ефективності програми тренінгу життєвих навичок проводилися серед корінного населення, кілька останніх праць показали, що вона корисна й для міської молоді, що належить до національних меншин. Ефективність програми підвищується також за рахунок застосування гнучкого навчального розкладу й диференційованої інтенсивності роботи персоналу проекту. Результати досліджень довели, що ця профілактична програма працює незалежно від того, хто її впроваджує – дорослі чи підлітки, які працюють серед однолітків [3, с. 67].

Таким чином, до профілактичних заходів уживання наркотиків можна віднести програми тренінгу життєвих навичок. Звичайно, профілактика вживання дітьми і молоддю психоактивних речовин має стати пріоритетним напрямом соціальної політики держави, потужним превентивним фактором попередження та подолання негативних проявів у поведінці неповнолітніх.

З метою профілактики наркозалежності та попередження незаконного вживання наркотиків необхідно сприяти пропагуванню серед молоді, особливо серед підлітків, гармонійного та повноцінного способу життя, та створенню умов для його реалізації, формуванню неприйняття дітьми і підлітками вживання психоактивних речовин; запроваджувати у середніх та вищих навчальних закладах спеціальні навчальні програми (уроки, лекції, курси) для якомога ширшого інформування підлітків та молоді про наслідки немедичного вживання наркотичних засобів і психотропних речовин для життя і здоров'я.

Література

1. Грибан В. Г. Валеологія : навч. посіб. / В. Г. Грибан. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 256 с.
2. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К. : Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2006. – 1184 с.
3. Профілактика поширення наркозалежності серед молоді : навч.-метод. посіб. / за ред. В. В. Бурлаки. – К. : Герб, 2008. – 224 с.
4. Сердюк О. О. Взаємозв'язок споживання наркотиків і злочинності: дослідження серед ув'язнених, що утримуються в установах виконання покарань Харківського регіону / О. О. Сердюк, Г. О. Марковська // Девіантна поведінка : соціологічний, психологічний, юридичний аспекти : матеріали круглого столу. – Харків, 2008. – С. 63–68.
5. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів вищих навчальних закладів / П. Л. Фріс. – К. : Атіка, 2004. – 488 с.

УДК 376.69.134

*Яременко Л.,
к. пед. н., докторант
НПУ ім. М. П. Драгоманова*

ПОЗАШКІЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК НАВЧАННЯ, ДОЗВІЛЛЕВА ДІЯЛЬНІСТЬ (ГРА) ТА ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті аналізуються природа та функції закладів позашкільної освіти та виховання, їх роль у розвитку навчання, застосуванні ігрових технологій та професійно-творчому розвитку особистості.

***Ключові слова:** людина, дитина, позашкільна робота, навчання, гра, виховання, професійне самовизначення.*

В статтє анализируются природа и функции учреждений внешкольного образования и воспитания, их роль в развитии учения, применении игровых технологий и профессионально-творческом развитии личности.

***Ключевые слова:** человек, ребенок, внешкольная работа, учеба, игра, воспитание, профессиональное самоопределение.*

The article analyzes the nature and function-school education, their role in the development of education, applying gaming technology and vocational and personal development.

***Keywords:** man, child, extracurricular work, study, play, education, professional identity.*

Період неуваги до діяльності позашкільних закладів освіти, спровокований суспільною кризою останнього десятиріччя, здається, закінчується. І хоча нинішні показники є поки що нижчими, ніж у радянські часи (дослідники звертають увагу на те, що якщо упродовж 60–80-х рр. ХХ ст. різними видами діяльності у позашкільних

установах були охоплені майже всі діти (за винятком 3–7 %)), починаючи з 2010–2012 рр. помітним стає підйом цієї роботи. У попереднє десятиріччя частка дітей, які відвідували позашкільні заклади України, становила лише 35,5 % від загальної кількості дітей шкільного віку [1, с. 81]. Протягом 2009–2010 рр. в Україні були ліквідовані понад 20 таких закладів. У сільській місцевості позашкільні заклади діють лише у кожному десятому районі [2]. Саме тому нині особливо гостро стоїть проблема збереження і розширення мережі позашкільних навчальних закладів різних типів державної та комунальної форми власності.

Ситуація, що склалася, на наш погляд, пояснюється комплексом причин. З одного боку, серед сучасних дітей та підлітків помітно посилюється індивідуалізація, що знаходить вияв і в зменшенні їх інтересу до колективних форм діяльності. Поширеними є випадки, коли основну частину позаурочного часу (у випадку неналежного виховання з боку батьків, їх байдужості до занять дітей, відсутності контролю) діти та підлітки проводять у віртуальному середовищі, створеному за допомогою комп'ютерних засобів.

З іншого боку, на ефективність виконання позашкільними закладами навчальної функції помітно впливає їх фінансування. Якщо у 1991 р. фінансування позашкільної освіти в Україні становило 4,4 % ВВП бюджетних видатків від загального освітянського бюджету, то у 2009 р. воно знизилося до 4,0 % ВВП. Основні статті видатків бюджету у цій сфері спрямовані не на підвищення якості освіти, а на виплати зарплат і комунальні платежі (понад 70 % усього фінансування) [3].

Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями розроблено регіональні програми розвитку позашкільних навчальних закладів, уживаються заходи щодо залучення коштів фінансування їх із місцевих бюджетів. Проте для місцевих бюджетів питання фінансування позашкільної освіти ще залишається невирішеним. Розподіл видатків здійснюється органами місцевого самоврядування самостійно, виходячи з обсягів прибутків і власних пріоритетів у їх розподілі, а це означає фінансування позашкільної освіти за залишковим принципом, ставить під загрозу існування таких закладів, особливо тих, що фінансуються з місцевих бюджетів. Статтею 26 розділу V Закону України “Про позашкільну освіту” передбачено, що фінансування державних і комунальних позашкільних навчальних закладів здійснюється за рахунок коштів відповідних бюджетів, а також додаткових джерел фінансування, не заборонених законодавством України.

Водночас статті 89 та 90 Бюджетного кодексу України не передбачають міжбюджетного трансферту для коригування видатків місцевих бюджетів, що здійснюються на утримання позашкільних навчальних закладів; стаття 91 Бюджетного кодексу передбачає, що ці видатки є виключно компетенцією місцевих бюджетів.

Р. Науменко зауважує, що окремі керівники місцевих органів виконавчої влади трактують зазначені положення Бюджетного кодексу як можливість повного припинення фінансування позашкільних закладів. Про такі непоодинокі явища свідчить практика окремих районних та міських рад, що унеможлиблює відвідування учнями позашкільних навчальних закладів, у тому числі спортивного (дитячі спортивні школи) і мистецького (музичні й художні школи) профілю. Цим самим порушуються положення Закону України “Про позашкільну освіту”, у якому наголошується, що позашкільний навчальний заклад має статус широкодоступного, повинен забезпечувати потреби особистості у творчій самореалізації та організації змістовного дозвілля. Регулювання зазначеної проблеми законами України про Державний бюджет не забезпечує стабільності функціонування позашкільних закладів і потребуватиме постійного коригування [4].

Нарешті, серйозну проблему становить змістовна наповненість навчання у позашкільних закладах. Вона безпосередньо пов’язана з працею педагогів цих закладів. На жаль, констатує К. Мусаєв, у сучасних умовах педагогічний процес у позашкільних закладах ще не завжди спрямований на виховання всебічно розвиненої особистості з урахуванням її духовно-творчого потенціалу. У деяких випадках педагогічний процес у позашкільних закладах має надто інформативний характер. Часто спостерігається внутрішня скутість у взаємовідносинах педагогів та дітей, відсутність на заняттях у гуртках і секціях високої культури праці, щирості, згуртованості, зацікавленості справою, низька психолого-педагогічна ерудиція педагогів, їхня методична безпорадність у розширенні зони творчого пошуку, відсутність нових педагогічних технологій та ідей. І як наслідок – багато дітей, не знаходячи адекватного застосування своїм можливостям, змінюють один гурток на інший, а в деяких випадках зовсім не відвідують позашкільні заклади [5].

Тому не можна применшити ту відповідальність, яка покладається на педагога позашкільного закладу. Для успішного здійснення процесу навчання він повинен мати певні професійні характеристики. Зокрема, О. Дрозд зазначає, що працівник позашкільного закладу освіти має бути людиною компетентною, здатною викликати творчу активність вихованців, сприяти соціальній адаптації дітей та підлітків, будувати свою діяльність на засадах співтворчості й толерантності.

Враховуючи суспільний попит, а також сучасні вимоги до знань і умінь молоді людини, позашкільні навчальні заклади, крім традиційних, надають нові освітні послуги (гуртки вивчення комп'ютерної грамотності, іноземних мов, економічних дисциплін, основ бізнесу). Відповідно й працівник позашкільного закладу має безперервно займатися самовдосконаленням, бути людиною сучасною, добре обізнаною щодо діяльності різноманітних молодіжних рухів і культур [6].

Багатоплановість, багатоваріантність завдань, ситуацій, у яких позашкільний педагог працює, передбачають для нього своєрідну роль посередника, сполучної ланки між особистістю та суспільством, а тому вимагають і таких якостей: уміння впливати не лише на вихованців, а й на їхніх батьків, друзів, сусідів; працювати в умовах неформального спілкування з позиції неофіційного лідера; бути учасником спільної творчої діяльності, не відділяти себе від вихованців, залишаючись їхнім керівником; мати здатність будувати свої взаємини з вихованцями на основі діалогу.

Зазначені особистісні якості педагога мають велике значення не тільки для ефективного навчання дітей, підлітків, юнаків та дівчат у позашкільних закладах, але і для успішної реалізації цими закладами *функції організації дозвілля*. Дозвілля – це частина вільного часу, що витрачається за бажанням особистості на задоволення різноманітних духовних потреб у спілкуванні, засвоєнні і створенні цінностей культури, розваг та розвитку творчих здібностей. Сфера дозвілля становить своєрідну зону відпочинку, відновлення духовних і фізичних сил, вільного спілкування й розвитку інтересів у середовищі однолітків, з якими дитина вважає себе найтісніше пов'язаною й авторитет яких для неї незаперечний. Вона здобуває тут норми, цінності, установки для власної поведінки [7, с. 76]. Як своєрідна форма позаурочного часу дозвілля може бути використане учнями для поглиблення своїх знань з усіх навчальних предметів, для задоволення і розвитку інтересів, запитів, нахилів, духовного зростання, вдосконалення фізичних якостей та відпочинку [8, с. 73].

Вільний характер дозвіллевої діяльності визначається тією обставиною, що ця діяльність обирається індивідом за його потребами та інтересами, а не викликана тиском зовнішніх обставин. Проте поняття “вільна”, як слушно зазначає Ю. Бардашевська, не є рівнозначним поняттю “безконтрольна”: адже якщо дозвіллева діяльність не спрямовується педагогом, то дитина або підліток може опинитися під впливом негативних чинників. За таких умов різко зростають вимоги до педагогічних працівників щодо посилення уваги до організації дозвіллевої діяльності учнів. Сучасне демократичне суспільство, яке

проголосило людину найвищою цінністю, висуває нові підходи у вихованні. Вони ґрунтуються на загальнолюдських цінностях, що забезпечують конструктивні відносини людини з природою, людини з людиною, наповнюють життя гідним змістом, роблять його змістовним і значущим. Ефективно використаний виховний потенціал дозвілля дітей, підлітків та молоді може стати важливим інструментом у формуванні корисних членів суспільства за умов професійного та грамотного здійснення педагогічної дії на основі гуманістичного підходу до особистості. Проте цей потенціал часто використовується у навчально-виховному процесі неповною мірою, про що свідчать такі проблеми: вільний час часто заповнюється нецікавими, формалізованими виховними заходами, на які учні приходять через примус, а не за бажанням; низка форм виховної роботи є застарілими, не відповідають сучасним запитам молоді; не застосовується індивідуальний підхід [9, с. 8–9].

Подолання зазначених негараздів має здійснюватися педагогами позашкільних закладів у безпосередньому зв'язку з громадськістю. Проблема дозвілля має подвійний характер: з одного боку, протягом цього часу зменшується контроль з боку школи за позашкільною діяльністю дітей, з іншого, зростає контроль родини за їх діями. Рациональне використання дітьми, підлітками, юнаками та дівчатами дозвілля, зокрема максимальне включення до нього фізкультурно-спортивних заходів, сприяє зміцненню їхнього здоров'я [10, с. 198]. Цього можна досягти лише у тісній співпраці педагогічного колективу та батьків.

Водночас така ситуація не применшує соціальної відповідальності самих педагогів. Зокрема, Н. Казакова, розглядаючи діяльність такого виду позашкільних закладів, як дитячі оздоровчі табори денного перебування, звертає увагу на певні проблеми в реалізації цими закладами функції організації дозвілля. Функціонування цих закладів протягом майже всього часу забезпечується адміністрацією школи та вчителями початкової ланки. В учнів старших класів цей час збігається з іспитами та практикою, тому вчителі-предметники приходять працювати до дитячих оздоровчих таборів денного перебування лише на короткий час. До того ж, зрозуміло, нелегко розраховувати на творчу енергію та ентузіазм учителя по завершенні навчального року. Для цього необхідно замінити рутинну повсякденну роботу творчою, скрізь бачити позитив, не відкидати жодної цікавої та корисної пропозиції стосовно організації табору, не зводючи оздоровлення учнів тільки до посиленого триразового харчування, прогулянок на свіжому повітрі й денного сну з читанням казок. Зокрема, важливими умовами

успішного функціонування пришкольного табору дослідниця визначає: спрямування змісту виховної роботи на збереження здоров'я, інтелектуальний, духовний і соціальний розвиток молодших школярів; забезпечення виховного характеру діяльності в організаційний, основний та заключний періоди табірної зміни; врахування вікових особливостей дітей [11, с. 145].

Можна стверджувати, що повноцінний розвиток дитини у позашкільних закладах відбувається не тільки протягом навчальної діяльності, але й під час активного дозвілля. Адаже одна з найважливіших потреб дитини – досягнення успіху в значущій для неї діяльності. Кожний успіх дитини має бути відзначений. Це означає, що дитина має бачити і переживати свої успіхи. Організація дозвілля у системі позашкільної освіти дає широкий простір до застосування нестандартних методів і форм розвитку дитячих здібностей. Однією з таких форм, безперечно, є ігрова [12, с. 77].

Гра – найперший вияв активної діяльності дитини, яка є для неї важливим засобом пізнання навколишнього світу. Ігри чинять сильний фізіологічний вплив на організм, зміцнюючи нервово-м'язову систему, поліпшуючи дихання, кровообіг, травлення, пришвидшуючи обмін речовин. Участь у правильно організованих іграх розвиває у дітей волюв'язкості, творчу ініціативу, винахідливість, відчуття товарищескості. Дитина стає дисциплінованою, у неї виховуються самовладання, вміння стримувати егоїстичні пориви. Завдяки колективним іграм у дітей розвиваються організаторські здібності, наполегливість у досягненні мети, відповідальність перед товаришами за свої дії. Рухливі ігри, особливо ті, що проходять на свіжому повітрі, дозволяють дітям активно відпочити після навчання, покращуючи їх здоров'я [13, с. 29].

Прикладом успішного застосування ігрових форм у сучасній системі позашкільної освіти є діяльність Херсонського Палацу дитячої та юнацької творчості. У цьому позашкільному закладі організовано центр масової роботи та організації дозвілля, основна мета якого – створення у творчих колективах такого освітнього середовища, яке допомагає стати дитині особистістю, а також методичне забезпечення гуртків, клубів, творчих об'єднань Палацу щодо організації змістовного дозвілля. Центр є найбільш мобільним підрозділом у структурі закладу, який орієнтується на потреби підлітків та молоді. Його мережа гуртків поділяється на гуртки соціально-реабілітаційного напрямку (соціально-виховні й дозвіллі об'єднання) та гуртки художньо-естетичного напрямку. Накопичений досвід уможливив складання “Комплексної програми організації дозвілля”, призначеної для дітей

різних вікових категорій. Основна мета зазначеного документа – розвиток кращих традицій ігрової, дозвіллевої діяльності, її нових форм як надійного й ефективного засобу соціалізації, навчання, фізичного розвитку, реабілітації, організації корисного дозвілля дітей та підлітків, усебічний розвиток пізнавальної, інтелектуальної, творчої активності. Основними напрямками “Комплексної програми організації дозвілля” є правове, естетичне, фізичне виховання, виховання на народних традиціях і громадянське самоусвідомлення, економічна та комп’ютерна обізнаність, профільна спрямованість. Для реалізації зазначених напрямів у Херсонському Палаці дитячої та юнацької творчості використовуються різноманітні форми організації дозвілля: ігрові програми (пізнавальні, розвивальні, розважальні, ігро-уроки); інтелектуальні ігри (економічні турніри, брейн-ринги, дебати); конкурси КВК; фестивалі художньої самодіяльності та дитячої творчості; акції; бесіди, уроки, лекції, тренінги; вистави, новорічні шоу-програми; літні табори відпочинку [14, с. 78–79].

Головна мета соціально-виховної роботи позашкільних закладів в організації дозвілля – сформувати ставлення до цього часу як до періоду самовдосконалення, саморозвитку; навчити учнів розумно проводити вільний час, створити умови для самостійної, творчої, соціально значущої діяльності школярів. Відповідно не менш важливою, ніж організація дозвілля, діалектично пов’язаною з нею постає така функція позашкільних закладів, як *професійне самовизначення*.

Професійне самовизначення відіграє надзвичайно важливу роль у гармонійному психічному розвитку особистості. Образ “Я і моя майбутня професія” є за своєю сутністю особистісним ціннісно-смісловим утворенням, яке гармонізує суб’єктивно-оцінне ставлення до себе як майбутнього професіонала та індивідуально-вибіркове ставлення до професії як середовища особистісного становлення, задоволення власних потреб завдяки професійному зростанню. Успішність професійного самовизначення характеризується усвідомленням і закріпленням, а надалі – узгодженням здобутих у навчально-виховному процесі позашкільного закладу знань про себе як суб’єкта майбутньої професійної діяльності, що дозволяє співвіднести певний спосіб поведінки з тим, якою вона має бути насправді, залежно від суб’єктивного сприйняття цінностей та моральних аспектів майбутньої професійної діяльності. У цих логічно пов’язаних процесах знаходить вияв суб’єктивний образ “Я-реальне”, який і спонукає діяти в той чи інший спосіб, та образ “Я-у майбутній професії”, тобто як потрібно діяти, щоб досягти бажаного [15, с. 194].

На формування мотивації до професійної діяльності особистості помітно впливає перебування в позашкільних закладах. У процесі

позакласної й позашкільної роботи школярі вивчають переваги та недоліки різних професій, усвідомлюють їх сутність, оцінюють можливості застосування власних сил і здібностей у певній професійній сфері. Діяльність учнів при цьому повинна бути практично спрямованою.

Не менш важливим у профорієнтації є тісний зв'язок позакласної і позашкільної діяльності з навчальною роботою школярів. Результати діяльності позашкільних закладів орієнтовані на професійно-особистісний розвиток учнів, активізацію їх внутрішніх психологічних ресурсів, здійснення самореалізації професійно-особистісного потенціалу у вибраному ним напрямі професійної діяльності.

Підготовка підлітка до професійної самореалізації в умовах позашкільного закладу складається з певних етапів: 1) адаптація до навчання в умовах професійної підготовки; 2) етап становлення особистості підлітка як суб'єкта навчальної діяльності; 3) формування готовності до професійної діяльності (компетентності); 4) перетворення (включення у художньо-творчу діяльність). Кожний етап характеризується визначеним рівнем розвитку мотиваційно-світоглядного та змістовно-операційного компонентів самореалізації, оволодінням підлітком новими соціальними функціями у зв'язку з новою соціальною роллю [16, с. 132].

Отже, позашкільні заклади є дієвим чинником залучення учнів до майбутньої професії, важливим засобом розвитку у них свідомого і творчого ставлення до праці. Зокрема, тематика занять у закладах науково-технічної творчості розробляється згідно з вимогами навчального процесу, має практичну спрямованість, що спонукає учнів ознайомлюватися зі спеціальною літературою, конструктивними особливостями сучасної техніки, засвоювати теоретичні знання, необхідні для розуміння технічних закономірностей і розвитку процесу творчості. Формування професійного інтересу тісно пов'язане з практичною діяльністю закладів позашкільної освіти, що сприяє поліпшенню підготовки дітей та підлітків до свідомого вибору майбутньої професії.

Змістом формування образу "Я-майбутній професіонал" у межах позашкільних закладів є самостійне конструювання учнями, вихованцями, слухачами варіантів власного професійного майбутнього. Такі варіанти мають поєднати їх ставлення до себе як майбутнього професіонала та до професії як середовища особистісного становлення і майбутнього професійного зростання. За цих умов навчально-виховний зміст, педагогічні умови, форми, засоби професійної орієнтації у позашкільному навчальному закладі мають сприяти усвідомленню і співвіднесенню власних інтересів стосовно майбутньої професії, власних потенційних інтелектуальних можливостей для її набуття

у майбутньому. Ефективність цих процесів набуває помітної позитивної динаміки у навчально-виховному процесі позашкільних навчальних закладів за умови визначення у системі профорієнтаційної роботи двох модулів завдань: завдання, які розв'язує особистість у процесі професійного самовизначення; створення профорієнтаційного середовища, завдяки якому позашкільний педагог спрямовує навчально-пізнавальну діяльність на досягнення певної мети і таким чином здійснює керівництво процесом професійного самовизначення [15, с. 196].

Функція професійного самовизначення не може бути реалізована поза окресленням індивідуальної траєкторії особистісного розвитку дитини та підлітка. Можна стверджувати, що функція *визначення індивідуального життєвого шляху особистості* має бути реалізована в системі позашкільної освіти вже внаслідок самої її специфіки. Адже особливість позашкільного педагогічного процесу пояснюється тим, що дитина опиняється в ньому за покликом своїх внутрішніх мотивів, потрапляє в інше (на відміну від основної школи) освітнє середовище, де відсутні жорстко регламентовані стандарти, безособові вимоги до всіх або примус [17].

Звернення до умов визначення індивідуальної траєкторії розвитку і форм її реалізації здійснює Г. Нестеренко, яка пропонує авторську класифікацію форм процесу самореалізації за рівнем внутрішньої свободи. На думку дослідниці, найоптимальнішою серед них в умовах трансформації суспільства є самореалізація-гра. Самореалізація-гра забезпечує найбільш пластичне включення особистості до мінливої дійсності. Вагоме значення в цьому процесі мають також самореалізація-новаторство та самореалізація-пізнання. Дослідниця звертає увагу, що сучасне українське суспільство надає перевагу індивідуальній самореалізації, яка здатна прискорити вихід соціуму на новий етап розвитку. Таке становище визначається тим, що в період трансформації суспільства соціальні умови потребують від особистості максимуму індивідуальної активності. Відповідно кожний окремих акт самореалізації своїм резонансним впливом може визначити майбутнє всієї соціальної системи. Самореалізуючись, особистість задовольняє власні матеріальні та духовні потреби, відбудовує свій соціальний статус, одержує внутрішнє задоволення від процесу і результатів своєї діяльності [18, с. 11].

Саме позашкільна освіта відкриває для дитини вільний вибір освітньої сфери, виду, типу та форми діяльності, що забезпечує умови для самовизначення й успішної самореалізації особистості. Дослідженнями доведено, що система позашкільної освіти спрямована на: особистісне зростання дитини; її вдосконалення та розвиток у вибраному виді діяльності, тобто у предметно-діяльній сфері; індивідуалізованість

і варіативність програм (розробка індивідуального маршруту розвитку креативного мислення); добровільність і вибірковість в отриманні додаткової освіти; підвищення її функціональної грамотності [19].

Досягнення зазначених цілей сприяє визначенню індивідуального життєвого шляху особистості. Рух за індивідуальною траєкторією розвитку має розпочинатися саме з дитинства. В іншому разі, на нашу думку, матимемо справу з людиною, яка засвоює настанови соціального середовища без їх осмислення, не здатна до перетворення, вдосконалення навколишнього світу, не має активної життєвої позиції і в кінцевому підсумку – не є розвиненою особистістю.

Нерозривно пов'язаною з визначенням індивідуальної траєкторії розвитку особистості в умовах позашкільної освіти постає *функція формування творчих здібностей*. Поняття творчості позначає цілеспрямовану діяльність людини, яка завершується створенням чогось нового з метою вдосконалення знарядь праці, технологічних процесів, планування праці, конструкції виробів тощо – нового, яке має суспільно корисну цінність.

Відповідно творчою особистістю може бути названа людина, яка виявила творчий підхід у певній діяльності, реалізувала свої можливості, відкрила для себе світ духовного самовдосконалення. Людина має постійно перебувати у стані творення, зокрема творення своєї особистості. Певні внутрішні чинники, свідомий вибір вищих моральних ідеалів повинні допомогти людині перебороти себе на шляху самовдосконалення і самореалізації як особистості творчої [20, с. 57].

Творча діяльність учнів характеризується тими самими закономірностями, що й творча діяльність дорослих людей, а саме: все, що створюється дітьми, незалежно від суспільного значення наслідків праці, є результатом клопіткої напруженої діяльності; творча діяльність учнів наближається до творчої діяльності дорослих і за значенням у процесі її основних психічних компонентів; творча діяльність учнів характеризується тими самими етапами, що й творча діяльність дорослих. У позашкільному педагогічному процесі дитина не просто відтворює те, що засвоює. Завдяки своїй унікальності і неповторності вона доповнює, удосконалює те, що засвоїла, чого навчилася раніше. Саме у цьому полягає закон творчої поведінки й особливості методики позашкільного педагогічного процесу [21].

Разом із тим вивчення наслідків творчої праці учнів у позашкільних навчальних закладах доводить, що їх творча діяльність має низку особливостей: за невеликим винятком, учні створюють нові продукти, що не мають суспільного значення, тобто створюють нове для себе, в той час як суспільству це нове вже відоме. Отже, таке нове має

суб'єктивний характер. Проте, з погляду психології, така праця учнів не позбавлена творчого характеру, оскільки у її процесі вони здійснюють для себе певні відкриття. Тому для розвитку здібностей учнів, вихованців, слухачів, для навчання їх творчості характер новизни (об'єктивний чи суб'єктивний) не має вирішального значення; навчальний характер творчості висуває на перший план не результати творчої діяльності, а підготовку до неї в майбутньому у виробничих умовах. Основним джерелом творчої діяльності учнів, вихованців, слухачів має бути досвід, нагромаджений у цій галузі й переданий у доступній формі у процесі навчання; творча діяльність учнів, вихованців, слухачів характеризується нижчим рівнем самостійності [22].

Як вияв активності й самостійності особистості, творчість починає формуватися вже з дитинства. Дитяча творчість спрямована на створення дитиною певних цінностей у різних сферах життєдіяльності. Однак для цього необхідно створити відповідні умови. Батьки повинні дбати про залучення дітей до дитячих об'єднань за інтересами, заохочувати їх до участі в концертах, конкурсах, змаганнях, виставках. Щоб визначити сфери інтересів і можливостей дитини, необхідно спостерігати за нею, виявляти її зацікавленість чимось підтримувати та стимулювати творчість.

Як зазначає О. Биковська, основними умовами організації творчої діяльності учнів у позашкільних навчальних закладах є: 1) створення необхідної обстановки для самостійних дій учнів у процесі праці. Відоме положення про те, що формування всіх якостей та властивостей особистості відбувається в процесі діяльності. Це стосується і розвитку творчих сил та здібностей. Діяльність у позашкільних навчальних закладах для виконання цих завдань має забезпечувати досить високий рівень інтелектуальної активності. Це передбачає можливість для самостійних дій учнів у процесі праці. На заняттях гуртків це завдання може бути успішно вирішене способом формулювання трудових знань, за якого виключається повна регламентація дій учнів; 2) підведення учнів до творчої ідеї або пряма постановка перед ними творчих питань і завдань. В умовах діяльності людей у сфері матеріального виробництва творча ідея або завдання виникає під впливом запитів громадського життя, у нових продуктах праці. В умовах навчальної роботи в позашкільних навчальних закладах учні також можуть в окремих випадках самостійно усвідомлювати наявність тих чи інших завдань, вирішення яких сприяє розвитку їх творчих сил та здібностей. Разом із тим більшість учнів важко самостійно усвідомлювати такі завдання. Ті завдання, які перед ними постають, дуже часто мають випадковий характер. Тому учнів слід не тільки включати в діяльність, що містить

можливості вияву самостійних дій, а й підводити до усвідомлення цієї можливості; стимулювати їх до того, щоб закладена у трудовому завданні можливість була ними використана; 3) стимулювання до мобілізації і застосування загальнотеоретичних та політехнічних знань для вирішення творчих завдань. Як відомо, творча діяльність стає можливою на основі певних знань, умінь і навичок. Проте учні не завжди вміють застосовувати свої знання на практиці, а отже, не завжди можуть самостійно долати труднощі у процесі виконання трудового завдання. Застосування різноманітних педагогічних прийомів має сприяти встановленню в учнів зв'язків між їхніми знаннями та завданнями, які треба вирішити; 4) застосування різних педагогічних прийомів стимулювання інтелектуальної активності учнів для виконання ними завдань творчого характеру. Вивчення трудової діяльності показало, що за дотримання зазначених вище умов рівень активності учнів, вихованців, слухачів не завжди є однаковим. Це пов'язано з тим, що вони не завжди однаковою мірою мобілізують свої психофізичні сили для вирішення завдань творчого характеру; зокрема, вони легко відволікаються, вольові дії в них імпульсивні, інтереси ще не досить сталі. Все це негативно позначається на їхній діяльності. Застосування ж спеціальних педагогічних прийомів сприяє тому, що учні, вихованці, слухачі з більшою зацікавленістю виконують завдання, стають уважнішими під час роботи, докладають більше зусиль для подолання труднощів, що виникають у процесі праці. Внаслідок цього і результати роботи стають значно кращими [23, с. 16–17].

Література

1. *Балахтар В. В.* Роль педагогічно організованого дозвілля дітей та підлітків у формуванні і розвитку особистості / В. В. Балахтар // Наукова скарбниця освіти Донеччини. – 2011. – № 1 (8). – С. 78–81.

2. *Пустовіт Г.* Позашкільні навчальні заклади – погляд у майбутнє [Електронний ресурс] / Г. Пустовіт. – Режим доступу :

www.buv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npd/2011_3/pustovsv.pdf. – Назва з екрана.

3. *Науменко Р. А.* До питання фінансового забезпечення позашкільної освіти в Україні [Електронний ресурс] / Р. А. Науменко. – Режим доступу :

www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_uprav1/2010_4/21.pdf. – Назва з екрана.

4. *Науменко Р. А.* Державне регулювання розвитком позашкільної освіти в Україні [Електронний ресурс] / Р. А. Науменко. – Режим доступу :

www.nbuuv.gov.ua/e-journals/dutp/2005-2/txts/galuz/05nrapou.pdf. – Назва з екрана.

5. *Мусаєв К. Ф.* Основні напрямки організації навчальної діяльності в позашкільних закладах [Електронний ресурс] / К. Ф. Мусаєв. – Режим доступу :

www.nbuuv.gov.ua/portal/soc_gum/pspo/2009_23_1/Musaev.pdf. – Назва з екрана.

6. *Дрозд О. В.* Особливості підготовки педагогічних працівників для толерантної взаємодії у позашкільних навчальних закладах [Електронний ресурс] / О. В. Дрозд. – Режим доступу :

www.nbuuv.gov.ua/portal/natural/NvuU/Ped/2008_14/drozdz.pdf. – Назва з екрана.

7. *Гусь Т. Й.* Організація змістовного дозвілля у позашкільному закладі / Т. Й. Гусь, Т. В. Павлова-Сисюк // Таврійський вісник освіти. – 2011. – № 1 (33). – С. 76–82.

8. *Брилін Б. А.* Педагогічні проблеми організації вільного часу / Б. А. Брилін // Психологія і педагогіка. – 1996. – № 4. – С. 72–76.

9. *Бардашевська Ю. О.* Підготовка майбутніх учителів до організації дозвіллевої діяльності старшокласників : автореф. дис. ...канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Ю. О. Бардашевська ; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2007. – 20 с.

10. *Шеремет І.* Раціональна організація дозвілля як ефективний засіб протидії алкоголізації старшокласників / І. Шеремет // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2005. – № 22. – С. 196–199.

11. *Казакова Н. В.* Нормативно-правове забезпечення діяльності дитячих оздоровчих таборів денного перебування / Н. В. Казакова // Педагогічний дискурс. – 2011. – Вип. 9. – С. 141–146.

12. *Гусь Т. Й.* Організація змістовного дозвілля у позашкільному закладі / Т. Й. Гусь, Т. В. Павлова-Сисюк // Таврійський вісник освіти. – 2011. – № 1 (33). – С. 76–82.

13. *Єрмакова Т.* Основні напрями формування здорового способу життя школярів у навчально-виховному процесі / Т. Єрмакова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2009. – № 11. – С. 27–31.

14. *Гусь Т. Й.* Організація змістовного дозвілля у позашкільному закладі / Т. Й. Гусь, Т. В. Павлова-Сисюк // Таврійський вісник освіти. – 2011. – № 1 (33). – С. 76–82.

15. Пустовіт Г. П. Категорії “Я” і моя майбутня професія” як чинник становлення особистості у позашкільному навчальному закладі / Г. П. Пустовіт // Педагогічний дискурс. – 2010. – Вип. 8. – С. 194–197.

16. Рись М. Ю. Підготовка до професійної самореалізації в умовах позашкільного закладу старших підлітків – вихованців театральних відділень / М. Ю. Рись // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – Педагогічні науки. – № 2 (13). – С. 130–134.

17. Гаврилюк В. Ю. Суб’єкт-суб’єктна взаємодія як педагогічна умова формування творчої активності вихованців позашкільних навчальних закладів [Електронний ресурс] / В. Ю. Гаврилюк. – Режим доступу :

<http://www.nbu.gov.ua/e-journals/NarOsv/2008-1/08gvupnz.htm>. – Назва з екрана.

18. Нестеренко Г. О. Синергетичний вимір самореалізації особистості в умовах трансформації суспільства : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 / Нестеренко Г. О. ; Інститут вищої освіти АПН України. – К., 2003. – 18 с.

19. Горшкова О. Г. Формування креативного мислення дитини в позашкільному закладі [Електронний ресурс] / О. Г. Горшкова. – Режим доступу :

www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pfto/2009_5/files/ped905_05.pdf. – Назва з екрана.

20. Каріков С. А. Філософія. Розділи: Філософська антропологія, соціальна філософія, філософія культури : навч. посіб. / С. А. Каріков. – Х. : НУЦЗУ, 2011. – 128 с.

21. Цвірова Т. Д. Розвиток дитячої творчості в умовах позашкільного закладу: сторінки історії та сучасність [Електронний ресурс] / Т. Д. Цвірова. – Режим доступу :

alma-mater.luguniv.edu.ua/magazines/elect_v/NN9/10ttdits.pdf. – Назва з екрана.

22. Сущенко Л. О. Педагогічні орієнтири наукового пошуку шляхів розвитку творчої активності особистості в позашкільному закладі [Електронний ресурс] / Л. О. Сущенко. – Режим доступу :

www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pfto/2011_16/files/P1611_41.pdf. – Назва з екрана.

23. Биковська О. В. Психолого-педагогічні засади творчої діяльності учнів у позашкільних навчальних закладах / О. В. Биковська // Педагогіка і психологія формування творчої особистості : проблеми і пошуки. – Запоріжжя, 2006. – Вип. 37. – С. 16–17.

УДК 37.013.42:316.614:176.5

*Кушнірчук О. Р.,
аспірант кафедри
соціальної педагогіки
Східноєвропейського національного
університету ім. Лесі Українки*

ПОРУШЕННЯ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЯК ЧИННИК ЗАЛУЧЕННЯ ДО ПРОСТИТУЦІЇ ВИХОВАНОК ШКІЛ-ІНТЕРНАТІВ

У статті проаналізовано особливості процесу соціалізації вихованок школи-інтернату. Автор визначає чинники, які порушують процес соціалізації вихованок школи-інтернату і зумовлюють позитивну установку на прийняття проституції. В контексті соціального виключення вихованки школи-інтернату розглядаються як жертви процесу соціалізації. Проведене порівняльне дослідження сексуальної активності дівчат ЗОШ та вихованок школи-інтернату, на основі чого встановлено неефективність процесу статевої соціалізації в умовах школи-інтернату.

Ключові слова: соціалізація, жертва соціалізації, статева соціалізація, чинники, вихованки школи-інтернату, депривація.

В статье проанализированы особенности процесса социализации воспитанниц школы-интерната. Автор определяет факторы, которые нарушают процесс социализации воспитанниц школы-интерната и предопределяют позитивную установку на принятие проституции. В контексте социального исключения воспитанницы школы-интерната рассматриваются как жертвы процесса социализации. Проведено сравнительное исследование сексуальной активности девушек ЗОШ и воспитанниц школы-интерната, на основе

чого установлена неефективність процесу половий соціалізації в умовах школи-інтерната.

Ключевые слова: соціалізація, жертва соціалізації, половая соціалізація, фактори, вихованниці школи-інтерната, депривація.

In the article the features of process of socialization of pupils of school boarding school are analyzed. An author determines factors that violate the process of socialization of pupils of school boarding school; the positive setting is predetermined on acceptance of prostitution. In the context of social exception of pupil of school boarding school are considered how the victims of process of socialization are. The conducted comparative research of sexual activity of girls of school and pupils of school-boarding-school, what the ineffective of process of sexual socialization is set on the basis of in the conditions of school-boarding-school.

Keywords: socialization, victim of socialization, sexual socialization, factors, pupils of school-boarding-school, deprivation.

На сучасному етапі розвитку державних закладів опіки актуальною залишається проблема соціалізації вихованців шкіл-інтернатів. Більшість експертів [1; 5; 7; 9; 13; 14] наголошують на незадовільному рівні соціалізації дітей в інтернатних закладах освіти, що зумовлює у свою чергу їхню непристосованість до самостійного і конструктивного життя у суспільстві. Так, представники недержавних організацій зазначають, що, по-перше, серед випускників шкіл-інтернатів досить великий відсоток самогубств (10 %), що є показником проблем психологічного та соціального характеру; по-друге, кожна п'ята дівчина залучається до проституції, намагаючись таким чином забезпечити власне існування [1, с. 40]. Означене дозволяє припустити, що залучення вихованок інтернатних закладів до проституції є наслідком матеріальних проблем та невизначеності перспектив власного соціального розвитку і свого майбутнього.

Підтверджує означене припущення аналіз результатів досліджень, проведених серед жінок, залучених до проституції. Так, соціологи А. Габіані та М. Мануїльський встановили, що серед жінок, які займалися проституцією, 16,4 % тих, які виховувались у дитячих будинках, у родичів або в чужих людей [3, с. 62]; Ю. Карпукін та Ю. Торбін, вивчаючи соціальний портрет повій, виявили, що більше 53 % секс-бізнесу виховувались у неповних сім'ях або поза родиною, з них 16 % виховувались у дитячих будинках, у родичів або знайомих [6, с. 113]. Російський кримінолог А. Станська, досліджуючи умови життя та побуту жінок, залучених до проституції, з'ясувала, що 10,7 % респондентів

виховувалися без батьків, з них 1,9 % – у дитячому будинку чи інтернаті [18, с. 201].

Аналогічні дані наводяться і вітчизняними науковцями (О. Балакірева, Т. Бондар, Ю. Галустян та ін.). Ними встановлено, що серед жінок, залучених до проституції, 18 % виховувались у неповних сім'ях, 2 % – без батьків, 4 % – в інтернаті і 1 % – у чужих людей [16, с. 67]. Соціологічне дослідження “Оцінювання використання дитячої праці в неформальному секторі економіки України”, проведене Інститутом соціології НАН України, показало, що серед 100 опитаних дітей (95 дівчат і 5 хлопців) 32 дитини живуть лише з матір'ю, 5 – лише з батьком, 4 – живуть самі, 4 – з іншим родичами, 10 проживають в інтернаті, 10 (хто за віком не може жити в інтернаті) – в гуртожитку [4, с. 279].

Результати цих досліджень дозволяють нам зробити висновок, що вихованки і випускниці шкіл-інтернатів становлять групу ризику залучення до проституції. Очевидним є те, що соціально неповноцінні умови, в яких дівчата зростають, негативно впливають на формування їхньої особистості, що в подальшому створює перешкоди для успішної адаптації до умов соціального середовища. Аналіз вищесказаного дає нам змогу стверджувати, що саме порушення процесу соціалізації стає одним із чинників залучення вихованок школи-інтернату до проституції. У зв'язку з цим *метою* статті є дослідження процесу соціалізації вихованок школи-інтернату і чинників, котрі порушують даний процес.

Варто зазначити, що проблеми соціалізації достатньо широко досліджуються в наукових колах, що обумовлює її міждисциплінарний характер. Так, різні аспекти процесу соціалізації вивчали Г. Андреева, І. Бех, Л. Виготський, І. Зверева, А. Капська, І. Кон, О. Кононко, В. Крутецький, М. Лукашевич, А. Мудрик, Р. Овчарова, О. Петровський, Д. Фельдштейн та ін. У широкому сенсі соціалізація (від лат. *socialis* – суспільний) – процес складання основних параметрів людської особистості (свідомості, почуттів, здібностей і т. п.) на основі навчання і виховання, засвоєння соціальних ролей, у результаті чого людина перетворюється на члена сучасного йому суспільства [17]. Очевидно, що в процесі соціалізації індивідом також засвоюються стандарти і норми статевої моралі, уявлення про статеву сферу життя людини, систему соціальних зв'язків осіб жіночої і чоловічої статі. У цьому разі ми говоримо про статеву соціалізацію як складову загального процесу соціалізації [8, с. 156]. Проте оскільки соціалізація вихованок інтернатних закладів освіти (в тому числі їх статеву соціалізація) зазвичай відбувається поза системою сімейно-побутових заходів, які, на наш погляд, є найважливішими інструментами формування

конструктивних ціннісних орієнтацій та адекватної соціально спрямованої поведінки, то даний процес у цілому проходить стихійно.

Теоретичний аналіз досліджень [5; 10; 11] дозволяє розглядати стихійну соціалізацію як процес безсистемного оволодіння людиною (завдяки мові, звичаям, традиціям і т. п.) репертуарами поведінки (за Б. Скінером), здатністю представити зовнішні впливи і відповідну реакцію на них символічно у вигляді “внутрішньої моделі зовнішнього світу” (за А. Бандурою). В контексті зазначеного ми констатувати, що соціальне середовище може мати суперечливий за своєю спрямованістю вплив на вихованок школи-інтернату, в результаті чого у них може сформуватися неадекватна соціальна картина світу. Це обумовлює підвищений інтерес науковців до проблеми соціалізації вихованців школи-інтернату.

Так, проблема соціалізації вихованців інтернатних закладів досліджується в різних аспектах: 1) соціально-педагогічні умови та особливості процесу соціалізації вихованців школи-інтернату (Т. Аксьоненко, О. Аксьонов, М. Іванюк, Л. Канішевська, А. Маханько та ін.); 2) статеві соціалізація вихованців школи-інтернату (В. Беляков, В. Брутман, І. Дубровіна, Н. Касьянова, О. Кізень, О. Кікінежді, В. Кравець, В. Мухіна, Г. Прихожан, М. Толстих, Т. Юферева та ін.); 3) проблеми психічного розвитку дітей в умовах інтернатного виховання (Ю. Алімова, О. Безпалько, Л. Волинець, І. Дубровіна, І. Зверева, О. Карагодіна, А. Кукуруза, С. Лихачова, З. Матейчик, Г. Мозгова, І. Никонова, І. Пеша, Г. Пилягіна, Г. Постолук, Л. Сенкевич, Ю. Хармаєв, І. Черниш, Н. Юняєва та ін.); 4) підготовленість до життя у соціумі (В. Горова, І. Зверева, М. Іщенко, О. Кузьменко, О. Чернявська, Т. Шульга, Н. Юдінцева та ін.); 5) постінтернатна адаптація випускників (Л. Байбородова, О. Брекїна, В. Іванова, Т. Малкова, Н. Москаленко, П. Обіух, Т. Павличева, М. Рожков, Т. Сапожнікова, Л. Шипіцина та ін.).

Найвні дослідження вказують на значні труднощі, які виникають у вихованців школи-інтернату в процесі їх адаптації до умов соціального середовища і, як наслідок, появи складних психічних станів, у першу чергу, депривації. Варто зазначити, що депривацію (від лат. *deprivatio* – втрата) науковці розуміють як психічний стан, який виникає внаслідок певних життєвих ситуацій, де суб’єктові не надається реальна можливість для задоволення вітальних (життєвих) психічних потреб достатньою мірою та протягом тривалого часу [9]. Вчені пояснюють виникнення в дитини психічної депривації відсутністю, перш за все, материнського виховання, особливо в перші три роки життя, та браком емоційного тепла. Вітчизняні науковці, зокрема Ю. Алімова, О. Безпалько, І. Зверева, О. Карагодіна, А. Кукуруза,

Г. Мозгова, І. Никонова, Г. Пилягіна, Г. Постолук, І. Черниш та ін., пов'язують затримки психічного розвитку у вихованців школи-інтернату саме з явищами депривації та педагогічної занедбаності у ранньому віці [14, с. 30].

Психологи та психотерапевти (В. Кравець [7], Й. Лангмейер і З. Матейчик [9], В. Мухіна [12] та ін.) до негативних наслідків ранньої депривації відносять: патохарактерологічне формування особистості, появу реакцій активного і пасивного протесту, схильність до таких асоціальних форм поведінки, як рання алкоголізація, токсикоманія, агресивність, сексуальні девіації. Посилаючись на ці дослідження, ми можемо припустити, що депривація як чинник деформації процесу соціалізації може стати однією з причин залучення вихованок школи-інтернату до проституції як засобу задоволення вітальних психічних потреб.

У контексті вищесказаного ми можемо констатувати, що депривація вихованців інтернатних закладів часто є неминучою психічною компонентою особистісного розвитку і виникає як наслідок специфічних умов життєдіяльності, що, безумовно негативно відбивається на розвитку і формуванні повноцінної та самодостатньої особистості. На основі цього ми можемо стверджувати, що вихованки школи-інтернату становлять потенційну групу девіантів, тобто тих осіб, котрі в процесі соціалізації не зможуть успішно адаптуватися до суспільства через обмежену або абсолютну відсутність можливості засвоєння позитивного соціального досвіду батьків. Це в результаті може зумовити сприйнятливність вихованок до впливу негативних чинників і таким чином призведе до відхилень у поведінці. У зв'язку з цим вихованки школи-інтернату доволі часто стають жертвами процесу соціалізації. Даний термін А. Мудрик трактує як суперечність між ступенем пристосованості людини до суспільства і рівнем її відокремленості у суспільстві. Науковець визначає жертвами соціалізації людей, котрі повністю адаптувалися до суспільства і не здатні протистояти йому, а також тих, котрі тією чи іншою мірою не змогли адаптуватися до суспільства і занадто відокремлені від соціуму [11, с. 13]. А оскільки умови інтернатного закладу характеризуються суворою регламентованістю та вузьким комунікаційним простором, то переважна більшість вихованців школи-інтернату не має проєктів самостійного життя і тому не може успішно адаптуватися до суспільства, що вказує на труднощі постінтернатної адаптації випускників школи-інтернату [5].

Аналіз вищесказаного виводить нас на розуміння проблеми соціального включення (інклюзії) та соціального виключення (ексклюзії) вихованців школи-інтернату як наслідку нерівномірного розподілу життєвих благ. В офіційних документах Європейської комісії

соціальне виключення означає ситуацію, коли люди мають перешкоди для повноцінної участі в економічному, соціальному і громадському житті і (або) коли їхній дохід та доступ до інших ресурсів (особистих, родинних, соціальних та культурних) є таким неадекватним, що заважає їм мати життєві стандарти та якість життя, які вважаються прийнятними у тому суспільстві, в якому вони живуть [19]. На основі даного положення, а також аналізуючи рівень розвитку життєвих навичок вихованців школи-інтернату, В. Дмитрук та Ю. Савельєв відносять таких дітей до групи ризику в контексті соціального включення [15].

Згідно з теорією соціальної ексклюзії М. Вольфа, проблему соціального виключення можна розглядати на декількох рівнях: виключення із сім'ї та товариств; виключення від засобів існування; виключення із ринку праці; виключення із конституціональних і правових систем; виключення із системи соціальних послуг, добробуту і системи соціальної безпеки. Аналізуючи зазначену теорію, Л. Канішевська найбільш проблемним серед названих рівнів вважає виключення із сім'ї, оскільки у дітей ускладнюється об'єктивне сприймання соціальної реальності через низку причин: негативна спадково-генетична схильність; складний стан фізичного і психічного здоров'я; соціально-правова неграмотність; невідповідність домагань і можливостей реалізації потреб; неадекватне сприйняття оточуючого світу [5, с. 16]. Підсумовуючи сказане, можна стверджувати, що вихованки школи-інтернату є жертвами соціалізації внаслідок їх сімейної депривації, що, у свою чергу, зумовлює їх обмеженість у розподілі життєвих благ і унеможлиблює їх соціальне включення.

До інших чинників, які порушують процес соціалізації, на думку В. Кравця, О. Кікінежді, О. Кізь, можна віднести такі: психотравмувальні, соціально-психологічні та економічно-територіальні [7], котрі суттєво впливають на формування поведінкових установок вихованок. Зокрема, до так званих психотравмувальних чинників відносять: деформацію родинних зв'язків через тяжке минуле; дефіцит любові, ласки та уваги; обмеженість кола спілкування; сувору регламентація життєдіяльності; жорстке ставлення з боку персоналу чи дітей у колективі; відсутність диференційованого підходу до дітей з боку вихователів; відсутність свободи вибору тощо. Перераховані чинники деформують пізнавальний, поведінковий та ціннісний компоненти процесу соціалізації, що виявляється у спотворенні знань про оточуючу дійсність, засвоєнні негативних зразків поведінки та формуванні неадекватної оцінки суспільних явищ. Соціально-психологічні чинники формують особливий тип особистості, залежної та несамостійної в умовах розвитку суспільства. До цієї групи чинників відносяться:

погана спадковість (алкоголізм, захворювання батьків); обмежений особистий соціальний досвід; брак самоствердження в середовищі однолітків; ранній сексуальний досвід; сексуальне насильство; відсутність матеріальної та моральної підтримки; відсутність соціальних навичок побудови стосунків; відсутність навичок протидії зовнішньому негативному впливу; споживацьке ставлення до світу; невизначеність перспектив власного соціального розвитку і свого майбутнього; соціальна незахищеність вихованців після виходу із закладів опіки; відсутність навичок вирішення власних проблем з офіційними структурами.

Економічно-територіальні чинники не лише ускладнюють процес адаптації до соціального середовища, але й створюють додаткові труднощі на стадії переходу до самостійного життя. До них, зокрема, відносять: економічну депривацію (відсутність власних заощаджень та досвіду розпоряджатися власними коштами); відсутність власних речей (окрім одягу та предметів особистої гігієни); вузький комунікаційний простір; відсутність особистого простору.

У сукупності описані чинники створюють перешкоди у налагодженні соціальних зв'язків вихованок із навколишнім світом, формуванні адекватних суспільно значущих стосунків, навичок самозахисту та запобігання виникненню проблем як умови ефективної соціалізації.

У зв'язку з цим у процесі соціалізації вихованок школи-інтернату не вирішуються повною мірою завдання соціалізації – їх соціальна адаптація та соціальна автономізація (диференціація людини і суспільства). Тобто в межах суб'єкт-суб'єктного підходу (запропонованого Г. Андреевою), відповідно до якого індивід повинен не лише засвоїти соціальний досвід, але й активно відтворювати систему соціальних зв'язків за рахунок активної діяльності, активного включення у соціальне середовище, вихованки школи-інтернату також є жертвами процесу соціалізації. Даному процесу великою мірою заважають особистісні характеристики вихованок школи-інтернату.

Так, аналіз наукових джерел дає нам змогу виокремити такі характерні стани особистості вихованок закладів інтернатного типу: психічна депривація (Й. Лангмейер, М. Лісіна, З. Матейчик, Г. Прихожан, М. Толстих, Я. Гошовський та ін.); затримка психічного розвитку як наслідок депривації (Ю. Алімова, О. Безпалько, І. Зверева, О. Карагодіна, А. Кукуруза, Г. Мозгова, І. Никонова, Г. Пилягіна, Г. Постолук, І. Черниш та ін.); синдром "афективної тупості", тобто активне несприймання себе, нездатність товаришувати й любити, відсутність відчуття спільності, подібності з іншими людьми, самозапечення, нехтування собою та іншими людьми (Дж. Боулбі); базальна

недовіра до світу, дифузія ідентичності, тривога, самотність, ворожість, інфантилізм, “плутанина соціальних ролей”, невизнання людей (Е. Еріксон); формування неадекватної самооцінки, поява страхів, відчуття покинутості, неповноцінності, психічних відхилень у розвитку та внутрішніх конфліктів (Я. Гошовський, Й. Лангеймер, М. Лісін, З. Матейчик та ін.); споживацький характер спілкування з дорослими й ровесниками (М. Аралова); використання сексуальних стосунків як компенсації дефіциту любові та уваги (О. Кізь, О. Кікінежді, В. Кравець, В. Мухіна та ін.); формування неадекватної репродуктивної поведінки (О. Кізь, О. Кікінежді, В. Кравець та ін.); деформація культури інтимно-особистісних форм комунікації (М. Аралова).

На основі вищесказаного можемо зробити висновок, що нестача сімейного впливу негативно позначається також на формуванні адекватної репродуктивної поведінки вихованок школи-інтернату. На цьому, зокрема, наголошують вітчизняні науковці О. Кізь, О. Кікінежді та В. Кравець, котрі, провівши ретроспективний аналіз сексуальних сценаріїв життя випускників шкіл-інтернатів, виявили, що такі діти рано вступають у статеві стосунки і не розуміють функцій статевих органів, що призводить до нівеляції у них цінностей репродуктивного здоров'я і формує низький рівень сексуальної культури [7, с. 17].

Теоретичний аналіз причин підвищеної сексуальної активності вихованців школи-інтернату показав, що в основі невпорядкованої сексуальної поведінки лежать несформовані психологічні новоутворення (Г. Прихожан та М. Толстих [13]), а також складні психологічні механізми самозахисту як наслідок дефіциту батьківської любові й тепла (В. Мухіна [12]).

Проведене нами порівняльне дослідження сексуальної активності дівчат ЗОШ та вихованок школи-інтернату показало, що серед вихованок шкіл-інтернатів більша частка сексуально активних і сексуально зорієнтованих осіб, порівняно з ученицями ЗОШ. Так, серед вихованок 8–11-х класів школи-інтернату 30 % мають досвід статевого життя (серед учениць 8–9 класів – 22 %, серед учениць 10–11 класів – 36,4 %). Серед учениць 8–11-х класів ЗОШ показники нижчі – 11 % респондентів заявили, що мають досвід статевих стосунків (серед учениць 8–9 класів – 6,5 %, серед учениць 10–11 класів – 15,8 %). Крім того, варто вказати на зниження вікового порогу вступу у сексуальні зв'язки серед учениць школи-інтернату відносно учениць ЗОШ. Так, серед вихованок школи-інтернату 5,5 % вказали, що почали статеве життя у віці 13 років, серед учениць ЗОШ даний відповідний показник становить 2,7 %. Отримані дані свідчать про низький рівень сексуальної

культури вихованок школи-інтернату, а отже, і про недоліки їх ставтевої соціалізації, що в сукупності створює передумови аморальної поведінки і може зумовити залучення до проституції.

Таким чином, на основі вищесказаного ми можемо зробити *висновок*, що в контексті соціального виключення вихованки школи-інтернату є жертвами процесу соціалізації. Умови їх життєдіяльності зумовлюють психічну депривацію особистості, внаслідок чого формуються такі характерні стани особистості, як невпевненість, пасивність, слабкий рівень розвитку власної мотивації, деформація статеворольових орієнтацій та низька культура міжстатевих взаємин. До чинників, які деформують процес соціалізації, відносять психотравмувальні, соціально-психологічні та економічно-територіальні чинники, які перешкоджають соціальній автономізації вихованок школи-інтернату і створюють передумови залучення до проституції як засобу вирішення вітальних і матеріальних потреб.

Процес соціалізації вихованок шкіл-інтернатів – це надзвичайно складний процес, котрий синтезує проблеми соціального і психосоціального розвитку й вимагає особливої уваги з боку педагогічного колективу для забезпечення оптимальних умов розвитку і формування повноцінної особистості з системою адекватних ціннісних орієнтацій і позитивних установок. *Перспектива* подальших розвідок визначена нами в напрямку дослідження чинників, які сприятимуть ефективній соціалізації вихованок школи-інтернату як основи профілактики залучення до проституції.

Література

1. *Аналіз сильних і слабких сторін, сприятливих можливостей і небезпек, які виникають у процесі реформування системи державної опіки над дітьми-сиротами і дітьми, які залишилися без батьківського піклування: аналітичний звіт* / О. Вінніков, О. Козлова та ін. – К. : КМІС, 2007. – 152 с.

2. *Баз Л. Л. Влияние супружеской коммуникации на развитие общения у ребенка первых двух лет жизни* / Л. Л. Баз, О. В. Баженова // Психологический журнал. – 1996. – Т. 17, № 1. – С. 97–109.

3. *Габиани А. А. Цена “любви”* / А. А. Габиани, М. А. Мануильский // Социологические исследования. – М., 1987. – № 6. – С. 61–68.

4. *Дитяча праця в неформальному секторі економіки України (дослідження за методом швидкого оцінювання)* / за ред. Ю. Привалова. – К. : ТОВ “Компанія ЛІК”, 2009. – 366 с.

5. *Канішевська Л. В. Особливості соціалізації вихованців інтернатних закладів (теоретико-практичний аналіз)* / Л. В. Канішевська //

Виховуємо особистість : наук.-метод. посіб. – Луцьк : ВАТ “Волинська обласна друкарня”, 2008. – С. 10–18.

6. *Карпухин Ю. Г.* Проституція: закон и реальность / Ю. Г. Карпухин, Ю. Г. Торбин // Социс. – М., 1992. – № 5. – С. 111–117.

7. *Кравець В. П.* Збереження репродуктивного здоров'я вихованців інтернатних закладів : навч.-метод. посіб. / В. П. Кравець, О. М. Кікінежді, О. Б. Кізь. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2002. – 180 с.

8. *Кравець В. П.* Статева соціалізація дітей і підлітків: закономірності та ґендерні особливості : монографія / В. П. Кравець. – Тернопіль : ТНПУ, 2008. – 476 с.

9. *Лангмейер Й.* Психическая депривация в детском возрасте / Й. Лангмейер, З. Матейчек. – М. : Авиценум, 1984. – 334 с.

10. *Маханько А. М.* Особенности социализации воспитанников интернатных учреждений / А. М. Маханько, Н. А. Иванюк. – Мн. : РУМЦФВН, 2004. – 473 с.

11. *Мудрик А. В.* Человек в процессе социализации: три ипостаси / А. В. Мудрик // Вестник ПСТГУ IV : Педагогика. Психология. – 2009. – Вып. 3 (14). – С. 7–16.

12. *Мухина В. С.* Психологическая помощь детям, воспитываемым в учреждениях интернатного типа / В. С. Мухина // Вопросы психологии. – 1989. – № 1. – С. 32–39.

13. *Прихожан А. М.* Дети без семьи / А. М. Прихожан, Н. Н. Толстых. – М. : Педагогика, 1990. – 264 с.

14. *Проведення комплексної оцінки потреб дитини в інтернатному закладі* / Ю. Алімова, О. Безпалько, І. Зверева та ін. ; за заг. ред. О. Карагодіної. – К. : ТОВ “Перфект Стайл”, 2007. – 128 с.

15. *Савельєв Ю. Б.* Ризики для соціального включення: випадок життєвих навичок дітей, позбавлених батьківського піклування / Ю. Б. Савельєв, В. М. Дмитрук // Наукові записки НаУКМА : зб. наук. пр. Серія “Соціологічні науки”. – 2010. – Т. 109. – С. 86–91.

16. *Секс-бізнес в Україні: спроба соціального аналізу* / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар, Ю. М. Галустян та ін. – К. : УІСД, 2001. – 159 с.

17. *Социологический справочник* / под общей ред. В. И. Воловича ; сост. : А. И. Вишняк, В. И. Паниотто, В. И. Тарасенко. – К. : Политиздат Украины, 1990. – 382 с.

18. *Станская А. А.* Проституция несовершеннолетних – социальная и правовая проблема общества / А. А. Станская ; науч. ред. С. Ф. Милоков ; Ассоциация Юридический центр. – СПб. : Изд-во Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2005. – 324 с.

19. *EMPLOYMENT, SOCIAL AFFAIRS AND INCLUSION* [Електронний ресурс] // European Commission, 2007. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/employment_social/. – Назва з екрана.

УДК 371

*Трубавіна І. М.,
д. пед. н., професор
ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*

СОЦІАЛЬНЕ ЗАГАРТУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Стаття присвячена обґрунтуванню сутності соціального загартування як принципу соціальної педагогіки, механізму, напрямкам, методам і формам його реалізації в керованій соціалізації особистості.

***Ключові слова:** соціальне загартування, проблемні соціальні ситуації, методи загартування.*

Статья посвящена обоснованию сущности социального закаливания как принципа социальной педагогики, механизма, направлениям, методам и формам его реализации в управляемой социализации личности.

***Ключевые слова:** социальное закаливание, проблемные социальные ситуации, методы закаливания.*

The article is devoted to the social nature of hardening justification as a principle of social pedagogy, it's mechanism, trends, methods and forms of its realization in a controlled person's socialization.

***Key words:** social nature, problematic social situations, methods of the social nature.*

Постановка проблеми. Проблема формування самостійної активної відповідальної особистості, здатної до саморозвитку, конкурентоспроможної в житті і на ринку праці пов'язана з необхідністю соціального

загартування особистості. Це є важливим питанням теорії соціальної педагогіки в контексті розвитку активності людини в житті як одного з факторів соціалізації особистості, реалізації теорії “допомоги для само-допомоги”, для формування життєвих умінь – критичного мислення, керування собою, впливу на інших, виваженого прийняття рішень, свідомого відповідального вибору. Соціальне загартування необхідне для керування емоційно-вольовою сферою особистості, уникнення нею насильства, захисту від будь-яких його форм, реалізації і відстоювання своїх людських прав у житті.

Аналіз останніх публікацій. Проблема соціального загартування розглядалася багатьма науковцями і філософами. Згідно з М. Рожковим, “*социальное закаливание* как принцип воспитания предполагает включение воспитанников в ситуации, которые требуют волевого усилия для преодоления негативного воздействия социума, выработки определенных способов этого преодоления, адекватных индивидуальным особенностям человека, выработки социального иммунитета, стрессоустойчивости, рефлексивной позиции” [11, с. 26]. Отже, соціальне загартування пов’язане перш за все з волею людини, в той час як більшість педагогічних досліджень з виховання і соціальної педагогіки (М. Болдирев, Т. Щукіна, Т. Шамова, Т. Мустафаєва та ін.) наголошують на мотивуванні особистості до участі в різних видах педагогічної діяльності. А. М. Басов доводить думку, що суть соціального загартування полягає у “використанні крапкових контрастних дотиків до особистого і соціального досвіду особистості з метою підвищення його опору негативному впливу середовища життєдіяльності, мобілізації потенціала для продуктивного вирішення життєвих труднощів, успішної адаптації в різноманітних ситуаціях” [1, с. 3]. Тобто соціальне загартування повинно відбуватися на контрасті позитивного і негативного у досвіді особистості різними засобами. М. Рожков условно поділяє засоби соціального загартування: 1. Підготовка до розв’язання соціальних проблем. 2. Соціальні проби (випробування). 3. Імітаційні засоби [11]. Це поєднує, на нашу думку, етапи реалізації і методи реалізації принципу соціального загартування, які доцільно розмежувати. Таким чином, постає питання: соціальне загартування – це принцип чи метод у педагогіці? Також соціальне загартування розглядалось у працях А. С. Макаренка, В. М. Сороки-Росинського, Я. Корчака, сучасних дослідженнях І. А. Плясунової, А. М. Басова. Медичний аспект загартування розкритий у роботах М. М. Амосова, В. В. Воронцова, І. П. Павлова. Але ці дослідження не розкрили сутність соціального загартування в контексті соціальної

педагогіки – в межах соціалізації особистості для попередження її криз і проблем у майбутньому, як засіб розвитку активності особистості.

На наш погляд, якщо розглядати загартування як принцип соціальної педагогіки, то він повинен мати напрямки, шляхи і засоби реалізації. Саме тому **метою** статті є визначення соціального загартування в теорії соціальної педагогіки як принципу, **а завданнями** – 1) визначення суті і механізму соціального загартування; 2) визначення шляхів реалізації принципу соціального загартування; 3) виділення методів і засобів реалізації соціального загартування.

Виклад основного матеріалу. Принцип – основна ідея, яка дозволяє свідомо обирати зміст, форми, методи, засоби будь-якої діяльності. Принцип повинен мати методологічне підґрунтя, стосуватися загальнонаукових підходів до соціально-педагогічної діяльності, оскільки конкретно наукові підходи і соціально-педагогічні підходи розкривають уже напрямки змісту, технології і методики роботи [5]. Таким підходом може стати аксіологічний підхід, який ґрунтується на цінностях моралі, головними з яких є добро і зло [7], що виявляється в різних аспектах людського життя. Без розуміння зла менше цінується і розуміється добро. Це філософське протиріччя – між добром і злом – є важливим для соціальної педагогіки і з точки зору рушійних сил розвитку особистості, який відбувається тільки при подоланні зовнішніх і внутрішніх протиріч, причому зовнішні можуть переходити у внутрішні, бути як випадковими, так і створеними педагогом. Тоді сутність педагогічної діяльності полягає у створенні протиріч, долаючи які особистість розвивається – переходить від нижчого до вищого рівня своєї життєдіяльності (за Г. С. Костюком). Отже, соціальне загартування повинно бути частиною педагогічної діяльності – не тільки вчити добру і усувати перешкоди зі шляху розвитку особистості [6], але й давати їй можливість для свідомого вибору, прикладання власних зусиль для себе, свого розвитку у штучно чи реально створених педагогічних ситуаціях протиріч меж добром і злом, що вимагає його розглядати як принцип соціально-педагогічної діяльності. Виникає питання: як, скільки і як саме створювати ці ситуації протиріччя між добром і злом для успішної соціалізації і розвитку особистості. Соціальне загартування є процесом, який повинен супроводжувати особистість на шляху її соціалізації поруч із підтримкою і допомогою для успішної самопомоги. Так, якщо у вихованні соціальне загартування є основою для попередження проблем соціалізації, керованою частиною якої є виховання, то в теорії соціальної педагогіки соціальне загартування повинно працювати на оптимізацію всіх факторів впливу

на особистість для гальмування негативних і посилення позитивних факторів впливу на неї, інтеграції позитивного в інтересах особистості. Але механізм цього процесу не достатньо розкритий у теорії соціальної педагогіки.

Звернемося до філософських засад цього процесу. М. Ганді ввів в обіг термін “соціальні щеплення”, під якими він розумів поступове пізнання дитиною негативних аспектів життя суспільства й вироблення певного імунітету проти них (пізнання фізичних страждань, духовної спустошеності, подолання страху, непротивлення насильству тощо) [3]. Його теорія ненасильницького опору говорить, що “протистояння злу через насильство лише примножує зло, і, оскільки зло може спиратися тільки на насильство, треба цілковито утриматися від останнього, щоб позбавити зло його опори”, “відмова потурати злу так само є обов’язком, як і співпрацювати з добром”; при цьому, відповідно до гуманістичної педагогіки, утримання від зла повинно бути свідомим, і людина повинна вміти розпізнавати зло. Але “принцип відмови від насильства передбачає добровільне прийняття покарання за протиставлення себе злу” [2, с. 40] – це вже про наслідки неучасті в злі. “Хто не з нами – той проти нас” – лозунг диктатури. Це означає необхідність соціального загартування в боротьбі зі злом і насильством.

Згідно з класичною медициною, необхідність щеплення пояснюється введенням малих доз ослаблених або мертвих бактерій і вірусів для вироблення імунітету в певні вікові періоди для протистояння інфекціям у майбутньому. Але якщо організм виробляє неусвідомлюваний для ЦНС захист від бактерій, то соціальні щеплення повинні виробити свідомий імунітет від лиха і насильства. Тільки виробляти його треба поступово і в певні вікові періоди шляхом штучного зіштовхування дитини з дозованими негативними ситуаціями, їх аналізом і усвідомленням суті негативу, його руйнівного впливу тепер і в майбутньому. Наприклад, діти, яких вивільнили з порнобізнесу, в більшості незадоволені тим, що їх позбавили легкої роботи, за яку вони отримували купу грошей і задоволення своїх потреб, чого б вони не мали, живучи з батьками або працюючи на звичайній роботі самі (з інтерв’ю з вихователями дитячих притулків). Ці діти не хочуть брати участь у виховній роботі, праці з самообслуговування, продуктивній праці – їх влаштувала попередня “робота”. Як їм пояснити руйнівний вплив на особистість такого досвіду, коли вихователі незадоволені своїм власним життям і роботою? Повертаємося до класики. К. Д Ушинський [13] писав, що вихователь сам повинен бути вихованим. Отже, соціальне загартування може проводити тільки той педагог, який сам є успішним,

вихованим, морально стійким, котрий подолав свої життєві кризи. Він має право переконувати на власних цінностях, житті, яке є цікавим і різноманітним, зразком для вихованців. Таким чином, мова йде про необхідність соціального загартування як процесу, а не одноразового заходу через 1) створення системи педагогічних ситуацій, які містять негатив для дитини і вимагають свідомого докладання нею зусиль для їх розв'язання; 2) вплив особистості педагога як носія цінностей добра в повсякденному житті. Можна говорити про проблемні соціальні ситуації в теорії соціальної педагогіки – ситуації протиріччя між старим способом рішення соціальної проблеми і рівнем наявних знань і вмінь у дитини для подолання нової проблеми в її житті, що приводить до вироблення нового способу її розв'язання або нового знання про шляхи її розв'язання, нових умінь, якостей особистості, в результаті – до розвитку особистості і набуття нового соціального досвіду в діяльності. Враховуючи теорію проблемного навчання [6] і рушійні сили розвитку і виховання особистості, можемо говорити про різні способи створення соціальних проблемних ситуацій для соціального загартування особистості: між теорією і практикою; між різними теоріями для вибору рішення, поведінки, між різними практиками і фактами, історією, досвідом та сучасністю, а також, враховуючи регулятивну функцію моралі в суспільстві, – ще й протиріччя між моральними нормами різного рівня: загальнолюдськими, правовими, політичними. Такі ситуації вимагають розмірковування, обговорення, суперечки, доказів, позицій, інформування, переконання, прикладів.

Соціальні проблемні ситуації можуть бути між особистістю і зовнішнім світом – як зовнішні протиріччя, які спеціально створюються чи використовуються педагогом, або всередині самої особистості – як внутрішні. До зовнішніх відносимо протиріччя між особистістю і колективом, суспільством з проблемами адаптації, соціалізації до їх норм, вибору рішення на користь конфронтації чи конформізму, це протиріччя між “треба” і “хочу”, “може”. Такими проблемними ситуаціями можуть бути ситуації з прийняття рішення на користь когось в ситуації обмежених ресурсів, обґрунтування вибору і рішення, використання різних моделей етичного прийняття рішень у житті, ранжування, пошук критеріїв моральної поведінки й оцінки поведінки, вчинків, з самооцінки своєї поведінки за обґрунтованими критеріями.

До внутрішніх протиріччя як засобу створення соціальної проблемної ситуації відносимо протиріччя між бажаним образом життя і наявними вміннями, знаннями і якостями, це протиріччя між “хочу”

і “можу”, між різними мотивами, що викликає боротьбу мотивів, між різними цінностями, якими керується людина при прийнятті рішення. Сьогодні бачимо масову рекламу насильства, алкоголізму, паління, гендерних стереотипів у ЗМІ, що не сприяє формуванню раціональних потреб у молоді, гендерної чуйності і культури миру, всебічному гармонійному розвитку особистості. Прикладом є фільм “Бригада”. Більш того, демонструються негативні зразки подолання проблем: завдяки силі, аморально, із порушенням прав. А позитивні зразки замовчуються і не акцентуються. Створити і посилити внутрішні протиріччя можливо, коли педагог добре знає особистість дитини і коли він сам дотримується тієї поведінки, яку він пропагує, створює позитивне соціальне середовище навколо себе і залучає до нього дітей. Учитель грає одну й ту саму роль в одній і тій самій аудиторії – самого себе. Тому він не має права на педагогічну помилку і негативний зразок поведінки. Боротьба мотивів при прийнятті рішень, здійсненні вчинків, неадекватний рівень домагань у дітей вимагають знання педагогом особливостей дитини і їх корекції, стимулювання її до самооцінки, самовиховання, включення в соціально позитивну діяльність, у позитивне соціальне середовище, створення ситуацій успіху для підкріплення позитивної поведінки. З іншого боку, необхідно звернути увагу на переконання дитини і рівень її вихованості – як буде діяти дитина, коли її ніхто не контролює. Тут доцільні спостереження, спонукання до рефлексії. Це є можливим при довірі, повазі до дитини, суб’єкт-суб’єктному спілкуванні, переконанні, що будуть лише тоді, якщо педагог користується повагою у дітей.

Проблемні ситуації передбачають їх створення і штучне введення педагогом у процес соціалізації, допомогу в їх розв’язанні різними методами – за дитину як зразок нового рішення, разом з нею на певних етапах рішення і самостійно. Зазначимо, що М. Рожков [11] наголошує лише на рішенні ситуацій разом із дитиною, а не за неї. Це метод фасилітації, а є ще евристична бесіда, проблемний виклад, консультування, групові методи вирішення проблем [6; 12]... Таким чином, методи соціального загартування можуть бути розрахованими на різну самостійність дитини, що дає змогу поступово привчати її до самостійного свідомого розв’язання проблем. У той же час ми згодні з думкою М. Рожкова [11] про необхідність рефлексії на різних етапах подолання проб для оцінки теперішнього і прогнозування наслідків вчинків і рішень. Але ця рефлексія теж повинна мати різний ступінь самостійності і під контролем педагога, разом з ним – у вигляді діалогу, педагогічної підтримки, фасилітації. Діалог підводить до

певного висновку [6], підтримка яка приводить до пошуку рішення проблеми [3], фасилітація допомагає усвідомити проблему, підсилює і підкріплює висновки, рішення, правильні думки [12].

Доцільними з огляду на сутність соціального загартування є також “викриття насильства і ненависті, яка полягає у збереженні пам’яті про жертви насильства через пресу, TV, книги, різні погляди допомоги жертвам з метою попередження майбутнього насильства”, показ позитивних зразків виходу із ситуації як нових моделей поведінки відповідно до прав людини [2]. Мало розкрити негатив, потрібно ще навчити знайти вихід з нього, розпізнати його в житті, захиститися від нього. Так, багато батьків в інтересах дитини виховують її ременем, стусанами, криками, контролем, не думаючи про насильство, шкоду для дитини такого виховання. Але і дитина, і батьки можуть не знати про інші методи виховання, про порушення прав і відповідальність за це. Тому потрібні як просвіта щодо прав і шляхів їх реалізації, так і критика, інформування про викриття насильства, порушення прав, покарання за це. Сьогодні це роблять силові структури і ЗМІ, в той час як педагоги про це не говорять і часто не знають. Використання такого інформування про приклади покарання і випадки порушень прав педагогами в роботі симулює до самозахисту, самопомоги. З іншого боку, таке масове інформування дітей може загальмувати випадки насильства і порушень прав у дитячому середовищі дітьми, їх батьками.

Діяльнісний підхід у педагогіці [6] вимагає проб і ігор для вправ з соціального загартування. Ці вправи можуть орієнтуватися на застосування знань – формування вмінь, емоційно-ціннісного досвіду, досвіду творчої діяльності, а ігри бути рольовими, сюжетними, діловими з прийомами обміну ролями, незакінченим сюжетом, необхідністю вибору і обґрунтування рішення, позиції, наділенням повноваженнями і відповідальністю тощо.

Якщо взяти до уваги сутність демократії як протилежності насильству і диктатурі, то на перше місце в соціальному загартуванні виходить створення рівних можливостей і навчання ними користуватися. Отже, потрібна інформація про реалізацію прав, можливостей, про моделі поведінки на засадах рівності і толерантності, культури миру як шляху захисту своїх прав. Тому створення гуманістичного середовища із залученням дітей до участі в прийнятті рішень щодо себе за моделлю, це визначений термін в спеціалізованій літературі, драбини участі Харта [10] в закладах освіти є доцільним для реалізації зразків демократії і протидії насильству. Опора на позитивне в людині

є основою для демонстрації поваги до неї і висунення на цій основі вимог до неї, адже вимоги можна ставити тільки тим, хто здатний їх виконати.

Таким чином, можемо говорити про методи соціального загартування: включення особистості до демократичних процесів і самоврядування, участі в прийнятті рішень щодо себе; опора на позитивне в людині з поєднанням вимог до неї, формулювання вимог, справедливих і доцільних для всіх; інформування про права людини, вміння ними користуватися, шляхи подолання проблем на основі позитивних моделей поведінки; рефлексія у формі фасилітації, діалогу, педагогічної підтримки; вправи–проби на застосування знань на практиці, набуття емоційно-ціннісного досвіду, досвіду творчої діяльності, ігри – рольові, сюжетні, ділові з прийомами обміну ролями, незакінченим сюжетом, необхідністю вибору і обґрунтування рішення, позиції, наділенням повноваженнями і відповідальністю тощо, приклад.

Висновки. Таким чином, можемо говорити про соціальне загартування як про принцип соціальної педагогіки, який полягає у залученні особистості до розв’язання проблемних соціальних ситуацій, які створюються штучно педагогом або беруться з реального життя, враховуючи ступінь самостійності особистості – за неї, спільно з нею, самостійно. Механізмом реалізації принципу є вольове подолання особистістю з різним рівнем сторонньої допомоги проблемних соціальних ситуацій. Напрямами реалізації соціального загартування є проблемні соціальні ситуації, реальні чи штучно створені соціальним педагогом на основі внутрішніх і зовнішніх протиріч у вихованні і розвитку особистості. Технологіями реалізації соціального загартування є педагогічна підтримка, проблемне навчання. Методами реалізації соціального загартування є проблемний виклад, інформування, евристична бесіда, фасилітація, проби і вправи (на застосування знань на практиці, набуття емоційно-ціннісного досвіду, досвіду творчої діяльності), залучення до самоврядування, демократії та її відстоювання, вимоги, ігри (рольові, сюжетні, ділові з прийомами обміну ролями, незакінченим сюжетом, необхідністю вибору і обґрунтування рішення, позиції, наділенням повноваженнями і відповідальністю), рефлексія, критика, покарання. **Перспективами подальших досліджень** є розробка змісту проблемних соціальних ситуацій, враховуючи вік особистості, її життєві кризи і кризи сім’ї, технологій реалізації соціального загартування з різними категоріями дітей та молоді, методик роботи з різних напрямків загартування, теорія заохочень і покарань тощо.

Література

1. *Басов А. Н.* Педагогические условия социального закаливания старшекласников : дисс. ...канд. пед. наук : спец 13.00.06. "Теория и методика воспитания" / Басов А. Н. – Кострома : КГПИ, 1999. – 150 с.
2. Вступ до Прав людини. – Vienna : USIA Regiona. Programm Office, 1999. – 39 с.
3. *Газман О. С.* Воспитание и педагогическая поддержка детей / О. С. Газман // Народное образование. – 1998. – № 6. – С. 31–36.
4. *Комаров Э. Н.* Мироззрение М. К Ганди / Э. Н. Комаров, А. Д. Литман. – М., 1969. – С. 174–175.
5. *Липский И. А.* Социальная педагогика. Методологический анализ : уч. посіб. / Липский И. А. – М. : ТЦ СФЕРА, 2004. – 320 с.
6. *Лозова В. І.* Теоретичні основи виховання і навчання / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. – Харків : ХДПУ, 2002. – 400 с.
7. *Малахов В.* Этика. Курс лекций / В. Малахов. – К., 1996. – 246 с.
8. *Михайловский А. А.* Профилактика употребления психоактивных веществ среди подростков-неформалов средствами социального закаливания / Михайловский Алексей Александрович дисс. ...канд. пед. наук : спец. 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования". – Ярославль, ЯГПУ, 2006. – 191 с.
9. *Плясунова И. А.* Социальное закаливание как условие подготовки курсантов к преодолению кризисных состояний личности / И. А. Плясунова. – Режим доступа : http://vestnik.yspu.org/releases/pedagoka_i_psychology/14_6/. – Назва з екрана.
10. Принципы партнерства в процессе участия как основа социального сотрудничества // Участие детей и молодежи в процессах принятия решений. – К. : UNICEF, 2002. – С. 24–25.
11. *Рожков М. И.* Организация воспитательного процесса в школе : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / М. И. Рожков, Л. В. Байбородова. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 256 с.
12. *Трубавіна І. М.* Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія і методика : монографія / І. М. Трубавіна. – Х. : Нове слово, 2007. – 395 с.
13. *Ушинский К. Д.* Человек как предмет воспитания: опыт педагогической антропологии / К. Д. Ушинский. – М. : ФАИР – Пресс : Грант, 2004. – 575 с. – (Из классического наследия педагогики).
14. Ped.vclovar.ru/1728.html. – Назва з екрана.

УДК 351.95

Ярчук Ю. Г.,
здобувач
НПУ ім. М. П. Драгоманова

ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ: РЕАЛЬНИЙ СТАН ТА ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА

У статті аналізуються реальний стан та державна політика у сфері охорони здоров'я, формування та розвитку здорового способу життя; головною метою останньої має стати сприяння формуванню у людей цінностей здоров'я та гармонійного розвитку, здорового способу життя в широкому розумінні, яке включає не тільки санітарно-гігієнічні норми та практики, а й передбачає відповідну культуру праці, відпочинку, харчування, спілкування.

Ключові слова: людина, здоров'я, культура, освіта, виховання.

В статье анализируются реальное состояние и государственная политика в сфере здравоохранения, формирования и развития здорового образа жизни; главной целью последней должно стать содействие формированию у людей ценностей здоровья и гармоничного развития, здорового образа жизни в широком смысле, которое включает не только санитарно-гигиенические нормы и практики, но и предусматривает соответствующую культуру труда, отдыха, питания, общения.

Ключевые слова: человек, здоровье, культура, образование, воспитание.

The article analyzes the current state and public policy in the health sector, the formation and development of a healthy lifestyle, the main purpose of the latter should be fostering in people values health and harmonious development of healthy lifestyles in the broadest sense,

which includes not only hygiene regulations and practices, and provide appropriate work culture, recreation, food, communication.

Keywords: *people, health, culture, training, education.*

Величезне значення у формуванні культури здоров'я мають засоби масової інформації. Саме здоров'я, на нашу думку, сьогодні є однією з найбільш спекулятивних тем, яка активно обговорюється у вітчизняних засобах масової інформації і, безумовно, входить до переліку соціально значущих для пересічного українця. Бурхливий розвиток фармакологічної індустрії та широка реклама ліків формують суспільну думку про те, що за гроші можна придбати все, у тому числі й здоров'я, не докладаючи при цьому особливих зусиль. Постійно надходить інформація про успіхи мікрохірургії, протезування, трансплантації тощо. Натомість перевірена багатовіковим досвідом народна мудрість говорить, що здоров'я за гроші не купиш. Таблетки, якими б чудодійними вони не були, здоров'я не додадуть. Не випадково Всесвітня організація охорони здоров'я вважає, що здоров'я і лікування людини офіційною медициною і фармакологією в кінці ХХ ст. надто дорого коштує та малоефективне. Значно дешевші й корисніші профілактика і саногенез, пов'язані з покращанням харчування, побуту і відпочинку кожної людини. Інакше кажучи, здоровий спосіб життя є найкращими ліками [1].

Загальновідомо, що в наш час ЗМІ чинять найвагомійший вплив на громадську свідомість. Здатність швидко і майже тотально охоплювати найширші аудиторії дає їм можливість трансформувати традиційну систему духовного виробництва, і зараз у розвинутих суспільно-політичних системах панує упевненість, що ті, хто володіє ЗМІ, володіють громадською думкою [2].

Проблеми взаємозв'язку між засобами масової комунікації і здоровим способом життя привертати і привертають увагу багатьох фахівців. Важливе значення для дослідження мають вивчення та аналіз робіт науковців у галузі пропаганди фізичної культури і спорту (П. О. Виноградов, С. І. Гуськов, А. М. Гендін). Особливого значення набули роботи щодо питань ролі та впливу ЗМІ на розвиток і висвітлення спорту (Ю. А. Фомін, М. С. Дерепка, М. Хуссам) [1].

Більшість людей навіть не замислюється над тим, що реклама не просто нав'язує нам певні товари чи послуги, а формує певний стереотип мислення, певний світогляд і спосіб поведінки. Одним із чинників, що перешкоджає адекватному ставленню до власного здоров'я,

є так званий феномен “нереалістичного оптимізму”, який характеризується безпідставною впевненістю, що у випадку виникнення хвороби з нею можна буде легко впоратися без будь-яких власних зусиль лише шляхом застосування лікарських засобів. Усі фармакологічні засоби штучного походження мають побічні ефекти, тому виробництво і застосування ліків має бути під суворим контролем фахівців. Медичні препарати не можуть бути віднесені до розряду продуктів повсякденного вжитку і не повинні рекламуватися як звичайний товар, слугуючи засобом збагачення купки людей, як це спостерігається нині [1].

На сьогодні в Україні однією з найактуальніших проблем є проблема гідного забезпечення населення якісними медичними послугами та підтримка його на достатньому для функціонування рівні. Розвиток системи охорони здоров'я є надзвичайно важливим явищем. Зниження рівня надання медичної допомоги загрожує зростанням соціального напруження та виникненням різноманітних соціальних конфліктів [3].

За роки незалежності в Україні не змогли створити медицину, яка відповідала б сучасним вимогам кваліфікованої, чуйної, відповідальної лікарської допомоги. Часто лікарі стають заручниками політичних ігор, коли держава використовує гострі питання у відносинах “лікар – пацієнт” або недоліки вітчизняної медичної галузі, тяжке фінансове становище її працівників для самопіару.

У січні–березні 2007 р. АЦ “Соціо-консалтинг” провів соціологічне дослідження “Вивчення громадської думки як інструмент моніторингу дотримання прав пацієнтів в Україні” за підтримки Міжнародного фонду “Відродження” [4]. Дослідження мало на меті сприяти покращенню захисту прав та безпеки пацієнтів у системі охорони здоров'я України шляхом створення механізму громадського контролю через моніторинг дотримання прав пацієнтів.

Результати опитування показали, що респонденти здебільшого незадовільно оцінюють сучасний стан системи охорони здоров'я. Більшість опитаних вважає систему охорони здоров'я небезпечною (63 %). Понад чверть населення не задоволена якістю медичного обслуговування в державних медичних закладах, 80 % респондентів вважають, що за останні п'ять років ситуація в системі охорони здоров'я не змінилася або погіршилася.

За результатами соціологічного дослідження інформаційного бюлетеня “Громадянські права пацієнта в Україні” Лікарської асоціації Миколаївського регіону, на кожні десять пацієнтів шість мають досвід порушення їх прав у лікарняних установах; дев'ять вимагають

посилення свого правового захисту; стільки ж заявляють про недостатню поінформованість про свої права як пацієнта; зрештою, кожний другий українець узагалі дізнався про ці права під час соціологічного опитування [4].

Лікарський досвід сучасного медпрацівника не є достатнім для ефективної оздоровчо-просвітницької діяльності, оскільки лікар не володіє глибокими знаннями про фізичну культуру, харчування, загартування, подолання шкідливих звичок тощо. Медицина не досліджує хворого на предмет здоров'я і тому не може дати конкретних порад і рекомендацій. На цьому факті наголошував наш видатний співвітчизник, мудрий, досвідчений лікар М. М. Амосов: "Лікарі та професори, які навчають лікарів, часто просто некваліфіковані у питаннях здоров'я. Спеціалістів практично немає" [5, с. 212].

За сучасних умов орієнтації сфери охорони здоров'я в Україні здебільшого на лікувальну медицину переважна більшість коштів, матеріально-технічних і кадрових ресурсів витрачається на те, що становить лише 8–10 % від усього спектра чинників, які визначають здоров'я людей. Неправильно обрана стратегія забезпечення здоров'я населення країни надто дорого коштує нашим громадянам і державі в цілому. Байдуже ставлення до здоров'я неприйнятне. У цьому переконується кожен, коли захворіє. Не маючи здоров'я, людина не зможе повноцінно реалізувати себе в будь-яких сферах життя. Люди, які вважають неетичним займатися питаннями щодо зміцнення власного здоров'я, не усвідомлюють, що в майбутньому вони можуть стати важким тягарем для своїх близьких і суспільства в цілому. Крім того, в сучасних умовах ринкової економіки здоров'я є важливим економічним важелем і дуже дорого коштує. У високорозвинених країнах уже давно не в моді гладкий бізнесмен з цигаркою у роті та келихом спиртного за обідом. Паління відходить у розряд задовольень для бідних. Жорстка конкуренція сучасного ділового світу вимагає постійної напруженої фізичної й інтелектуальної праці. За таких умов успіху досягають лише ті, хто тримає себе у гарній формі. Дедалі більше розумних ділових людей прагнуть цього [1].

Але, з іншого боку, використання засобів медицини може бути виправдане, якщо йдеться про відновлення здоров'я у випадках критичного стану, реанімації, загострення хвороби, отруєння, травми тощо. У цих ситуаціях подальше життя та здоров'я людини часто залежать від майстерності лікаря. Саме лікарська допомога в екстремальних ситуаціях дає медицині 8–10 % від загальної кількості чинників, що

визначають здоров'я людини. Справляючи потужний вплив, такі засоби максимально активізують організм на боротьбу за виживання. Однак подібна мобілізація повинна мати лише тимчасовий характер із наступним відновленням функціонального потенціалу, приведенням власної біоенергетики в гармонійний стан, налаштуванням на саморегуляцію. В іншому разі ліки, підмінюючи функції імунної системи, пригнічують і ослаблюють її. У більшості випадків ліки діють лише на симптоми, усуваючи біль як наслідок розладу. Якщо людина продовжує вести звичний спосіб життя, не змінює свої звички (не змінюється як особистість), хвороба повертається знову. Подібна практика "лікування" робить людей залежними від аптеки і призводить до деградації людства. Однак було б несправедливо звинувачувати, у тій ситуації, що склалася, лише лікарів. Сьогодні досить часто лікар змушений виконувати роль пожежника, якому доводиться "гасити вогонь", тобто ліквідувати наслідки безвідповідального, а іноді навіть злочинного ставлення людини як до власного здоров'я, так і здоров'я тих, хто її оточує. Багато людей хворіють не через те, що лікарі й медицина погані, а через те, що мало цінують життя і здоров'я, особливо коли вони є. Кожна людина від народження має певний запас здоров'я, який можна швидко використати, а потім витратити енергію і час на пошук ліків і лікаря, а можна жити за законами природи і спрямовувати свої зусилля на вирішення інших життєвих завдань [1].

При дослідженні системи чинників здоров'я людини особливу тривогу викликають соціально залежні і професійно зумовлені дефекти здоров'я населення (туберкульоз, психічні і венеричні захворювання, соціально та екологічно зумовлена втома, неврози). Значній частині населення притаманні дезадаптація, хронічна перевтома, зниження розумової і фізичної працездатності, що зумовлені тривалою дією негативних фізичних і соціальних чинників та призводять до загострення психосоматичних захворювань хронічного перебігу. Показники стану здоров'я населення України, свідчать, що хронічні неінфекційні хвороби є визначальними у структурі захворюваності і смертності населення нашої країни і залежать, у першу чергу, від способу життя (поширеності шкідливих звичок, зміни традицій харчування, підвищення рівня психоемоційних навантажень, зниження фізичної активності населення тощо) [6].

За останні роки майже повністю зруйнована досить ефективна система медико-санітарного обслуговування працюючих. Скоротилася кількість медико-санітарних частин і оздоровчих пунктів на підпри-

ємствах, які повинні здійснювати профілактику, діагностику, виявлення і лікування профзахворювань. Зменшилася кількість лікарів-гігієністів на санепідстанціях. Лікувально-профілактична допомога здебільшого віддалена від робочого місця. Професійна захворюваність акумулює категорію хвороб, які виникають унаслідок впливу на організм людини несприятливих факторів виробничого середовища, а також самого трудового процесу. Стан професійної захворюваності – невід’ємна частина показника соціально-економічного, технічного, культурного, етичного розвитку держави, її трудового потенціалу [7].

За останні десять років в Україні сформована правова основа, яка створює умови для запобігання професійним і виробничо зумовленим захворюванням шляхом ідентифікації і контролю, зниження або ліквідації факторів ризику їх розвитку, а також сприяє виявленню і лікуванню ранніх проявів захворювання.

Однак прийняття вагомих нормативно-правових документів поки що недостатньо позначається на розв’язанні проблеми професійної патології у країні. Причина – в економічній неспроможності більшості підприємств і цілих галузей, руйнуванні системи медичного забезпечення працюючого населення. Для роботодавців і представників виконавчої влади всіх рівнів не стало обов’язковою умовою створення безпечних умов праці, які гарантували б збереження життя і здоров’я працівника [7].

Рівень травматизму і професійної захворюваності прямо пов’язаний з умовами праці на виробництві. Нині абсолютної безпеки праці досягти майже неможливо. Тому у контексті нової ідеології профілактичної медицини безпека на виробництві має розглядатись як прогнозування й оцінка ризиків та управління ними. Дані щодо професійних ризиків повинні стати органічною складовою системи гігієнічної регламентації шкідливих виробничих факторів і використовуватись як основні критерії при обґрунтуванні гранично допустимих ризиків (ГДР) і гранично допустимих концентрацій (ГДК) шкідливих чинників. Важливо, щоб стосунки між роботодавцем і робітником також базувалися на об’єктивних кількісних критеріях професійних ризиків. А це передбачає розробку системи пільг і компенсацій, заходів щодо “захисту часом” тих, хто працює у шкідливих і небезпечних умовах [8]. Причому маємо враховувати той факт, що, за даними Держкомстату України, в країні кожен четвертий (24,7 %) працює в умовах, які не відповідають санітарно-гігієнічним нормативам за параметрами вмісту пилу і хімічних поллютантів у повітрі робочої зони, вібрації, шуму,

інфра- і ультразвуку, іонізуючого та неіонізуючого випромінення, важкості і напруженості праці тощо. Найнебезпечніші умови праці у вугільній промисловості (74,1 %), металургії (59,6 %), газовій (55,6 %), нафтодобувній (50,6 %), хімічній і нафтохімічній галузях (43,2 %). Залишається проблемою для країни зайнятість у шкідливих умовах виробництва 430,6 тис. жінок (16,4 % від загальної кількості працюючих). За даними Центральної санепідемслужби МОЗ України, лише на 15–18 % підприємств країни не виявлено серйозних порушень санітарних норм і не реєструвалися профзахворювання [7].

Найбільша небезпека формування профпатології існує у вугільній і металургійній промисловості. Тут її рівень протягом багатьох років значно перевищував показники всіх інших галузей економіки. Втім, у цих “інших” галузях спостерігаються явища, які потребують пильної уваги і спеціального аналізу. Скажімо, у системі охорони здоров’я, у комунальному господарстві за останні роки випадків уперше виявленої профпатології було більше, ніж у таких галузях, як виробництво будматеріалів, будівництво, хімічна, легка промисловість. Це, мабуть, пов’язано з процесом скорочення тих чи інших підприємств і переміщенням працюючих з традиційно шкідливих в інші виробничі структури, де, однак, умови праці теж несприятливі через недостатній контроль з боку санепідемслужби за додержанням вимог охорони праці і проведенням медичних оглядів [79].

Регіональна поширеність профзахворювань залежить від розташування підприємств основних сфер економіки. А їх, як відомо, найбільше в областях Центрального і Західного Донбасу з великим гірничодобувним комплексом (Донецька, Луганська області), на Дніпропетровщині та Львівщині.

Істотні зрушення у цій справі може принести політика заміни морально та фізично застарілого устаткування, приведення основних фондів підприємств у відповідність до нормативних актів, відновлення державної системи підготовки і перепідготовки робітників та інженерно-технічних працівників, упровадження і дотримання правил безпеки на виробництві, забезпечення працівників засобами індивідуального і колективного захисту [7].

Досить актуальною для України є і проблема забезпечення сільського населення кваліфікованою медичною допомогою. Визначається вона особливостями розвитку села та національної системи охорони здоров’я. Організація медико-санітарної допомоги сільському населенню має суттєві особливості, які обумовлені низкою чинників:

порівняно низькі щільність і компактність розселення сільського населення, особливий характер умов праці у процесі сільськогосподарського виробництва, соціально-економічні умови життя, демографічні процеси та стан здоров'я (Пономаренко В. М., Вороненко Ю. В., 2000, Ціборовський О. М., Польченко В. І.) [9].

У зв'язку з цим демографічні процеси серед сільського населення характеризуються значним поглибленням старіння населення, падінням народжуваності, зростанням смертності, перевищенням смертності над народжуваністю, що призводить до депопуляції, значного демографічного навантаження працездатного населення. Рівень захворюваності сільського населення значно нижчий, ніж міського, а смертність – вища у 1,5 рази, що свідчить про несвоєчасність виявлення захворювань і низьку якість медичного обслуговування [10, с. 15].

Про важливість та складність охорони здоров'я на селі свідчать чисельні директивні документи, прийняті останніми роками. Це Указ Президента України від 3 січня 2002 року № 8/2002 “Про комплексні заходи щодо поліпшення медичного обслуговування сільського населення на 2002–2005 роки”, Міжгалузева комплексна програма “Здоров'я нації”, затверджена Постановою Кабінету Міністрів від 10.01.2002 р. та ін. [9].

В умовах трансформації економіки в системі охорони здоров'я загострилася низка проблем, які потребують нових наукових підходів до розв'язання та прийняття принципових рішень на рівні держави і регіонів. Наслідками цих проблем є погіршення демографічної ситуації, зростання захворюваності населення та збільшення питомої ваги тяжких хвороб, лікування яких вимагає значних витрат. Найважливішими з них, на наше переконання, є організаційно-економічні проблеми, серед яких слід зазначити такі: формування оптимального ресурсного потенціалу системи охорони здоров'я, суспільно необхідної структури кадрів; визначення та пошук можливих і необхідних обсягів фінансування, інновацій та інвестицій; територіальна організація медичних закладів, управління якістю медичної допомоги; поліпшення профілактики захворювань і формування здорового способу життя [9].

Варто зазначити, що існує проблема і з кадровим складом органів охорони здоров'я. Розвиток та ефективне використання саме кадрового потенціалу охорони здоров'я на регіональному рівні потребує вирішення низки методологічних, методичних і практичних питань з метою максимального врахування регіональних особливостей формування професійно-кваліфікаційної структури медичних кадрів.

Основними завданнями, з погляду підвищення ефективності використання кадрового потенціалу охорони здоров'я, є забезпечення відповідності фактичної чисельності основних категорій медперсоналу нормативній чисельності, виходячи з потреб населення; формування суспільно необхідної професійно-кваліфікаційної структури кадрів; розробка основних вимог до медпрацівників в умовах ринку медичних послуг; обґрунтування напрямків удосконалення професійно-кваліфікаційної структури медперсоналу [11, с. 9].

Таким чином, окрім загально дидактичних принципів (системності, наступності, неперервності), існують і спеціальні, що відбивають специфіку формування здорового способу життя, а саме: міждисциплінарності, інтеграції екологічного й валеологічного знання; урахування глобальних, національних і регіональних аспектів; єдності та гармонійного співіснування людини та природи [9].

На думку І. В. Стражнікової, на сьогодні у вивченні здоров'я української нації переважає хибний методологічний підхід, що ґрунтується на дослідженнях сучасного природознавства та суспільствознавства, який не дає можливості виявити стан, основні тенденції та перспективи розвитку здоров'я української нації. Сьогодні серед істориків, політологів, філософів, етнографів, соціологів, культурологів, медиків та інших фахівців, що аналізують стан і проблеми розвитку української нації, існує розбіжність у дослідницьких підходах, яка полягає в тому, що, з одного боку, дається статистичний аналіз фізичного здоров'я українців у вузькому розумінні, а з іншого, розвиток духовного здоров'я нації, що базується на відродженні державності, культури, мови, традицій тощо. На нашу думку, такий підхід у науково-дослідницькій роботі є однобічним, і саме тому на сьогодні не існує інтегративного наукового поняття "здоров'я нації". Тільки поєднавши ці два аспекти, можна дослідити та проаналізувати стан здоров'я української нації [9].

Стан фізичного і психічного здоров'я нації сьогодні є питанням національної безпеки держави, від вирішення якого залежить те, яким буде результат реформи, а в подальшій перспективі – якими будуть українська нація та її державні інтереси в третьому тисячолітті [12].

В Україні декларується важливе значення здоров'я як суспільної цінності. Згідно із ст. 3 Конституції України здоров'я людини є однією з найвищих соціальних цінностей держави [13]. А відповідно до ст. 4 Закону України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" [14] першим з основних принципів охорони здоров'я в Україні

є визнання охорони здоров'я пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави, одним із головних чинників виживання та розвитку народу України [15].

Однак на практиці органам державного управління не завжди вдається досягнути цілей, що декларуються. Хоча здоров'я для людини об'єктивно є природною життєвою цінністю та передумовою реалізації більшості своїх потреб та інтересів, у сучасному суспільстві суб'єктивне ставлення індивідів до свого здоров'я в більшості випадків є вкрай безвідповідальним. Згідно з даними соціологічних досліджень, в Україні культура здорового способу життя все ще залишається недостатньо розвиненою. Зокрема, дані всеукраїнського соціологічного моніторингу за 2008 р., який проводився Інститутом соціології НАНУ, свідчать, що тільки 13,8 % респондентів принаймні один раз упродовж останніх 7 днів перед опитуванням займались ранковою гімнастикою і фізкультурою, 5,5 % з числа опитаних практикували біг чи оздоровчі прогулянки і 3,4 % – відвідували плавальний басейн або займались у спортивній залі, на стадіоні чи спортивному майданчику [16, с. 51].

На тлі низького рівня занять фізичною культурою та спортом в Україні широко розповсюджені шкідливі звички (надмірне вживання алкоголю, тютюнопаління, наркоманія), незбалансоване чи взагалі недостатнє харчування, зловживання лікарськими засобами. Крім соціально-економічних умов, підґрунтям такої ситуації є норми та цінності, що глибоко укорінені в повсякденних практиках українського суспільства. Так, виробництво та споживання алкогольних напоїв розглядається як важливий фактор соціально-економічного, політичного, культурного та духовного розвитку України. Враховуючи фізіологічні наслідки вживання міцних напоїв на людський організм, можна без перебільшення стверджувати, що протягом тисячолітнього періоду вони вагомо впливали на формування укладу життя, світобачення, менталітету і, врешті, генофонду українського народу [17, с. 37].

Мало приділяється уваги громадському здоров'ю, освіті, яка спрямована на правильний спосіб життя, харчування, відмову від паління, алкоголю, на заняття фізкультурою та спортом. У нас ще залишається високий рівень споживання алкоголю порівняно із міжнародними нормами. Показники захворюваності серцево-судинної системи, новоутворень, травм в Україні є найвищими серед країн Європи. Високий рівень захворюваності веде до збільшення кількості інвалідів, яких уже 2,5 млн осіб. Це знижує потенціал здоров'я нації, який

вираховують за методом ВООЗ. Суспільство, що перебуває у стані прогресуючої кризи, спричинює зростання душевних розладів, нещастя, невпевненості та серйозних психічних захворювань. Існує теорія “соціальної дезорганізації”, яка широко поширена в США [12].

Реформування системи охорони здоров’я в сучасній Україні передбачає комплексну цілеспрямовану діяльність держави щодо реалізації прав громадян на захист свого здоров’я, що становить основу державної політики в галузі охорони здоров’я [15].

Державна політика в галузі охорони здоров’я визначається як сукупність рішень чи обов’язків держави щодо проведення органами влади узгодженого курсу дій у системі надання медичної допомоги, спрямованих на досягнення поставлених завдань з метою покращення здоров’я населення держави [18].

На думку З. Гладуна, державна політика в галузі охорони здоров’я має включати три основні напрями:

1) забезпечення конституційних прав громадян на медичну допомогу, охорону здоров’я і медичне страхування, захист прав та свобод людини у сфері охорони здоров’я;

2) організація надання медико-санітарної допомоги населенню, формування єдиного національного медичного простору та ринку медичних послуг;

3) проведення організаційних, фінансових, правових та інших заходів щодо підтримання здоров’я населення та його охорони і зміцнення [13, с. 194].

Реалізація державної політики у сфері охорони здоров’я передбачає управління процесом трансформації цінностей та формування відповідної культури здорового способу життя.

Стан здоров’я людини залежить від багатьох чинників. При цьому багато з них обумовлюються способом життя людини. Відповідно до методики, що розроблена ВООЗ, стан здоров’я людини на 60 % залежить від умов життя, на 30 % – від стану навколишнього середовища, на 10 % – від рівня розвитку системи охорони здоров’я [19, с. 72].

Отже, здоров’я передусім має розглядатися як результат діяльності самого індивіда. Воно обумовлюється способом життя людини, а тому відповідальність за стан здоров’я насамперед лягає на саму людину. Жодні зусилля медичних працівників або керівників системи охорони здоров’я не матимуть належного результату, якщо громадяни країни не усвідомлять високу цінність здоров’я та здорового способу життя і свою відповідальність за підтримку здорового стану власного організму [15].

Одним із головних інструментів реалізації державної політики в галузі охорони здоров'я є державне програмування – тривале цільове регулювання системи охорони здоров'я в цілому або її окремих сфер. Державне програмування системи охорони здоров'я передбачає розробку та реалізацію відповідних цільових державних програм, що можуть поширюватися на територію всієї країни, на окремі регіони, на конкретні групи населення [15].

Звідси маємо констатувати необхідність трансформації цінностей. Державна політика у сфері охорони здоров'я має сприяти формуванню у людей цінностей здоров'я та гармонійного розвитку, здорового способу життя в широкому розумінні, яке не тільки включає санітарно-гігієнічні норми та практики, а й передбачає відповідну культуру праці, відпочинку, харчування, спілкування.

Прикладом ефективної реалізації подібного підходу до трансформації цінностей є досвід США, де з 1970-х рр. здоров'я американців стало національною ідеєю. Затвердження здорового способу життя як найбільш високої цінності дало змогу розподілити ресурси національного прибутку на користь системи охорони здоров'я та значно підвищити рівень очікуваної тривалості життя американців [15].

Таким чином, державна політика в галузі охорони здоров'я як одне з пріоритетних завдань повинна розглядати формування та поширення здорового способу життя серед населення країни. Це поняття, на думку Г. Івахненко, включає дотримання фізіологічно оптимального режиму праці і відпочинку, раціональне харчування, достатній рівень фізичної активності, дотримання правил особистої і суспільної гігієни, охорону довкілля, корисні для особи форми дозвілля, дотримання правил психогігієни [20, с. 79].

Отже, здоровий спосіб життя – це не одноразова процедура. Шлях до здоров'я передбачає неквапливу, вдумливу і систематичну працю протягом усього життя людини. Залежно від способу життя можна постійно підвищувати (знижувати) потенціал функціонування організму (рівень здоров'я), відмовляючись насамперед від шкідливих звичок, змінюючи режим та якість харчування, доводячи фізичне навантаження до оптимального рівня, розширюючи елементи загартування, застосовуючи процедури очищення організму, контролюючи свою психоемоційну активність тощо. Усе це поєднується із наявністю внутрішньої, усвідомленої потреби, що й реалізується на практиці.

З давніх-давен лікарям усього світу відома істина: будь-якій хворобі легше запобігти, ніж лікувати. Ще за часів Гіппократа, Авіценни було очевидно, що найважливішим є вміння підтримувати здоров'я,

тобто створювати такі умови, за яких організм здатен сам впоратися з певним патологічним процесом. Здоровий спосіб життя в поєднанні з використанням природних оздоровчих засобів здатен зробити те, що не під силу надсучасним медичним технологіям. Пріоритетність оздоровчого підходу, яка була притаманна видатним лікарям далекого минулого, сьогодні залишається ідеалом, до якого повинна прийти сучасна система охорони здоров'я населення. Держава, яка дбає про здоров'я своїх громадян, мусить опікуватися підвищенням рівня культури здоров'я своїх громадян, створювати умови для занять фізичною культурою, запроваджувати соціальну рекламу головних чинників, що є визначальними для здоров'я людини, а не щодня рекламувати лікарські препарати [1].

У сучасних дослідженнях ставлення до здоров'я розглядається як важливий чинник самооцінки здоров'я, поведінки стосовно нього, та, як результат, – самого здоров'я. Аналіз наукових досліджень дозволяє зробити висновок про існування і специфіку впливу демографічних (стать, вік), психосоціальних (рівень освіти і доходів, соціально-економічний статус, віросповідання, характер зайнятості) та психологічних (групові цінності, самооцінка, відчуття психологічного благополуччя, здатність людини до передбачення проблем, персональні цілі, почуття самоефективності, локус контролю, глибина віри, психоемоційна напруга) детермінант на ставлення до здоров'я та культуру ЗСЖ. Ставлення до здоров'я і ЗСЖ є багатограним і недостатньо дослідженим [6].

Створення умов для здорового способу життя, активізація профілактичної діяльності у системі охорони здоров'я передбачають запровадження системи соціально-економічного стимулювання здорового способу життя, трансформування гігієнічного виховання населення у державну систему безперервного навчання, що здійснюватиметься на всіх етапах соціалізації особистості. Збереження здоров'я дітей та підлітків є пріоритетним напрямком цієї політики [9].

Звичайно, розмаїття чинників ЗСЖ, які вивчає наука про здоров'я, не обмежується тільки окресленими вище напрямками впливу на організм. Назагальний стан здоров'я у певній системі причинно-наслідкових взаємозв'язків впливають найрізноманітніші чинники, серед яких – умови праці та відпочинку індивіда, дотримання певного ритму сну і неспання; коло спілкування (наявність чи відсутність прикладу ЗСЖ), сімейні та сексуальні відносини, якість житла, побутові умови; дотримання біоритмологічних факторів; вплив соціально-економічної й екологічної ситуацій; рівень сформованості загальної культури та

розвитку інтелектуальних здібностей та багато інших чинників, які постійно вивчаються й уточнюються дослідним шляхом паралельно з розвитком наук про людину. Однак найбільш суттєвими, можливо, навіть стратегічними чинниками впливу на життєдіяльність організму, його психофізіологічні функції, що визначають здоров'я (нездоров'я) людини, слід уважати розглянуті вище напрями оздоровлення. Дані наукових досліджень свідчать про те, що саме їх ігнорування найчастіше стає причиною розладів психофізіологічної сфери, які спричиняють розвиток різноманітних вад [1].

Література

1. Міхеєнко О. І. Формування культури здоров'я населення як нагальна потреба сучасності / О. І. Міхеєнко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2010. – № 1 (3). – С. 82–92.

2. Багдикян Б. Монополия средств информации / Б. Багдикян. – М. : Прогресс, 1987. – 320 с.

3. Кондрат І. Ю. Проблеми запровадження та перспективи розвитку обов'язкового медичного страхування в Україні / І. Ю. Кондрат // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.3. – С. 247–252.

4. Нечаєва Н. В. Українські ЗМІ про сучасний стан медичного обслуговування та відносини “Лікар-Пацієнт” / Н. В. Нечаєва // Держава та регіони. Серія “Соціальні комунікації”. – 2010. – № 2. – С. 147–152.

5. Амосов Н. М. Енциклопедія Амосова. Алгоритм здоров'я. Чоловік и общество / Н. М. Амосов. – Донецьк : Сталкер, 2002. – 464 с.

6. Волошко Н. І. Детермінанти ставлення до здоров'я і здорового способу життя / Н. І. Волошко // Проблеми сучасної психології. – 2011. – Вип. 11. – С. 115–124.

7. Кундієв Ю. І. Професійна захворюваність в Україні / Ю. І. Кундієв, А. М. Нагорна // Вісник НАН України. – 2002. – № 6. – С. 5–7.

8. Кундієв Ю. І. Изучение профессионального риска на Украине / Ю. И. Кундиев, В. И. Чернюк, П. Н. Витте // Медицина труда и промышленная экология. – 1999. – № 4. – С. 6–9.

9. Стражнікова І. В. Здоровий спосіб життя – один із напрямків сучасних досліджень західного регіону України [Електронний ресурс] / І. В. Стражнікова // Офіційний сайт бібліотеки ім. В. І. Вернадського. – Режим доступу :

http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pedalm/texts/2011_9/005.pdf. – Назва з екрана.

10. Шимон В. М. Особливості стану здоров'я та удосконалення організації надання медичної допомоги сільському населенню Закарпаття :

автореф. дис. ...канд. мед. наук : спец. 14.02.03 “соціальна медицина” ШимонВ. М. – К., 2003. – 24 с.

11. *Трілленберг Г. І.* Організаційно-економічний механізм формування і використання ресурсного потенціалу системи охорони здоров'я регіону (на прикладі Тернопільської області) : автореф. дис. ...канд. екон. н. : спец. 08.10.01 “Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка” / Трілленберг Г. І. – Львів, 2004. – 24 с.

12. *Кризина Н. П.* Державна політика галузі охорони здоров'я населення України [Електронний ресурс] / Н. П. Кризина, Я. Ф. Радиш // Офіційний сайт бібліотеки ім. В. І. Вернадського. – Режим доступу :

<http://www.nbu.gov.ua/e-journals/dutp/2005-2/txts/galuz/05knpznu.pdf>. – Назва з екрана.

13. *Гладун З. С.* Державна політика охорони здоров'я в Україні (адміністративно-правові проблеми формування і реалізації) : монографія / З. С. Гладун. – Тернопіль : Екон. думка, 2005. – 460 с.

14. *Гуліч М. П.* Раціональне харчування та здоровий спосіб життя – основні чинники збереження здоров'я населення /М. П. Гуліч // Пробл. старения и долголетия. – 2011. – № 2. – С. 128–132.

15. *Федько О. А.* Здоров'я як предмет державної політики: проблеми управління [Електронний ресурс] / О. А. Федько // Офіційний сайт бібліотеки ім. В. І. Вернадського. – Режим доступу :

http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DUTP/2009_2/doc_pdf/Fedko.pdf. – Назва з екрана.

16. *Головаха Є.* Українське суспільство 1992–2008: соціологічний моніторинг / Є. Головаха, Н. Паніна. – К. : Ін-т соціол. НАН України, 2008. – 85 с.

17. *Головачук В.* Сучасні стратегії навчання у сфері профілактики та формування здорового способу життя в умовах сучасної школи / В. Головачук, О. Левицька // Молода спортивна наука України. – 2008. – Т. 4. – С. 35–39.

18. *Щепин О. П.* О государственных механизмах реформы здравоохранения / О. П. Щепин, С. Нечаев // Проблемы социальной гигиены, здравоохранения и истории медицины. – 1997. – № 1. – С. 34–38.

19. *Якість життя населення пострадянських країн у соціологічному вимірі : кол. монографія / за ред. В. С. Бакірова. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – 216 с.*

20. *Ивахненко Г. А.* Здоровье московских студентов: анализ самосохранительного поведения. / Г. А. Ивахненко // Социологические исследования. – 2006. – № 5. – С. 78–81.

Менеджмент у соціальній роботі

УДК 658:364.44

О. М. Косяк
магістр,
КНЕУ імені В. Гетьмана

МЕНЕДЖМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЯК СУЧАСНИЙ НАПРЯМОК УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У даній статті розкрито сутність менеджменту соціальної роботи як сучасного напрямку управлінської діяльності в соціальній сфері та аналізує висвітлення даної проблеми в науково-педагогічній літературі.

***Ключові слова:** управління, соціальне управління, менеджмент соціальної роботи, управління суспільством.*

В данной статье раскрыта сущность менеджмента социальной работы современного направления управленческой деятельности в социальной сфере и анализирует освещение данной проблемы в научно-педагогической литературе.

***Ключевые слова:** управление, социальное управление, менеджмент социальной работы, управления обществом.*

In this article the author explains the essence of social work management as a modern direction of administrative activity in social field and analyzes this problem discussion in scientific and pedagogical literature.

Keywords: *management, social management, society management.*

У сучасній вітчизняній літературі із соціальної роботи ще не склалися загальноновизнаного розуміння менеджменту соціальної роботи. Однак існують перспективи зближення позицій різних авторів у цьому напрямі. Вони полягають у розумінні практично всіх дослідників необхідності визнавати взаємозв'язок менеджменту соціальної роботи із соціальним управлінням. Під останнім переважна більшість авторів розуміє соціальне управління в широкому значенні, коли його головною ознакою є наявність людини як об'єкта і суб'єкта управління. Зрозуміло, що таке тлумачення соціального управління дає можливість концентрування різних точок зору на сутність менеджменту соціальної роботи та характер його відносин із соціальним управлінням. Серед них можна виділити кілька схожих позицій [1].

Постановка проблеми. Менеджмент соціальної роботи на сучасному етапі розвитку вступає водночас як відтворення, так і процес впорядкування певних соціальних відносин і норм у межах системи “суб'єкт – об'єкт соціальної роботи” у якій управлінське рішення у сфері соціальної роботи уособлює у собі унормоване знання як організований спосіб усунення соціальних протиріч та реалізації державної соціальної політики.

Менеджмент соціальної роботи ставить за мету сформувані і застосувати на практиці загальні принципи управління, придатні для будь-якої людської організації і сфери діяльності. До них відносяться:

- визначення цілей та завдань управління;
- розробка конкретних заходів та їх досягнення;
- розподіл завдань на окремі види;
- розподіл роботи, доручень;
- координація взаємодії різних підрозділів всередині організації;
- здійснення формальної ієрархічної структури;
- оптимізація процесів прийняття рішень і комунікацій;
- пошук адекватної мотивації діяльності [4].

На думку спеціалістів з менеджменту, його складовими є: теорія управління, мистецтво та практичний досвід. Отже, менеджмент розглядається як:

- наука – це специфічна сукупна галузь різноманітних знань, що має власний об'єкт і предмет дослідження, теоретичну основу

та методика вивчення, базується на концепціях, теоріях, принципах і методах;

- практика – оскільки в ньому сконцентровано багатолітній практичний досвід попередніх поколінь та впроваджуються теоретичні напрацювання;

- мистецтво – проявляється у творчому ставленні до справи, спроможності за значної кількості різноманітних ситуацій та факторів приймати часом неординарні, але ефективні управлінські рішення;

- процес управління, оскільки менеджмент – це комплексна діяльність, яка характеризується за стадіями, функціями, методами, що формують процес управління;

- орган управління – специфічний орган сучасних організацій, тому апарат управління є складовою частиною будь – якої організації та асоціюється з поняттям менеджменту;

- особлива категорія людей – в апараті управління працює специфічна категорія людей, які підготовлені і можуть ефективно використовувати ресурси організації [6].

Нові можливості з позиції гуманізації управління соціальною роботою відкриває один із сучасних напрямків соціальної роботи – менеджмент людських ресурсів. Його ефективність для управління в умовах глибинних змін, які не рідко ставлять під загрозу подальше існування в період переходу від планової економіки до вільного ринку, обумовлена підходом до людини-працівника як до найважливішого резерву всякої діяльності.

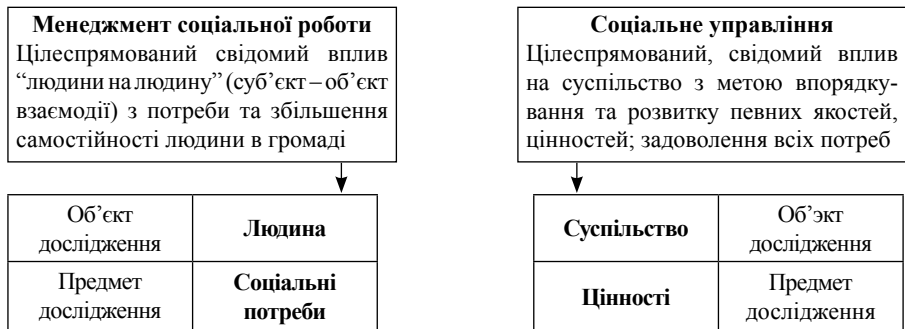
Успіх виробництва, у тому числі й у сфері соціальних послуг, залежить від уміння керівництва підібрати та утримати професійно компетентних, висококультурних, моральних і відповідальних працівників. Людський фактор і його використання на підприємстві стає стратегічним і життєво важливим за виживання організації у складних, заплутаних і не стабільних умовах переходу до ринкових відносин. Значні резерви людського фактора закладено в само менеджменті. Самоменеджмент як новий напрям сучасного менеджменту виник у відповідь на відповідь на зміни в управлінській ситуації [2].

Що стосується сучасних підходів до розуміння менеджменту соціальної роботи то єдиної точки зору, звичайно, існувати не може і загального визначення у літературі ще не склалося стосовно розуміння менеджменту соціальної роботи. У всій сукупності значень є розуміння менеджменту в соціальній роботі, які суперечать один одному. Можна говорити про унікальність менеджменту соціальної роботи,

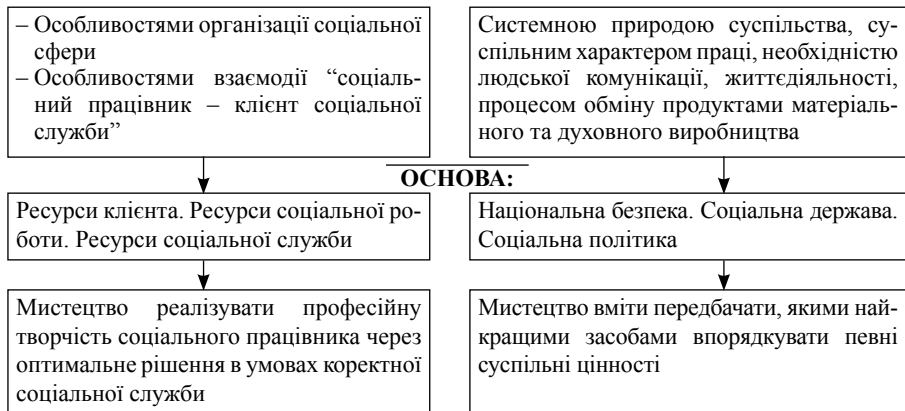
але остаточно бути впевненим у чомусь не можна, оскільки на нашу думку, у кожній проблемі можна знайти щось як спільне, так і відмінне (див. табл. 1) [6].

Таблиця 1

Систему управлінської діяльності відображено в таблиці

ОБУМОВЛЕНО:

Отже, управління є одним з найскладніших аспектів людської діяльності, адже воно забезпечує єдність, взаємозв’язок і необхідну цілеспрямованість дій індивідів в інтересах досягнення поставлених ними і безперечно оновлених завдань [5].

Аналіз досліджень і публікацій. Для більш детального вивчення цих питань доцільно буде розглянути і сутність менеджменту соціальних служб безпосередньо основні поняття та напрями його роз-

витку як сучасного напрямку управлінської діяльності, що і є метою нашої статті.

Елементи дослідження проблеми розвитку та запровадження менеджменту соціальної роботи як сучасного напрямку управлінської діяльності у соціальній сфері мали місце у дослідженнях таких науковців як:

О. В. Безпалько, В. П. Бех, Р. Х. Вайнола, М. Д. Виноградський, Ф. І. Йохна, О. Г. Карпенко, А. Й. Капська та інші. Не можна недооцінювати вклад дослідників стосовно питання про чинники подолання соціальних проблем засобами менеджменту соціальної роботи: С. П. Архіпова, В. П. Козоріз, І. М. Ковчина, О. Є. Кузьмін, М. П. Лукашевич, О. Г. Мельник, І. І. Мигович, О. П. Патинок, Л. С. Сівківська, В. В. Стадник та багато інших.

Отже, на даний час в науково-педагогічній літературі ще не склалися загально визнаного розуміння менеджменту соціальної роботи. Однак існують умови розвитку у напрямку зближення позиції різних авторів у цьому напрямі. Вони полягають у розумінні практично всіх дослідників необхідності визнавати взаємозв'язок менеджменту соціальної роботи з соціальним управлінням.

Мета статті полягає у виявленні змін, які впливають на розвиток управлінської діяльності суспільства; визначити, яким чином вони підвищують вимоги до управлінського персоналу, його професіоналізму, навчання та підготовки.

Слід зазначити, що на сьогоднішній день виникає потреба в мотивації творчого персоналу кожного працівника, що відкриває перспективи для дослідження і практичної реалізації індивідуальної ділової кар'єри [3].

Важливим напрямком менеджменту соціальної роботи є сомоменеджмент. Самоменеджмент розуміють як послідовне й цілеспрямоване використання ефективних методів і технологій самореалізації і саморозвитку свого творчого потенціалу.

Цінність включення принципів та методик самоменеджменту для управління соціальною роботою пов'язана з можливостями, з одного боку, підвищити професіоналізм та вмотивованість персоналу, а з другого – залучити до участі в якості суб'єктів соціальної роботи самих клієнтів.

Одна точка зору полягає у тому, що менеджмент у соціальній роботі є одним з видів соціального управління. Позиція цих авторів найширше представлена й обґрунтована у шести значеннях терміну “менеджмент у соціальній роботі”.

1. Організаційно-структурне. Ключовими проблемами тут є: “Хто має виконувати соціальну роботу?”, “Яка ефективність їхньої діяльності, функціонування?”. При цьому управління соціальною роботою організовується на різних рівнях – федеральному, регіональному, локальному і має відповідні організаційні структури управління – міністерство, комітети соціального захисту, територіальні служби, центри тощо.

2. Функціональне. Різні структури в системі соціального захисту виконують визначені функції – загальні й конкретні. Загальними, тобто незалежно від рівня, суб’єкта його компетенції тощо, вважаються соціальне прогнозування, планування, маркетинг та інші. Конкретні функції – це види робіт стосовно конкретної посади, підрозділу і підприємства, організації, установи.

3. Професійно-діяльне (трудове). Менеджмент у соціальній роботі – це особливий вид професійної діяльності, яким займається цілком визначена категорія людей управління.

4. Процес постановки цілей, задач і організація практичної діяльності, спрямована на їхнє досягнення, виконання за допомогою різних засобів, форм і методів. У процесі управління соціальною роботою важливо вказувати цілі й задачі, а також прийняті управлінські рішення з ресурсами – інформаційними, матеріальними, трудовими, фінансовими, часовими.

Ресурсне забезпечення – важлива умова виконання намічених цілей, задач, рішень.

5. Гносеологічне. Менеджмент соціальної роботи – наука, що вивчає структуру, функції, професійну діяльність і процес управління. Її складовими є методологія, теорія, методики і мистецтво практичної діяльності.

6. Навчально-освітнє. Менеджмент соціальної роботи розглядається як навчальна дисципліна, що є складовою навчальних планів і програм з підготовки і підвищення кваліфікації кадрів системи соціального захисту, допомоги [2].

У сукупності наведених значень є кілька розумінь менеджменту в соціальній роботі, які суперечать один одному. У першому, другому і четвертому значеннях “менеджмент соціальної роботи” вживається як синонім поняття “управління соціальною роботою”. Подібне ототожнення термінів “управління” і “менеджмент” поширилося в більш пізніх публікаціях. Подібне ототожнення не дає ясності у розумінні сутності менеджменту соціальної роботи. Отже, одним із завдань

подальших досліджень із зазначеної проблематики має стати “розведення” понять “менеджмент соціальної роботи” та “управління соціальною роботою”.

В свою чергу, унікальність, складності та обмеження менеджменту соціальної роботи з точки зору соціальних проблем визначаються як:

- неповторність будь-якої соціальної проблеми. Безумовно, життя сповнене стереотипів, однак ніщо і ніколи не повторюється в соціальних відносинах однаково;

- складний характер альтернатив, що розглядаються при вирішенні будь-якої соціальної проблеми;

- непередбаченість наслідків від рішень, які стосуються конкретної соціальної проблеми;

- наявність великої чисельності факторів, які беруться до уваги;

- обов'язкова наявність кола осіб та організацій, які по відношенню до соціальної проблеми мають право приймати рішення тощо [4].

Наведені ознаки унікальності менеджменту соціальної роботи недостатньо аргументовані. Отже, проблема співвідношення у менеджменті соціальної роботи є універсальною та специфічною і вимагає поглибленого.

Отже, менеджмент соціальної роботи являє собою упорядковане розмаїття типів і видів управління, і ще не достатньо висвітлений в сучасній науково-методичній літературі. Однак в організації сучасних управлінських знань він виконує дві основні функції. По-перше, показуючи можливі управління, дозволяє глибше зрозуміти, як здійснюється управління соціальною роботою, від чого залежить його успіх. А по-друге, дозволяє розкрити сутнісні властивості і характеристики видових особливостей менеджменту соціальної роботи, значущість яких є незаперечною в розвитку управлінської діяльності.

Література:

1. Герчикова И. Н. Менеджмент. – М., 2005.
2. Кузьмін О. Є., Мельник О. Г. Основи менеджменту. Підручник. – К. : Академвидав, 2003.
3. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Менеджмент соціальної роботи. – К., 2007.
4. Менеджмент социальной работы / Под ред. Е. И. Комарова, А. И. Войтенко. – М., 1999.
5. Соціальна робота: Менеджмент соціальної роботи : навч. посібник. – К. : ДЦССМ, 2003 // Соціальна робота. Книга 7.
6. Стадник В. В., Йохна М. А. Менеджмент. – К., 2007.

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 378.147.88

*Русіна Н. Г.,
аспірантка
НПУ ім. М. П. Драгоманова*

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ОЧІКУВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАТЬ СТУДЕНТАМИ ЮРИДИЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ

На розвиток позитивної мотивації у студентів юридичних факультетів при вивченні курсу “Сучасні інформаційні технології” повинна впливати сукупність методів, які використовує викладач у своїй роботі. В свою чергу, мотивація досягнень оцінювання результатів знань студентів буде залежати від зусиль, які вони вкладають у своє навчання самостійно.

Ключові слова: інформаційні технології, мотивація, очікування результатів знань, діагностичне тестування, контроль студентів.

На развитие положительной мотивации у студентов юридических факультетов при изучении курса “Современные информационные технологии” должна влиять совокупность методов, которые использует преподаватель в своей работе. В свою очередь, мотивация достижений оценки результатов знаний студентов будет зависеть от усилий, которые они вкладывают в свое обучение самостоятельно.

Ключевые слова: информационные технологии, мотивация, ожидания результатов знаний, диагностическое тестирование, контроль студентов.

On the development of positive motivation for law students in the study course “Modern information technology” affects aggregate methods used by lecturer in their work. In turn, the achievement motivation of student assessment results will depend on the effort that he puts into its studies self.

Keywords: *information technology, motivation, waiting for the results of knowledge, diagnostic testing, monitoring students.*

Протиріччя між існуючими формами проведення контрольно-оцінювальної діяльності в процесі навчання та недостатньо розробленою методичною літературою для психологічних основ контролю та самоконтролю студентів у процесі вивчення дисципліни “Сучасні інформаційні технології” (СІТ) викликають необхідність наукового та психологічного дослідження контрольно-оцінювальної діяльності в процесі навчання студентів. Це дослідження надасть змогу визначити емоційний стан студентів у процесі оцінювання, що в подальшому буде впливати на загальну ефективність учбового процесу.

Проблемам контролю та оцінювання в навчальному процесі приділяли увагу Б. Ананьєв, С. Архангельський, В. Аванесов, Ю. Бабанський, Л. Виготський, П. Гальперін, П. Каптерев, А. Леонтьєв, І. Лернер, С. Рубінштейн, Н. Тализіна, К. Ушинський та інші.

Наукові засади використання інформаційних технологій у професійній діяльності майбутніх фахівців викладені в працях В. Бикова, В. Глушкова, Р. Гуревича, М. Жалдака, Ю. Жука, Є. Полат, Ю. Рамського, О. Співаковського та ін. Розвитку психолого-педагогічних проблем використання комп’ютерів у навчальному процесі присвячені праці В. Безпалька, М. Корольчука, Ю. Машбиця, Н. Морзе, В. Монахова, Н. Тализіної та інших.

Науково-педагогічні дослідження різних аспектів професійної підготовки майбутніх юристів, у тому числі в галузі інформаційних технологій, присвячені роботи О. Бандурка, П. Біленчука, О. Василенко, В. Галузинського, А. Рибачук, С. Сливки, М. Шермана, Л. Щербачової, Г. Яворської.

Ефективність професійної діяльності в майбутньому студентів-юристів залежить, перш за все, від професійної компетентності та ступеня готовності виконувати свої обов’язки. Професійна компетентність складається з окремих компетентностей, таких як необхідний обсяг знань, умінь і навичок у практичній діяльності, здатність до успішного спілкування, достатній рівень інформаційної культури.

Ознайомившись з різними науковими та дисертаційними дослідженнями, дійшли висновку, що ставлення студентів до своєї майбутньої роботи (професійна компетентність) слід розглядати як одну

зі складових психологічних умов щодо формування майбутніх фахівців. На нашу думку, для кращих проявів особистості студента під час освітнього процесу є потреба забезпечення мотиваційних факторів у навчальному процесі. Одним із важливих факторів навчання є мотиви.

В. Безпалько, вказує, що мотивація – генетичне намагання людини до самореалізації в певних видах діяльності відповідно до її природжених задатків-здібностей [2, с. 142].

На сучасному етапі навчальної діяльності будь-якого студента мотиви є спонукальною силою. О. Леонт'єв зауважує, що діяльності без мотиву не буває, “немотивована” діяльність – це діяльність не позбавлена мотиву, а діяльність з суб’єктивно або об’єктивно схованими мотивами [1, с. 102].

Усі мотиви діяльності поділяють на внутрішні та зовнішні і, відповідно мотивація буває зовнішня та внутрішня. Зовнішні мотиви пов’язані не з процесом набуття знань, а з досягненням інших цілей: уникнення неприємностей, пов’язаних з неуспішністю, закінчення ВНЗ для отримання в майбутньому престижної роботи тощо. Зовнішніми мотивами є також намагання отримати винагороду, уникнути покарання тощо. Студенти, які мають зовнішню мотивацію, переважно працюють разом з іншими, схильні до частого звертання до викладача за поясненнями, потребують більш інтенсивного зовнішнього підкріплення і більшої систематизації навчального матеріалу. При внутрішній мотивації головним мотивом є отримання знань із певної дисципліни. Студенти, які мають достатній рівень внутрішньої мотивації, переважно працюють самостійно, можуть більш ефективно організувати свою роботу над навчальним матеріалом [3, с. 74].

Нами було проведено опитування для вивчення характеру сформованості мотивів (цілей навчання) у студентів 1 курсу денної форми навчання юридичного факультету. Результати представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Характер мотивів залежно від статі

Стать	Кількість (%)	Перевага у навчанні		Навчання				
		процесу	результату	власною схильністю	навчальною необхідністю	виробничою необхідністю	просто так	не знаю чому
Чол.	31,25 %	33,3 %	66,7 %	80,0 %	20,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
Жін.	68,75 %	21,2 %	78,8 %	54,5 %	36,4 %	3,0 %	0,0 %	6,1 %

Отримані результати свідчать, що більшість 80 % студентів чоловічої статі та 54,5 % студентів жіночої статі навчаються за власною схильністю, а меншість 33,3 % та 21,2 %, відповідно студентів чоловічої та жіночої статі, віддають перевагу процесові навчання. Можна зробити висновок, що в процесі навчання СІТ студенти орієнтовані на активну навчально-пізнавальну діяльність, але в переважній більшості студентів 1 курсу ще не сформовані пізнавальні мотиви, які повинні визначати інтерес до самого процесу навчання.

Для вирішення проблеми (сформованості пізнавальних мотивів) активно впливатимуть методи та засоби навчання, а також використання сучасних інформаційних технологій викладачами різних дисциплін для збільшення зацікавленості студентів.

Оцінка знань студентів являє собою, особливо в психологічному аспекті, один з найважливіших, делікатніших аспектів процесу навчання. Насамперед тому, що перевірка інтелекту належить до найбільш психологічно дискомфортних ситуацій. Розуміння престижу, прагнення до пошани, авторитету в очах викладачів, батьків, друзів, товаришів по академічній групі, побоювання бути відрахованим, позбутися стипендії – все це зрештою, визначає досить високу морально-соціальну значимість оцінки в студентському середовищі [4, с. 34].

Метою експерименту була перевірка психологічного стану очікування результатів знань (оцінки) студентів під час вивчення та опрацювання нової теми та його вплив на виконання тестових завдань.

Для досягнення мети сформульована гіпотеза: практично перевірити та проаналізувати стан очікування результатів знань студентів юридичного факультету під час вивчення та опрацювання нової теми.

Експеримент проводився на базі юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Експериментальна ситуація полягає в тому, що для проведення дослідження було обрано 2 академічні групи студентів 1 курсу, одна з яких контрольна, а інша експериментальна.

У контрольній групі навчання відбувалося за робочою навчальною програмою з курсу “Сучасні інформаційні технології” і викладач суттєво не впливає на мотивацію досягнень.

В експериментальній групі керованою змінною була мотивація досягнень за умови оцінювання якості знань не викладачем, а персональним комп'ютером (ПК).

Обидві групи знаходились в однакових умовах навчальної діяльності.
Характеристика вибірки.

Контрольна група: загальна кількість – 23 особи, з них 16 жінок, 7 чоловіків; вік від 17 до 20 років; досвід роботи з ПК (рис. 1), успішність

за попередні вивчені теми (70 – максимальна кількість набраних балів) (рис. 2).

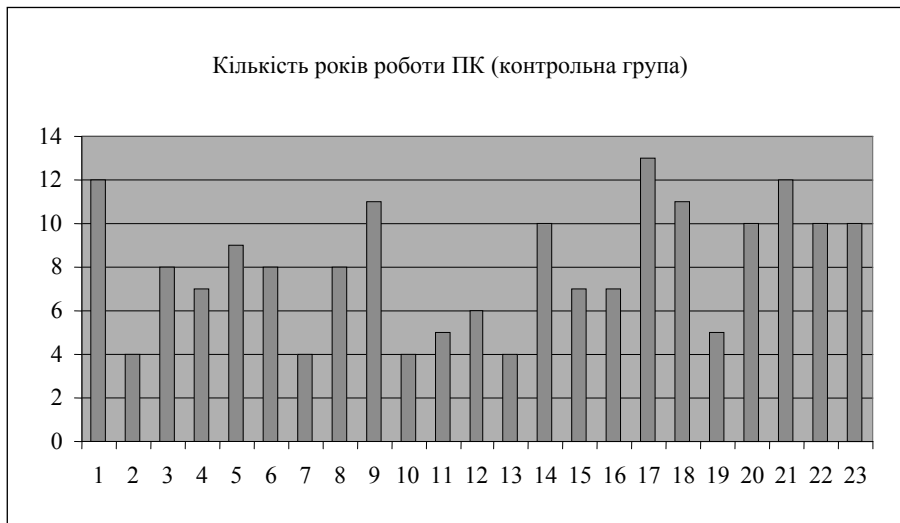

Рис. 1. Досвід роботи з ПК

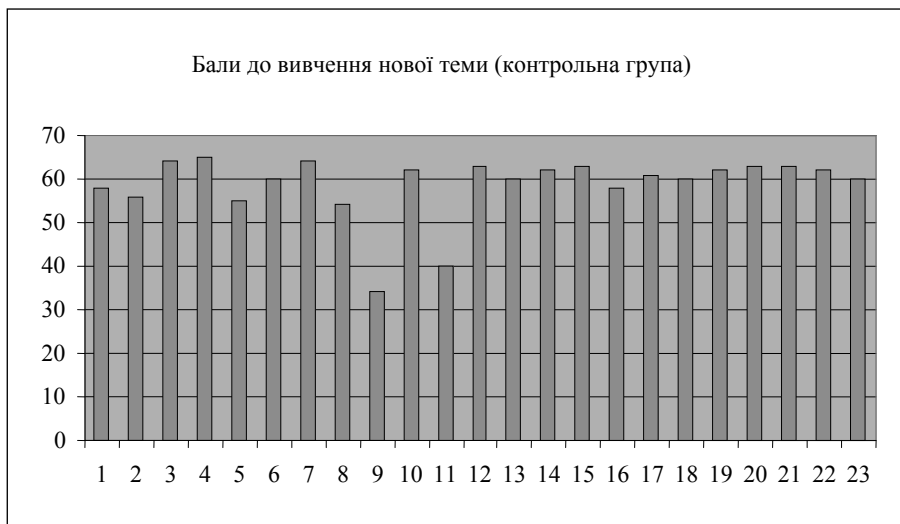

Рис. 2. Успішність студентів до вивчення нової теми

Експериментальна група: загальна кількість – 18 осіб, з них 9 жінок, 9 чоловіків; вік від 17 до 20 років; досвід роботи з ПК (рис. 3), успішність за попередні вивчені теми (70 – максимальна кількість набраних балів) (рис. 4).

Рис. 3. Досвід роботи з ПК

Рис. 4. Успішність студентів до вивчення нової теми

Дослідження здійснювалось у три етапи:

При відборі об'єктів до вибірки для проведення експерименту було необхідним забезпечення дотримання вимог щодо застосування статистичних методів опрацювання результатів дослідження: їх однорідність і незалежність; незалежність учасників експерименту; заняття в експериментальній та контрольній групі проводилось одним викладачем; однотипність методичного забезпечення; комп'ютерний клас з однаковим програмним забезпеченням.

У першій частині експерименту проводилось дослідження теоретичних підходів в системі контрольно-оцінювальної діяльності в процесі навчання сучасних інформаційних технологій.

Основними діагностичними методами були:

- аналіз наукових досліджень, літератури, нормативно-правових актів;
- психолого-педагогічне спостереження;
- метод анкетування.

Анкетування серед студентів 1 курсу денної форми навчання юридичного факультету Київського національного університету проводилось з метою встановлення взаємозв'язку практичного застосування знань з курсу "Сучасні інформаційні технології" при підготовці до занять інших дисциплін, а також подальше їх використання.

У процесі дослідження було опитано 71 студент. Нижче висвітлені декілька гістограм за результатами анкетування, з яких можна зробити висновки:

1. Для подальшої практичної роботи майбутнім юристам в рівній мірі потрібні як програми прикладного програмного забезпечення (Word, Excel та інші), так і програми спеціального призначення (нормативно-правові бази "Ліга:Закон", "Законодавство України", "НАУ") (рис. 5).

2. При підготовці до лекційних і практичних занять з використанням ПК на першому місці виникають труднощі з безкоштовним та загальним доступом у користуванні спеціалізованих програм для юристів і другу сходинку посідає недостатність спеціалізованої методичної літератури (рис. 6).

3. Пройшли ті часи, коли студенти користувалися тільки паперовими джерелами інформації (рис. 7).

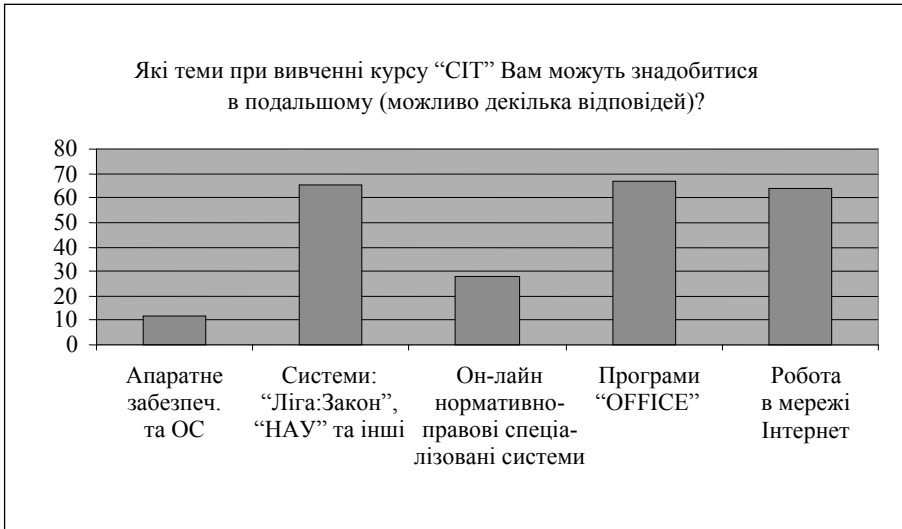

Рис. 5. Досвід роботи з ПК

Рис. 6. Успішність студентів до вивчення нової теми

Рис. 7. Використання програмного забезпечення у подальшій роботі

У другій частині експериментального дослідження було проведено діагностичне тестування двох груп (контрольної та експериментальної).

Була організована батарея тестів: для визначення рівня мотивації схвалення (шкала брехні) ми пропонували за допомогою методики “Шкали Д. Крауна і Д. Марлоу” (складається з 20 суджень, на які можливі два варіанти відповідей “Так” чи “Ні”); для визначення рівня мотивації до успіху пропонували методику діагностики “Особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса” (складається з 41 судження, на які можливі два варіанти відповідей “Так” чи “Ні”) та методику діагностики “Особистості на мотивацію до запобігання невдач Т. Елерса” (складається з 30 рядків по 3 слова в кожному, необхідно вибрати тільки одне слово) [5, с. 626–631, 635–636].

За допомогою програми Microsoft Excel визначили такі характеристики опрацьованих протоколів: середнє значення, мода, медіана, стандартне відхилення вибірки, дисперсія, асиметрія, ексцес. Графічно представили дані, а саме: побудували гістограми абсолютних частот: мотивація до успіху, мотивація схвалення, мотивація щодо уникнення невдач (контрольна група – рис. 8, 9, 10; експериментальна група – рис. 11, 12, 13).

Рис. 8. Гістограми результатів контрольної групи

Рис. 9. Гістограми результатів контрольної групи

Рис. 10. Гістограми результатів контрольної групи

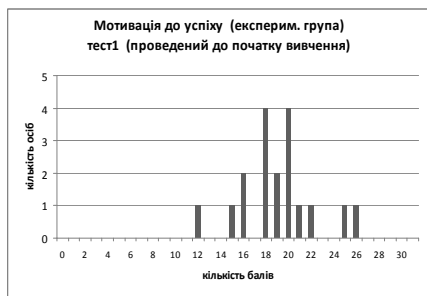

Рис. 11. Гістограми результатів експериментальної групи

Рис. 12. Гістограми результатів експериментальної групи

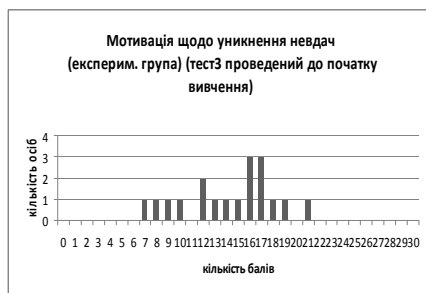

Рис. 13. Гістограми результатів експериментальної групи

Порівнявши всі протоколи, ми прийшли до висновку, що дані контрольної та експериментальної груп суттєво не відрізняються.

В результаті нашого дослідження було виявлено нижчевказане.

У контрольній групі, за результатами аналізу абсолютних показників (тест 1, рис. 8), мотивація до успіху в студентів знижується завдяки суб'єктивним причинам. До суб'єктивної причини відносяться: низька мотивація учбової діяльності в період вивчення курсу, небажання відпрацьовувати вчасно пропущені заняття. Цей же показник можна проаналізувати з точки зору вибору стратегії досягнення: високих оцінок людина може досягти або за допомогою ретельного планомірного навчання і підготовки за семестр, або за рахунок пошуку можливостей уникнення отримання негативної оцінки у викладача.

У контрольній групі мотивація ескапізму (тест 3, рис. 10), тобто уникнення невдач є нормальним по вибірці. Це значить, що низька мотивація уникнення невдач на початку вивчення курсу "СІТ" є нормальна, бо в студентів відсутня загроза отримання низьких оцінок.

В експериментальній групі майже такі ж показники на початку вивчення нової теми (рис. 11–13). Наприкінці вивчення теми мотивація ескапізму (рис. 13) в експериментальній групі знизилась завдяки тому, що тема була цікавою і викликала інтерес, а також не було страху отримати негативної оцінки від персонального комп'ютера.

Наприкінці в контрольній групі мотивація ескапізму (рис. 10) в цілому знизилась, але з'явилося декілька осіб, у яких суттєво збільшився показник ескапізму за рахунок (або малого досвіду, або занадто тривалого) досвіду роботи з ПК.

Мотивація схвалення (тест 2, рис. 9) у контрольній групі на початку має низькі показники та характеризується разом з показником досягнень (тест 1, рис. 8) відсутністю очікувань схвалення за види діяльності, які, на думку студентів-юристів, не є професійно-орієнтованими.

Наприкінці вивченої теми шкала брехні (тест 2, рис. 9) дещо збільшується в контрольній групі, тобто в групі, в якій не проводиться комп'ютерне тестування.

Наприкінці, в експериментальній групі шкала брехні (тест 2, рис. 12) суттєво знижується. Ми пов'язуємо це з тим, що при комп'ютерному тестуванні можливість обдурити комп'ютер дуже низька.

Таким чином, гіпотеза підтверджується: мотивація досягнень оцінювання результатів знань за допомогою ПК залежить від зусиль, які вкладає студент у своє навчання, тобто мотивація схвалення (шкала брехні) та мотивація ескапізму не є ведучими, а це значить, що людський фактор у оцінюванні знижується.

Література

1. *Леонтьев А. Н.* Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.

2. *Безпалько В. П.* Образование и обучение с участием компьютеров (педагогика третьего тысячелетия) / В. П. Безпалько. – М. : Издательство Московского Психолого-социального института ; Воронеж : Издательство НПО “МОДЭК”, 2002. – 352 с.

3. *Дибкова Л. М.* Індивідуальний підхід у формуванні професійної компетентності майбутніх економістів : Дис... канд. пед. наук : 13.00.04 / Л. М. Дибкова. – К., 2006. – 197 с.

4. Оцінка знань студентів та якості підготовки фахівців (методичні та методологічні аспекти) : навч. посіб. / кол. авторів. – К. : ІЗМН, 1997. – 216 с.

5. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учебное пособие. – Самара : Издательский Дом “БАХРАХ-М”, 2001. – 672 с.

УДК 316.614.

*Кузьмінська Л. Д.,
доцент кафедри
психології та соціології
Національного університету
ДПС України*

ПІДЛІТКОВА САМОТНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті розглянуто соціально-психологічні характеристики підліткової самотності, представлено результати емпіричного дослідження та їх інтерпретацію, окреслено основні корекційні напрями деструктивної самотності у підлітків.

Ключові слова: *підліткова самотність, соціально-психологічні проблеми.*

В статье рассмотрены социально-психологические характеристики подросткового одиночества, представлены результаты эмпирического исследования и их интерпретация, обозначены основные коррекционные направления деструктивного одиночества у подростков.

Ключевые слова: *подростковое одиночество, социально-психологические проблемы.*

The article describes the social and psychological characteristics of teenagers' loneliness, the results of empirical research and interpretation, the basic direction of the correction of the destructive loneliness in teenagers.

Keywords: *teenagers' loneliness, social and psychological problems.*

Постановка проблеми. Самотність є однією з найсерйозніших проблем людства в ХХІ ст., про що свідчить безліч зарубіжних і вітчизняних психологічних, філософських, соціологічних, педагогічних досліджень, які вивчають природу, характеристики самотності, детермінанти її поширення в суспільстві. Особливий інтерес науковців спостерігається у вивченні феномена самотності як соціально-психологічної реалії, його зв'язку з іншими психологічними феноменами, практичною нагальністю у розкритті особливостей переживання самотності у різні вікові періоди.

Доведено, що самотність є одним із найсуттєвіших психогенних факторів, який викликає емоційний стан ізоляції, відчуження, характеризується тривожністю, депресією, вегетативними змінами. У міру збільшення часу перебування людини в умовах самотності, актуалізується потреба в спілкуванні, оскільки прагнення людини до спілкування обумовлено її соціальною природою.

Формулювання цілей статті. Напружені, нестійкі соціальні, економічні, екологічні умови розвитку нашого суспільства ускладнюють соціально-психологічну взаємодію, обумовлюють зростання різних відхилень у особистісному розвитку та поведінці підростаючого покоління. Серед них особливу тривогу викликають не лише підвищена тривожність та духовна спустошеність дітей і підлітків, а й зростаюче відчуття самотності. Найгострішим почуття самотності виявляється у підлітковому віці та характеризується глибокими особистісними змінами. Дослідження особливостей переживання підліткової самотності як соціально-психологічної проблеми є метою даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психології феномен "самотність" став предметом уваги вчених порівняно недавно. Найбільшого розвитку дослідження самотності набули в США, де з'явилися і оформилися основні психологічні підходи до вивчення самотності: психодинамічний (Г. Зілбург, Г. Салліван, Ф. Фромм-Рейхман), феноменологічний (К. Роджерс), екзистенційний (К. Мустакас), соціологічний (К. Боумен, Д. Рісмен, Ф. Слейтер), інтеракціоністський (Р. Вейс), когнітивний (В. Сермен, Д. Перлман, Д. Рассел та ін.), когнітивно-біхевіоральний (Д. І. Янг), інтимний (В. Дж. Дерлега, С. Т. Маргуліс), загальносистемний (Дж. Фландерс). У вітчизняній науці проблема самотності досліджувалась здебільшого філософами (Б. М. Голота, М. М. Мовчан, Л. Я. Фльорко, Н. В. Хамітов та ін.)

Наприкінці ХХ ст. у психології з'явилися окремі наукові роботи, публікації, присвячені: вивченню самотності як соціально-психоло-

гічного феномена (С. Л. Вербицька, Н. П. Романова, В. С. Дробишевський, С. Г. Корчагіна та ін.); аналізові культурно-історичних форм самотності (С. А. Ветров, Ю. М. Швалб, О. В. Данчева та ін.); психологічним особливостям самотності у підлітковому і юнацькому віці (І. С. Кон, О. Б. Долгінова, А. Р. Кірпіков, В. Кисельова, С. В. Малишева, Є. В. Неумоєва, Н. В. Перешеїна, З. М. Сафіна, І. М. Слободчиков, Г. Р. Шагівалєєва та ін.)

Водночас, аналіз наукової літератури спонукає до висновку: поняття “самотність”, “ізоляція” і “усамітнення” почасти вживаються як синонімічні, взаємозамінні. Дослідники, відзначаючи, що в підлітковому віці самотність переживається частіше, ніж у інших вікових групах, не завжди емпірично доводять це твердження у своїх дослідженнях. Малодослідженим є вплив соціально-психологічних особливостей родинної взаємодії на переживання відчуття самотності у підлітків, особливо в умовах великого міста.

Виклад основного матеріалу. Самотність завжди була своєрідним викликом системі соціалізації як інституту формування соціальних ролей і цінностей. Починаючи з дитинства, даний феномен свідчить про існування меж ефективності такої системи, продукує специфічний регламент соціального життя.

Підлітковий вік, визнаний всіма дослідниками періодом становлення самосвідомості, неодмінно стикається і з феноменом самотності. Виникнення самосвідомості – результат усвідомлення підлітком помітних змін у своєму зовнішньому вигляді і, як наслідок, появи гострого інтересу до самого себе. Різка дисгармонія фізичного та психічного проектується на навколишній світ, який починає здаватися конфліктним і напруженим. Підліток легко ідеалізує оточуючих людей і так само легко в них розчаровується, йому властиві гострі моральні переживання, світоглядні пошуки.

Підліток, прагнучи довести собі й оточуючим свою самостійність і унікальність, переживає стан самотності, який, у свою чергу, сприяє відокремленню та індивідуалізації.

Однак, індивідуалізація у підлітковому віці має і зворотний бік. Підліток, прагнучи до відокремлення своєї особистості, захищаючи межі свого “я”, прагне до самоти, а, пізнавши себе, він усвідомлює свою самотність і прагне звільнитися від неї. Означена соціально-психологічна суперечність підліткового віку виявляється й у особливостях спілкування.

Завдяки своїм віковим особливостям підлітки відрізняються не тільки дезадаптованістю, а й психологічною незахищеністю в соціальному

середовищі. Їм властиві такі полярні якості, як невпевненість і імпульсивність, безтурботність і тривожність, товарицькість і замкнутість, конформність і конфліктність, залежність і самостійність. У результаті міжособистісні стосунки підлітків характеризуються напруженістю, непередбачуваністю і конфліктністю, а одним з найбільш гострих відчуттів стає почуття самотності. Переживання підлітків, викликане відчуженням середовищем, призводять до загострення почуття самотності та підсилюють їх особистісну ізоляцію.

Основною суперечністю психології спілкування в підлітковому віці є переплетення двох потреб: відокремлення та афіліації [5, с. 128–129], тобто потреби в приналежності, включеності до певної групи чи спільності. Відокремлення найчастіше виявляється в емансипації від контролю старших. Однак воно діє і в стосунках з однолітками.

Іншою психологічно обґрунтованою потребою в підлітковому віці є потреба в усамітненні, оскільки тільки наодинці з самим собою підліток може осмислити та “переварити” ті зміни, які відбуваються з ним, оцінити себе і свої стосунки, визначити лінію своєї поведінки і свою позицію. Тим не менше, на думку деяких вчених (Дж. Р. Олді [11] та ін.), різке переважання потреби в усамітненні є тривожною ознакою і призводить до стану хронічної самотності. Інакше кажучи, постійне бажання підлітка бути на самоті слугує сигналом того, що щось не так в його взаєминах з оточенням, а можливо, і у внутрішньому світі.

Особливої соціально-психологічної актуальності проблема підліткової самотності набуває в умовах великого міста, а однією з найпоширеніших форм “втечі від самотності” у великому місті є віртуалізація спілкування. Результатом стають численні короткі і порожні віртуальні відносини, страх створення реальних відносин, бажання притулити почуття самотності новими віртуальними контактами.

Досить поширеними є декілька поглядів на підліткову самотність в контексті “природності – неприродності”. Перший із них – заперечення самого факту наявності підліткової самотності як особливості віку. Наступний погляд визнає підліткову самотність як явище, соціальне за своєю суттю і поверхове, несерйозне за природою. І третій погляд: самотність підлітка є нормальним станом, властивим підлітковому віку [5, с.62].

Отже, визнаючи існування та психологічну наповненість підліткової самотності, потрібно відзначити: якими б не були шляхи підлітка, що приводять його до самотності, найважливішим є те, як він сам її сприймає і використовує.

Значний вплив на розвиток підліткової самотності, на думку Є. Т. Соколової та В. В. Століна [19], мають декілька типів батьківського, особливо материнського ставлення до підлітка, що також сприяють самозаглибленню, “втечі від усіх”, засвоєнню хибних поведінкових моделей; а саме: 1) ставлення матері до сина-підлітка, як до “заміни” чоловіка; 2) гіперопіка і симбіоз; 3) виховний контроль шляхом навмисного позбавлення любові; 4) виховний контроль за допомогою почуття провини і т. п.

В емпіричному дослідженні підліткової самотності як соціально-психологічної проблеми взяли участь 70 підлітків у віці 13–14 років (учні 7–8 класів однієї з київських шкіл Оболонського району з поглибленим вивченням іноземних мов).

Для діагностики рівня вираженості відчуття самотності ми застосували класичний тест-опитувальник “Методика діагностики рівня суб’єктивного відчуття самотності” Д. Рассела та М. Фергюсона [14] на підставі міркувань про присутність у підлітків відчуття самотності внаслідок браку особистісно значущого спілкування у сім’ї та з однокласниками, що, у свою чергу, могло спричинити дезінтеграцію особи в соціальному мікросередовищі.

Для отримання більш достовірних результатів у дослідженні було використано діагностичний опитувальник “Самотність” С. Г. Корчагіної [6] для вивчення глибини переживання самотності. Вказаний опитувальник було покладено в основу діагностичної бесіди, яка передбачалася як засіб отримання додаткової інформації в аналізі відповідей на твердження опитувальників.

Емпірична констатація переконала, що майже 75 % підлітків переживають відчуття самотності, хоча у більшості досліджуваних відсутні хронічні ознаки та тривала нездатність встановити зв’язки з іншими людьми, тобто переважає ситуативна самотність внаслідок порушення моделей соціальних зв’язків.

Результати опитування підлітків за методикою Д. Рассела дозволяють говорити про те, що суб’єктивно не відчувають самотність лише 9,3 % підлітків, а кожен третій підліток відчуває стан самотності різної інтенсивності, причому 13,95 % опитаних переживають самотність на досить глибокому рівні.

Результати опитування за методикою С. Г. Корчагіної виявилися схожими: самотність не є актуальним станом переживання для 11,90 %, неглибоке переживання самотності властиве 74,41 % опитуваних, глибоко переживають самотність 14,28 % підлітків, що переконало в достовірності отриманих результатів за двома методиками.

Далі ми виявили за необхідне порівняти отримані бали за двома методиками по кожному з опитувальників і загальні середні бали. Не всі показники виявилися однозначними в контексті порівняння за двома методиками: майже половина результатів не збігається у рівнях та відповідно у кількості балів, хоча загальний результат за двома методиками ми маємо майже однаковий, що зайвий раз переконує нас у суб'єктивності такого явища як самотність, зокрема підліткової.

Таким чином, припущення, висунуте нами на початку дослідження про те, що переживання самотності в підлітковому віці детерміновано й особистісними особливостями підлітка, підтвердилось.

Окремий інтерес представляє аналіз кількості виборів за окремими твердженнями. Найбільшу кількість балів за методикою Д. Рассела було отримано за такими твердженнями: “Я нещасливий, займаючись стількома справами на самоті”, “Мені нема з ким поговорити”, “Я застаю себе в очікуванні, що люди подзвонять або напишуть мені, відчуваю себе покинутим”, “Мої соціальні відносини і зв'язки поверхові”, “Насправді ніхто як слід не знає мене”, “Люди навколо мене, але не зі мною”.

За методикою С. Г. Кюрчагіної найбільша кількість балів виявлена у відповідях на запитання: “Чи буває так, що Ви не знаходите розуміння у близьких (друзів)?”, “Чи відчуваєте Ви переваженість поверховими соціальними контактами, що не дають можливість справжнього людського спілкування?”.

Наведений перелік свідчить про доволі чітку тенденцію, пов'язану з дефіцитом емоційно-значущого спілкування, позитивних соціальних контактів з найближчим оточенням.

Для перевірки гіпотези про вплив на переживання підліткової самотності соціально-психологічних особливостей родинної взаємодії було проведено анкетування. Наведемо деякі результати анкетування.

Розподіл відповідей на питання “Чи вважаєш ти, що у тебе є взаєморозуміння з батьками?” свідчить, що 72,4 % мають взаєморозуміння з батьками, а 27,4 % опитуваних – не мають і не знають, чи є в них взаєморозуміння з батьками. Таким чином, можна сказати, що третя частина опитуваних не має взаєморозуміння з батьками, що частково збігається і з результатами опитування за діагностичними опитувальниками Д. Рассела та С. Г. Кюрчагіної про те, що для кожного третього підлітка переживання самотності є актуальним станом.

Розподіл відповідей на питання “Чи обговорюєш ти з батьками питання, що тебе хвилюють, або окремі проблеми?” показав, що тільки

27,6 % обговорюють все, 58,6 % – обговорюють тільки окремі проблеми, 13,8 % – не обговорюють нічого. Це свідчить про те, що респондентам бракує емоційно значущого спілкування з батьками. І саме 13,95 % має глибокий рівень переживання самотності.

Якісний аналіз анкетних даних показав, що в колі сім'ї між дорослими та підлітками існує небагато спільних справ, які б могли згуртувати, зміцнити сімейний колектив. До таких спільних видів діяльності належить, зокрема, трудова. Дослідження показало, що тільки чверть підлітків має постійні трудові доручення в сім'ї, в основному ж (половина дітей) допомагають своїм батькам епізодично, і, переважно, за їх проханням чи вимогою.

Відповіді на питання “Чи обговорюєш ти з батьками прочитані книги?” розподілились таким чином: 51,7 % – дітей взагалі не обговорюють з батьками прочитані книги, інколи обговорюють лише 36,2 % учнів.

За нашими даними, разом з батьками проводить спільне дозвілля лише третина підлітків. Загальновідомо, що однією з основ здорового соціально-психологічного мікроклімату в сім'ї, запобігання будь-яким відхиленням у поведінці дітей є спільність інтересів батьків і дітей, постійне їх спілкування.

Соціогенетичний фактор підліткової самотності виявився домінуючим і під час індивідуальної діагностичної бесіди на тему “Причини моєї самотності”.

На думку опитаних підлітків, основною причиною самотності є соціальне відчуження. Близько 64 % опитаних підлітків відповіли, що в їх самотності винні інші люди: батьки та друзі. Саме “інші не зрозуміли”, “відмежували”, “забули мене” (“нікому допомогти”, “в сварці з батьками”, “рідні не розуміють”, “немає підтримки”, “ніхто не поділяє інтересів”, “немає до кого звернутися в складній ситуації”, “зрадили” і т. д.)

Відсутність кола спілкування, близьких друзів, коханих як причину самотності вказали 30 % учнів. Відсутність “свого” кола спілкування при цьому може бути пов'язано з переїздом на нове місце проживання, зміною школи, втратою близького друга і т. д.

Наступна причина, виокремлена 10 % підлітками – риси характеру (егоїзм, самозакоханість, зарозумілість). Такі причини, як сором'язливість, невпевненість у собі, страх спілкування, невміння спілкуватися, “не такий як усі”, вказані 10 % опитуваних. Близько 6 % підлітків не змогли назвати причини, за якими можна стати самотнім.

Звертає на себе увагу той факт, що переважна більшість опитуваних (76 %) вважають себе цілком комунікабельними, приємними для спілкування та популярними в середовищі однокласників. Симптоматичним є перелік емоційних станів, описаних школярами, які час від часу охоплюють самотню людину. Це – відчай, туга, нетерпіння, безпорадність, панічний страх, пригніченість, внутрішня спустошеність, нудьга, втрата надій, співчуття до себе, дратівливість, незахищеність.

Отже, результати дослідження за всіма методиками свідчать про домінування зовнішнього соціального чинника у підлітковій самотності над внутрішніми особистісними детермінантами та про вплив соціально-психологічних особливостей родинної взаємодії. Слід зауважити, хоча ця особливість і не була предметом нашого дослідження, але найсамотнішими виявилися підлітки, батьки яких є представниками професій “людина-людина”. Це явище необхідно вивчати додатково.

Спираючись на результати теоретичного вивчення та емпіричного обґрунтування підліткової самотності як соціально-психологічної проблеми, ми здійснили спробу узагальнення практичних психологічних матеріалів і корекційних рекомендацій щодо подолання деструктивної підліткової самотності.

Процес корекції самотності, на думку багатьох психологів і психотерапевтів, повинен складатися з комплексу тренінгових (індивідуальних та групових) занять і навчальної поведінкової терапії. У зарубіжних дослідженнях з проблеми корекції самотності зазвичай виділяють два основні методи: тренінг соціальних навичок і когнітивно-поведінкову терапію. Якщо перший метод орієнтований на групове застосування, то другий – на індивідуальний підхід.

Ефективним у подоланні діагностованої нами підліткової самотності є тренінг соціальних навичок (С. В. Малишева). До тренінгу соціальних навичок зазвичай входять такі елементи, як: моделювання, розігрування ролей, самоспостереження (включаючи відеометоди) та домашні завдання. Підлітки навчаються таким навичкам, як: вступ у розмову, вміння підтримати телефонні розмови, вміння робити та приймати компліменти, регулювати періоди мовчання, підкреслювати привабливість фізичних даних, підвищувати роль невербальних методів спілкування.

Когнітивно-поведінкова терапія включає різноманітні когнітивні прийоми, серед яких найчастіше використовується розпізнавання

автоматизму мислення, корекція установок та ін. Ефективними методами у корекції способів мислення є когнітивно-орієнтовані методи: розірвання деструктивного способу мислення (думки типу “У мене не вийде”, “Я буду виглядати погано” і т. д.); аутогенні механізми формування самооцінки; подолання автоматичних думок про поразку та ін.

Якщо відчуття самотності у підлітка не є хронічним, то доцільною може виявитися кризова інтервенція, оскільки підлітковий вік сповнений кризових ситуацій – своєрідних реакцій на реалії дорослішання, які вимагають зміни способів мислення, ставлення до себе, оточуючого світу та основних екзистенційних проблем.

Діагностована поверховість соціальних контактів та емоційна дистантність у сімейних відносинах підлітків зумовлює необхідність корекції таких “дистанційованих” сімейних відносин, як один із комплексних шляхів подолання підліткової самотності. Тому закономірним є спрямування консультативної та корекційної роботи у системі сімейних відносин за тими напрямками, які було визначено у анкетуванні: обговорення з батьками хвилюючих питань і проблем; оптимізація спільної побутової, господарської та ін. видів діяльності; активізація спільного проведення вільного часу; заохочення “хобі”; спільна підготовка сімейних свят; обговорення прочитаних книг та ін. Одним із таких комплексних сімейно-корекційних методів, на нашу думку, є метод ведення сімейного щоденника з метою зняття дистантності емоційно-соціальних відносин у родині.

Висновки. Підліткова самотність у соціально-психологічному вимірі – це проблема переживання якості соціальних зв’язків, причиною якої є незадоволеність соціальною оцінкою залежно від способу життя та індивідуально-психологічних особливостей. Почуття самотності в поєднанні з переживанням вікової кризи знижує адаптивні можливості особистості підлітка, а також зумовлює фрустрацію потреби у самореалізації та самоствердженні, які можуть призвести до виникнення аутоагресії, аддикції та інших особистісних розладів.

Проведене дослідження не є вичерпним з означеної проблеми, не стільки вирішує певні питання, скільки констатує факти та вказує на існування суперечностей. Подальші перспективи роботи ми вбачаємо у дослідженні підліткової самотності за допомогою інших методик, систематизації міждисциплінарних здобутків, розробці корекційних і терапевтичних програм.

Література

1. Вейс Р. С. Вопросы изучения одиночества / Р. С. Вейс // Лабиринты одиночества : пер. с англ. / сост., общ. ред. и предисл. Н. Е. Покровского. – М. : Прогресс, 1989. – С. 114–128.

2. Вербицкая С. В. Социально-психологические факторы переживания одиночества : дис. ...канд. психол. наук / С. В. Вербицкая. – Санкт-Петербург : [б. и.], 2002. – 218 с.

3. Голота Б. М. Самотність у життєвому світі особистості: соціокультурний вимір : автореф. дис... канд. філос. наук : 09.00.04 / Б. М. Голота ; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2004. – 17 с.

4. Долгинова О. Б. Одиночество и отчужденность в подростковом и юношеском возрасте : дис... канд. психол. наук / О. Б. Долгинова. – Санкт-Петербург : [б. и.], 1996. – 166 с.

5. Кон И. С. Психология юношеского возраста (Проблемы формирования личности) / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1979. – 175 с.

6. Корчагина С. Г. Психология одиночества : учебное пособие / С. Г. Корчагина. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2008. – 228 с.

7. Лабиринты одиночества : пер. с англ. / сост., общ. ред. и предисл. Н. Е. Покровского. – М. : Прогресс, 1989.

8. Малышева С. В. Программа коррекции чувства одиночества у подростков / С. В. Малышева. – [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.psychodic.ru/arc.php?page=1787>. – Назва з екрана.

9. Малышева С. В. “Образ Я” и представление о сверстнике у подростков, переживающих одиночество : диссертация... канд. психол. н. : 19.00.07 / С. В. Малышева. – М., 2003. – 214 с.

10. Мовчан М. М. Самотність як феномен буття особистості : монографія / М. М. Мовчан ; Укоопспілка, Полтавський ун-т споживчої кооперації України ; кафедра філософії та політології. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2009. – 266 с.

11. Олди Дж. Рэлф. Человек – существо одинокое: биологические корни одиночества / Дж. Рэлф. Олди// Лабиринты одиночества. – М., 1989. – С. 147–148.

12. Неумоева Е. В. Одиночество как психический феномен и ресурс развития в юношеском возрасте : автореф. дис... канд. психол. наук / Е. В. Неумоева. – Самара : [б. и.], 2005. – 26 с.

13. Перлман Д. Теоретические подходы к одиночеству / Д. Перлман, Л. Пепло – [Электронный ресурс] – Режим доступа :

URL <http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/lonethe1.htm>. – Назва з екрана.

14. Практическая психодиагностика: Методики и тесты : Диагностика псих. состояний и свойств личности. Диагностика межличност. и семейн. отношений. Диагностика проф. подбора кадров : учеб. пособие / ред.-сост. Д. Я. Райгородский. – Самара : БАХРАХ-М, 2003 (ГУП ИПК Ульян. Дом печати). – 667 с.

15. Программа тренинга “Чувство одиночества” [Электронный ресурс] – Режим доступа :

<http://azps.ru/training/odinotch.html>. – Назва з екрана.

16. Райс Ф. Психология подросткового возраста / Ф. Райс. – СПб. : Питер, 2000. – 720 с.

17. Садлер А. У. От одиночества к аномии / А. У. Садлер, Т. Б. Джонсон // Лабиринты одиночества : пер. с англ. / сост., общ. ред. и предисл. Н. Е. Покровского. – М. : Прогресс, 1989. – С. 21–51.

18. Слободчиков И. М. Теоретико-экспериментальное исследование феномена одиночества личности : дис. ...доктора психол. наук / И. М. Слободчиков. – М. : [б. и.], 2006. – 330 с.

19. Столин В. В. Самосознание личности : пер. с рус. / В. Столин. – М. : Прогресс, Б. г. (1987). – 252 с.

20. Третьякова О. А. Субъектность личности как условие преодоления одиночества в подростковом возрасте : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Третьякова Ольга Александровна. – Тамбов, 2009. – 21 с.

21. Фльорко Л. Я. Самотність людини як проблема сучасної європейської філософії : автореф. дис... канд. філос. наук : 09.00.05 / Фльорко Лілія Ярославівна ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2006. – 16 с.

22. Хамітов Н. В. Самотність як феномен людського буття : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.04 / Хамітов Назіп Віленович ; НАН України, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди. – К., 1998. – 34 с.

23. Шагивалеева Г. Р. Одиночество и особенности его переживания студентами ССУЗ : диссертация... канд. психол. наук : 19.00.05 / Г. Р. Шагивалеева. – Казань, 2003. – 169 с.

24. Швалб Ю. М. Одиночество: социально-психологические проблемы / Ю. М. Швалб, О. В. Данчева. – К., 1991. – 270 с.

Міжнародний досвід

УДК 37.016:504

*Онопрієнко В.,
к. пед. н., доцент
Сумського національного
аграрного університету*

ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА ЯК ПРЕДМЕТ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ

Екологічна освіта розглядається як сфера міжнародного співробітництва, основним елементом якої є навчання на відповідних курсах у зарубіжних університетах та отримання диплома про вищу екологічну освіту міжнародного зразка.

Ключові слова: студент, освіта, екологія, навчання, культура, міжнародне співробітництво.

Экологическое образование рассматривается как сфера международного сотрудничества, основным элементом которой является обучение на соответствующих курсах в зарубежных университетах и получения диплома о высшем экологическом образовании международного образца.

Ключевые слова: студент, образование, экология, обучение, культура, международное сотрудничество.

Environmental education is seen as the sphere of international cooperation, the main element of which is the training of the relevant courses at universities abroad and receiving a diploma of higher environmental education of international standard.

Keywords: student, education, environment, education, culture, international cooperation.

Шлях до високої екологічної культури лежить через ефективну екологічну освіту. На початку 3-го тисячоліття екологічна освіта стала необхідною складовою гармонійного, екологічно безпечного розвитку. Екологічне виховання та інформування населення, підготовка висококваліфікованих фахівців названі в програмних документах найвизначнішого міжнародного форуму ХХ ст. в Ріо-де-Жанейро (1992), присвяченого навколишньому середовищу і сталому розвитку, одним з найважливіших і необхідних засобів здійснення переходу до гармонійного розвитку всіх країн світу. Це положення підкреслюється і в останніх міжнародних документах (міжнародний звіт “Ріо+5”, “Керівництво з підготовки національних доповідей про виконання країнами “Порядку денного на ХХІ сторіччя” та ін.) [1]. У розвинених державах розроблені та вдосконалюються різні програми й концепції розвитку екологічної освіти, програми й плани підготовки спеціалістів-екологів сучасного рівня. За кілька останніх років видано багато посібників і підручників, науково-популярної й публіцистичної літератури, знято фільми й розроблено рекомендації еколога-освітнього змісту. В більшості країн світу екологія стала обов’язковою дисципліною в усіх школах і вищих закладах освіти, в багатьох вищих навчальних закладах створено кафедри або факультети екологічного профілю, проведено сотні екологічних національних і міжнародних семінарів, конференцій, з’їздів.

У найближчому майбутньому вирішити сучасні екологічні проблеми буде неможливо без фахівців у сфері практичної екології. Це стверджувалося ще Концепцією екологічної освіти та виховання в Україні (грудень 2001 р.). Цей документ констатував необхідність розширення профілів екологічної освіти, поліпшення її якості, яка повинна відповідати міжнародним вимогам. Через відсутність екологів практичного напрямку все ще продовжується поглиблення екологічної кризи в багатьох регіонах держави. Варто зазначити, що ще в січні 2003 року у Верховній Раді України відбулися Слухання про стан дотримання природоохоронного законодавства в Україні. Був зроблений висновок, що в цілому по країні в атмосферу, водний басейн і ґрунтовий покрив щорічно надходить по 60 млн т небезпечних речовин, що становить більше тонни на кожного жителя. В середині 2004 р. ця цифра досягла близько 5 кг за добу на одну людину. За результатами Слухань у постанові було відзначено, що через низький рівень дотримання вимог природоохоронного законодавства стан природного середовища у нас майже критичний, тому що відсутня стратегічна екологічна політика, яку повинні формувати кваліфіковані фахівці на місцях – на кожному підприємстві будь-якої форми власності.

Очевидно, що деградація та знищення природи є наслідком “економії” коштів на підготовку фахівців-екологів виробничого профілю. Так, у 2008 р. порушено більше тисячі кримінальних справ, з них 752 передано до судів різного рівня, притягнуто до відповідальності 17 тисяч посадових осіб, відшкодовано збитків на 19 млн грн. У 1980 р. до Червоної книги України було внесено 85 видів тварин, а тепер – понад 400. Це результати відсутності в органах державної влади кваліфікованого персоналу з питань охорони навколишнього середовища.

І все це – результат відсутності ефективного екологічного контролю на всіх рівнях державного управління, бо часто посади займають фахівці-суміжники – лікарі, вчителі, інженери, а керівниками в цій важливій системі нерідко є люди, необізнані з екологією, через дії яких потерпає природа, її ресурси. І, як наслідок, – махрове браконьєрство у водоймах, знищення тварин і рослин на суходолі, участь таких “фахівців-екологів” у браконьєрській діяльності, їх корумпованість.

Якщо достатня кількість таких фахівців з’явиться в усіх галузях промислового, сільськогосподарського виробництва і контрольно-управлінських державних органах, можна буде очікувати поліпшення екологічного стану в усіх регіонах країни.

Існує думка, що критичний стан української екології потребує фахівців у галузі екологічного менеджменту. Однак, на жаль, в жодному з регіонів України зі складним екологічним станом, де спостерігається високий рівень захворюваності, смертності, до цього часу у жодному вищому навчальному закладі не проводиться підготовка фахівців у сфері екологічного менеджменту й аудиту.

Центральні вищі навчальні заклади Києва, Харкова, Одеси та інших великих міст не зможуть підготувати висококваліфікованих фахівців у короткі терміни. У цьому питанні потрібна державна підтримка – принаймні зацікавленість у спеціалістах екологічного менеджменту й аудиту, менеджменту в природоохоронній діяльності. Спеціаліст у галузі екологічного менеджменту повинен бути так само затребуваний як економісти і бухгалтери, лікарі та вчителі. Однак і досі держава до цього не прагне. Фахівець-еколог практичного профілю – це, насамперед, економіст із глибокими знаннями практичної екології в галузі екологічного менеджменту й аудиту, екологічного права, сучасних методів аналізу речовин. Адже, без таких фахівців неможливий екологічно сталий, гармонійний розвиток країни. Поняття стійкого розвитку з екологічного погляду означає діяльність, у результаті якої не повинно відбуватися вичерпання відновлюваних ресурсів – повітря, питної води, рослин, тварин, збільшення фонових

концентрації шкідливих речовин, погіршення комфортності життя на певній території, пов'язаної з тривалістю життя, показниками смертності, народжуваності, інтелектуально-освітнім рівнем населення. Виходячи з вищевикладеного, можна визначити поняття екологічної освіти для сталого розвитку. Це неперервний освітній процес, результат якого – сформовані екологічні знання, свідомість, етика і мораль, що дасть можливість здійснити принципи екологічно стійкого розвитку суспільства. З цього випливає методологія, зміст і технології екологічної освіти, яка є основою стійкого розвитку держави, цивілізації.

Необхідність формування екологічної культури як складової гармонійно розвиненої особистості відображено в Державній національній програмі “Освіта. Україна 21 століття”, в Концепції національного виховання, Державному стандарті освіти в Україні. Однак реально екологічна освіта, виховання не стали обов'язковою частиною навчального процесу на всіх його рівнях. Від сучасної якісної екологічної освіти на всіх її етапах залежить ефективність екологічного виховання і прищеплення екологічної свідомості населенню, а без цього неможливо подолати екологічну кризу в країні. Цими питаннями повинні опікуватись і громадські організації України. Зараз на території України вже зареєстровано 373 великі громадські недержавні організації і 343 державні організації екологічного профілю, в тому числі 35 спеціалізованих вищих навчальних закладів. У вирішенні проблем екологічної освіти слід ширше використовувати цей великий потенціал, особливо тих організацій, які мають наукові кадри вищої кваліфікації. Вони могли б на місцях вирішити ряд важливих проблем державної ваги: інвентаризація несанкціонованих смітників у межах прибережної смуги Азовського моря; інвентаризація джерел природного і техногенного радіоактивного випромінювання в пляжній зоні; організація проєктів створення природно-заповідних територій і кадастру природно-рекреаційних ресурсів у регіонах України; регулярне інформування громадськості Росії й України про екологічний стан Азовського моря та його узбережжя, що відповідає логіці сталого розвитку.

Проте не варто недооцінювати й діяльність вищих навчальних закладів у формуванні системи екологічної освіти. Кожен вищий навчальний заклад входить до системи освіти України, але в той же час являє собою окрему самоврядну одиницю з доволі широкими повноваженнями. Серед таких повноважень є співпраця між університетами України, Європи і світу з наукових та освітніх питань.

Наприклад, навчальні плани факультету екології Національного аграрного університету України адаптовані до системи вищої освіти

США та інших розвинутих країн світу. Це дає змогу студентам продовжувати навчання на відповідних курсах у зарубіжних університетах і отримувати дипломи про вищу освіту міжнародного зразка. Щороку біля 60 студентів старших курсів проходять стажування та навчання в передових університетах Західної Європи та США, а також на спеціалізованих фермах.

Викладачі та студенти факультету аграрного менеджменту беруть безпосередню участь у таких міжнародних програмах і проектах: Німецькомовна магістерська програма з бізнес-адміністрування (міжнародна версія – Master of Business Administration in Agriculture) у співпраці з Університетом прикладних наук Вайнштефан, відд. Трісдорф (Німеччина) – Англomовна заочна програма “MBA in Agribusiness”, акредитована Європейською Радою MBA-програм – Проект TEMPUS-TACIS “Youth Education for Agribusiness”, метою якого є практично орієнтоване стажування студентів НАУ на сільськогосподарських підприємствах Німеччини та Ірландії; Магістерська програма (International Postgraduate Study) в Університеті Ангальт, Бернбург (Німеччина); Німецько-український семінар з питань економіки і підприємства для викладачів ВНЗ України (Університет Вайнштефан відд. Трісдорф (Німеччина); Програма академічних обмінів імені Фулбрайта в Україні під егідою Конгресу Сполучених Штатів Америки за посередництвом USAID; Виробниче стажування студентів у Великобританії та країнах Західної Європи; Програма “Підтримка жінок-фермерів” під егідою ООН; Літній інститут економічного навчання, м. Нітра (Словаччина); Проект TEMPUS-TACIS. Учасниками проекту є Університет м. Гент (Бельгія), Університет ім. Гумбольдта (м. Берлін, Німеччина).

Україна має на сьогодні законодавчо визначені в програмних документах стратегії екологізації розвитку базових галузей і секторів економіки. Проблема полягає в забезпеченні їх дієздатності, відпрацьовуванні механізмів реалізації. Ця проблема може бути вирішена лише шляхом створення могутніх секторальних (корпоративних) систем екологічного керування відповідно до міжнародних стандартів і європейського регламенту з відповідними ефективними економічними механізмами.

Головними результатами міжнародного співробітництва України у галузі екологічного права та екологічної політики є:

- відображення національних інтересів і позиції держави в директивних документах та рішеннях форумів міжнародних міжурядових організацій;

- розширення сфери міжнародного співробітництва завдяки укладенню нових угод, договорів і програм;
- посилення міжнародно-політичного авторитету України та зміцнення національно-правової бази;
- підвищення екологічної кваліфікації (правової, технологічної та методології управління), спрямованої на покращання екологічної ситуації в Україні;
- отримання від міжнародного співтовариства допомоги в галузі охорони довкілля тощо [2].

Разом з цим в екологічній сфері існує ціла низка зовнішніх загроз, які здатні негативно впливати на формування національної екологічної політики та зумовлені внутрішніми тенденціями розвитку нашої держави. В комплексі зазначених проблем основне місце займають: низька пріоритетність проблем охорони навколишнього природного середовища в комплексі внутрішніх проблем держави; порівняно низький рівень соціально-економічного розвитку, який ставить у залежність екологічну ситуацію в державі від вектора економічного розвитку. В цьому контексті перехід до моделі сталого розвитку в Україні пов'язаний, передусім, зі ступенем економічної міцності держави, її регулюючими функціями та здатністю об'єктивно впливати на внутрішні макро- і мікроекономічні процеси в державі; природоохоронні установи в Україні характеризує слабкість фінансових і людських ресурсів, обмежені важелі впливу; прорахунки в оцінці потенційних можливостей і переваг для України від активної та повноправної участі в міжнародному природоохоронному співробітництві; невикористання свого екологічного потенціалу, як країни, яка пережила одну з найжахливіших екологічних катастроф людства.

Зазначені вище загрози багато в чому обумовлені неадекватним розумінням процесу виникнення нових нетрадиційних проблем міжнародних відносин, які мають місце сьогодні, і в основу яких покладені тенденції до загострення екологічної катастрофи, глобального характеру її складових і невідкладністю проведення на міжнародному рівні відповідних превентивних заходів подолання екологічних негараздів.

Так звана “екологічна дипломатія”, яка є об'єктивною реальністю більшості країн європейського регіону, не знайшла свого адекватного втілення не лише у внутрішній політиці України, а й у науково-теоретичних розробках проблематики охорони навколишнього природного середовища. Разом з цим останнім часом ця галузь дипломатичної діяльності фактично перетворилася на специфічну та важливу складову міжнародного співробітництва як у багатосторонньому, так і двосторонньому форматі. Злагоджена міжнародна діяльність українських

установ з метою охорони навколишнього природного середовища дозволяє не лише оперативно реагувати на зовнішні виклики, але й використовувати екологічну дипломатію як засіб впливу та просування своїх інтересів.

Пасивна участь України в процесі формування природоохоронного співробітництва міжнародної спільноти загрожує нашій державі втратою позицій у двосторонньому та багатосторонньому переговорному процесі з екологічної проблематики, можливості впливати на хід формування глобальної стратегії сталого розвитку та обстоювати свої національні інтереси в ході зазначеного процесу, нав'язуванням незрозумілих неадекватних пріоритетів, які не кореспондуються з внутрішніми перевагами та національними цінностями нашої держави.

Лише зрозумівши наявні загрози і кореспондувавши їх з ефективними заходами на національному рівні, Україна зможе стати активним учасником глобальної системи захисту навколишнього природного середовища, формувати її й адекватно забезпечувати підтримку своїх національних інтересів у галузі збереження та сталого використання природних ресурсів [3, с. 98–104]. Відповідно до міжнародного екологічного права та принципів, проголошених на Міжнародній конференції 1992 р. у Ріо-де-Жанейро, кожна держава має суверенне право на проведення власної природоохоронної політики та політики розвитку і гарантувати у межах своєї юрисдикції або контролю, що їх дії не шкодять навколишньому середовищу інших держав або районів, які перебувають за межами дії їх національних законів [4, с. 148–159]. Ці та інші принципи міжнародного співробітництва в галузі екології свідчать про те, що ефективне вирішення проблем, пов'язаних з глобальною екологічною кризою, можна здійснювати, насамперед, завдяки суворому дотриманню екологічного законодавства як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Беручи до уваги “україноцентричний” підхід до типології держав світу [5], Україна повинна надавати більше уваги вивченню екологічної ситуації сусідніх держав і їхніх регіонів, зокрема прикордонних. Вивчення міждержавних екологічних взаємозв'язків, прилеглих до кордону територій, має не тільки наукову, а й практичну мету.

Вдосконалення міжнародного співробітництва у галузі екологізації економіки, екологізації освіти, екологічного права та екологічної політики треба починати не з макро-, а з мікрорівня. Тобто застосовувати сучасну наукову формулу: “Мислити глобально, діяти регіонально”. Особливе місце у цьому напрямі посідає транскордонне співробітництво. Прикордонні території суміжних держав мають багато спільних рис не

тільки у природно-географічному, а й в еколого-правовому, еколого-політичному, еколого-економічному та інших аспектах, тому питання екологізації транскордонних відносин є особливо актуальними.

Важливим моментом екологізації транскордонного співробітництва є об'єднання зусиль науково-дослідних, еколого-економічних, еколого-правових та управлінських структур суміжних прикордонних територій з метою використання всього наявного потенціалу.

Для оптимального і водночас об'єктивного еколого-економічного транскордонного співробітництва дослідження прилеглих до кордону територій повинні проводити одночасно спеціалісти двох сусідніх держав, при потребі залучаючи і третю сторону (представників-фахівців інших держав). Незалежно від тих чи тих непорозумінь у міжнародних відносинах, що склалися історично, нині необхідно шукати цивілізовані шляхи вирішення багатьох міждержавних проблем, особливо екологічних.

Тільки вивчаючи транскордонну екологізацію економіки, є реальні можливості вирішити чимало існуючих еколого-економічних, еколого-правових та еколого-політичних міждержавних проблем. Це допоможе:

- створити міждержавні кордони більш прозорими (у сфері екології);
- створити атмосферу взаємної довіри та поваги, розбудови дружніх і взаємовигідних партнерських відносин між сусідніми державами;
- активніше включатися у еколого-економічне, еколого-правове та еколого-політичне міжнародне співробітництво на різних транскордонних рівнях (мікро-, мезо-, макро-);
- впливати на екологічне виховання населення прикордонних районів суміжних держав тощо.

Аналізуючи міжнародне співробітництво України в галузі екології (міжнародні зобов'язання щодо охорони довкілля; транскордонне забруднення; необхідність міжнародного обміну досвідом, технологіями тощо), можна зробити висновок, що розв'язання сучасних екологічних проблем в Україні можливе тільки в умовах широкого й активного співробітництва зі всіма державами світу (особливо з державами-сусідами) у сфері екологічного права, екологічної політики та екологічної економіки [2]. А для цього потрібне фінансування та підтримка на державному рівні освітніх програм з питань екології, створення сприятливого середовища для роботи відповідних спеціалістів (знову ж таки фінансування).

Таким чином, очевидною є гостра потреба у підготовці кадрів у сфері практичної екології, здатних вирішити нинішні соціально-екологічні проблеми і не допустити виникнення нових. Для формування еколого-

моральної культури студентів сільськогосподарських університетів необхідно поліпшити зміст навчальних програм, враховуючи еколого-моральні питання, що відповідає змісту освіти, удосконалити підручники, збільшити випуск літератури екологічного профілю.

Необхідно активізувати участь студентів у різноманітній дослідно-експериментальній, природоохоронній діяльності, організовувати екологічні клуби, гуртки, екологічні табори. Важливим є відображення питань еколого-морального виховання в керівних документах для вищих навчальних закладів. Однак ефективне впровадження цих заходів неможливе через відсутність педагогічних кадрів зі спеціальною екологічною освітою. Стан цих проблем буде залишатися на сучасному рівні, поки Кабінет Міністрів України не приділить особливої уваги їхньому вирішенню. У зв'язку з цим необхідно просити КМУ, Міністерство освіти і науки України, Міністерство охорони навколишнього природного середовища вести активнішу політику щодо підготовки кадрів у сфері екологічного контролю (екологічний менеджмент і аудит), освіти – середньої та вищої. Це стане основою сталого розвитку України в майбутньому.

Література

1. Концепція екологічної освіти України затверджена Рішенням Колегії МОН України № 13/6-19 від 20.12.2001 // Міністерство освіти та науки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.mon.gov.ua>. – Назва з екрана.

2. *Гордун І. М.* Міжнародне співробітництво країн Центральної та Східної Європи з вирішення екологічних проблем / І. М. Гордун // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки // Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.nbu.gov.ua>. – Назва з екрана.

3. *Карнаухова А. М.* Деякі аспекти екологічної політики України в системі транскордонних міжнародних відносин (безпекова компонента) / Карнаухова А. М. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2005. – Вип. № 702. – С. 98–104.

4. *Малишко М. І.* Екологічне право України : навч. посібник / М. І. Малишко. – К. : Юридична книга, 2001. – 270 с.

5. *Дубович І. А.* Міжнародне співробітництво України у галузі екологічного права, екологічної політики та екологічної економіки / І. А. Дубович // Науковий вісник. – 2006. – Вип. 16. – С. 56–64.

Цифри, факти, досвід

РЕАЛІЗАЦІЯ НОВОГО ПРОЕКТУ В УКРАЇНІ “ЗНОВУ ДО РОБОТИ: РЕІНТЕГРАЦІЯ МАТЕРІВ І БАТЬКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО ЖИТТЯ ПІСЛЯ ВІДПУСТКИ ПО ДОГЛЯДУ ЗА ДИТИНОЮ”

Загальна інформація

Назва проекту	Знову до роботи: реінтеграція матерів і батьків до професійного життя після відпустки по догляду за дитиною
Назва організації-виконавця проекту	Всеукраїнська громадська організація “Ліга соціальних працівників України”
Місце впровадження проекту	Україна та 5 пілотних регіонів: Вінницька, Житомирська, Дніпропетровська, Волинська області та м. Київ (за згодою)
Термін впровадження проекту	3 роки
Проект фінансується	Представництвом Європейської Комісії в Україні
Партнери проекту	Підприємства всіх форм власності, Конфедерація роботодавців України, Мінсоцполітики, обласні управління праці та соціальної політики, управління у справах сім’ї та молоді, Державна служба зайнятості та центри зайнятості, профспілки та НУО, що працюють у сфері гендерної рівності
Міжнародний досвід	Буде вивчено та використано досвід Швеції, Фінляндії, Німеччини, Норвегії та інших країн ЄС
Міжнародна правова база проекту	Стратегія досягнення рівності жінок і чоловіків ЄС на 2010–2015 роки (Глава 1), Конвенції МОП № 100 та 156. Рекомендації МОП № 90 і 165, Заключні зауваження Комітету ООН з викорінення всіх форм дискримінації щодо жінок до Звіту України, представленого в 2010 р.
Очікувані результати	Розроблено, апробовано та узгоджено модель реінтеграції матерів і батьків до професійного життя після відпустки по догляду за дитиною. Розроблено проекти законодавчих актів, що забезпечують рівні можливості для участі матерів і батьків, які повертаються з відпустки по догляду за дитиною, в економічному житті. Модель реінтеграції включено у стандарти соціальної корпоративної відповідальності

Оригінальність проекту	Проект не є продовженням жодної попередньої ініціативи
-------------------------------	--

Актуальність проблеми

Ключова проблема, яку необхідно розв'язати, полягає в тому, що умови повернення батьків і матерів до роботи після відпустки по догляду за дитиною є несприятливими.

За даними Державної служби статистики, в Україні допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку станом на початок 2013 р. отримує біля 1,2 млн сімей.

Згідно з українським законодавством, жінки мають 126 днів відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами. Після цього мати (або батько) можуть взяти відпустку до 3 років, протягом яких роботодавець зобов'язаний зберегти робоче місце. Протягом цієї відпустки держава виплачує допомогу в розмірі 130 грн на місяць без врахування доходів або у збільшеному розмірі, який залежить від сукупного доходу сім'ї. За даними Мінсоцполітики, станом на 01.01.2013 р. допомогу в розмірі 130 грн /міс. отримали 799 тис. осіб, 480 тис. отримали допомогу у збільшеному розмірі. Середня тривалість відпустки складає 1 рік і 9 місяців. Переважна більшість батьків беруть таку відпустку, тому що не мають іншої можливості забезпечити догляд за дітьми. За оперативними статистичними даними, в Україні функціонують 16 414 дошкільних навчальних закладів, які відвідують 1 417,5 тис. дітей. Фінансові труднощі є причиною дострокового повернення майже 60 % батьків.

Роботодавці неохоче наймають молодих жінок, очікуючи, що вони народять дитину і візьмуть відпустку по догляду за нею. Одна з причин таких рішень – невпевненість роботодавця у тому, що професійні якості та навички матері залишаться на належному рівні після тривалої відпустки. За висновками експертів для повноцінного повернення у професійне середовище працівнику потрібно близько 6 місяців.

У результаті цього жінки отримують нижчі зарплати, повільно просуваються по кар'єрних сходах, мають нижчий рівень економічної незалежності та гірший доступ до фінансових ресурсів і прийняття рішень. У 2011 р. середня зарплата жінок складала 71 % середньої зарплати чоловіків, а розрив у доходах був ще більшим (середній дохід жінок склав 62–63 % від середнього доходу чоловіків).

Опис проекту

Загальна ціль проекту передбачає створення умов для успішного повернення до роботи батьків і матерів після відпустки по догляду за дитиною. Для досягнення цієї мети необхідно виконати такі завдання:

1) Розробити у співпраці з органами державної влади, профспілками, компаніями-роботодавцями та НУО, що працюють у відповідній сфері, всеохоплюючу модель реінтеграції батьків до професійного життя після відпустки по догляду за дитиною для підприємств усіх форм власності.

2) Провести в 5 пілотних регіонах: Вінницька, Житомирська, Дніпропетровська, Волинська області та м. Київ (за згодою) апробацію та запровадження розробленої моделі реінтеграції.

3) Запровадити модель реінтеграції на державному рівні та сприяти її використанню підприємствами всіх форм власності як стандарт соціальної корпоративної відповідальності.

4) Розробити проекти законодавчих актів, щодо забезпечення рівних можливостей для участі в економічному житті матерів і батьків, в першу чергу, одиноких батьків, які повертаються з відпустки по догляду за дитиною.

Проект буде сприяти досягненню короткострокових і довгострокових (стратегічних) результатів:

Короткострокові результати:

1) Створено умови для розширення економічних можливостей, кар'єрного зростання й економічної незалежності жінок.

2) Покращено доступ жінок до соціальних послуг, які підтримують їхній професійний розвиток і благополуччя.

3) Підтримано та розповсюджено стратегії поєднання професійного і сімейного життя.

4) Підвищено кваліфікацію всіх установ і організацій, залучених до державної політики у сфері зайнятості та сімейної політики, щодо надання підтримки працівникам із сімейними обов'язками.

5) Інноваційна модель надання підтримки матерям і батькам під час відпустки по догляду за дитиною та в поверненні до роботи після неї розроблена, розповсюджена та затверджена у якості механізму на державному рівні.

Довгострокові (стратегічні) результати:

1) Підтримано економічну рівноправність жінок і чоловіків.

2) Покращено доступ жінок до економічних ресурсів.

3) Національна гендерна політика стала більш стратегічною та орієнтованою на потреби населення.

Проект на макрорівні буде розробляти та надасть підтримку прийняттю гендерно-чутливих стратегій включення жінок в процеси економічного розвитку та забезпечення рівних прав і можливостей

в економічній і соціальній сфері. На мезорівні проект підвищить кваліфікацію та чутливість установ, що залучені до розробки та здійснення політики у сфері зайнятості – Міністерства соціальної політики, обласних управлінь праці та соціальної політики, управлінь сім'ї, дітей та молоді, профспілок з кадрових підрозділів компаній-роботодавців. На мікрорівні проект розробить та запустить інноваційний механізм, який буде сприяти кар'єрному просуванню й розширенню економічних можливостей жінок, сприятиме просуванню політики та практики зайнятості, позбавлених ґендерної дискримінації. Проект буде сприяти створенню умов праці, дружніх до сім'ї.

Проект планує використовувати багатосекторальний підхід із повноцінним залученням усіх установ та організацій, що займаються розробкою та впровадженням політики у сфері зайнятості та сімейної політики в Україні. Передбачається, що партнери проекту будуть брати участь у розробці та апробації інноваційної моделі, і відповідно протягом та після виконання проекту ця модель буде належати партнерам. Після її розробки проект буде лобювати її включення в державну політику у сфері зайнятості, таким чином перетворюючи її у відповідну стратегію національного масштабу і один із наріжних каменів співпраці між урядом, профспілками та роботодавцями (великими, середніми та малими компаніями). Для успішної реалізації проекту планується встановити партнерство з деякими великими компаніями-роботодавцями: кондитерською корпорацією “Рошен” (більше 10 тисяч працівників у 11 офісах), ЗАО “Оболонь” (більше 7 тисяч працівників) і фармацевтичною компанією “Дарниця” (більше 1 тисячі працівників), а також із низкою малих та середніх підприємств. Щорічно залучатиметься до проекту 2500–3000 працівників обраних компаній. До впровадження діяльності в рамках проекту будуть залучатися міжнародні та національні експерти.

Проект підлягатиме регулярному моніторингу з боку Ліги соціальних працівників і Європейської Комісії. Моніторинг результатів проекту буде здійснюватися щопівроку.

Після узгодження моделі вона буде запроваджена у державну політику та стандарти соціальної корпоративної відповідальності. Буде розроблено та підтримано проекти законодавчих актів, що забезпечують рівні можливості для участі матерів і батьків, які повертаються з відпустки по догляду за дитиною, в економічному житті.

Будуть підготовлені пропозиції щодо податкових пільг для компаній, які запроваджують модель реінтеграції на своєму виробництві (третій рік впровадження проекту).

Перші кроки реалізації проекту

Офіційне представлення проекту “Знову до роботи: реінтеграція матерів і батьків до професійного життя після відпустки по догляду за дитиною” відбулося 30 січня під час прес-конференції в інформаційній агенції “Укрінформ”. Проблему реінтеграції матерів і батьків до роботи після відпустки по догляду за дитиною та бачення щодо шляхів її вирішення було представлено Світланою Толстоуховою – Президентом Всеукраїнської громадської організації “Ліга соціальних працівників України”, Сергієм Полюком – Координатором сектору охорони здоров’я та соціальної сфери Представництва Євросоюзу в Україні та Михайлом Корюкаловим – керівником проекту. У прес-конференції також взяли участь Галина Жуковська – Директор департаменту гендерної політики та оздоровлення дітей Мінсоцполітики, Наталія Кравченко – головний спеціаліст з питань культури і гендерної політики відділу гуманітарних питань та молодіжної політики Департаменту розвитку профспілкового руху апарату Федерації профспілок України, а також Олексій Яцюк – менеджер з корпоративної соціальної відповідальності ПАТ “Фармак”, які висловились про важливість реалізації проекту та розповіли про досвід організацій, які вони представляють у зазначеній проблематиці.

У роботі прес-конференції взяли участь журналісти з понад 20 засобів масової інформації, а за її результатами було оприлюднено понад 40 теле- і радіосюжетів, публікацій у друкованих ЗМІ та в Інтернеті. Зокрема, 30 січня на телеканалі “Тоніс” у програмі “Соціальний пульс” вийшов репортаж “Вийти з декрету без стресу”, сюжет про прес-конференцію вийшов на радіо “Свобода”, а трохи згодом газети “Урядовий кур’єр” та “День” вмістили на своїх шпальтах ґрунтовні статті про проблеми, що виникають у батьків, які повертаються до роботи після відпустки по догляду за дитиною, а також про важливість впровадження нової моделі реінтеграції матерів і батьків до професійного життя.

Проект швидко став впізнаваним, до наших спеціалістів почали звертатися журналісти та молоді батьки для отримання додаткової інформації та порад. За результатами прес-конференції було вирішено відкрити на веб-сайті проекту сторінку для запитань про те, як молодим батькам захистити свої трудові права, як забезпечити гармонійне поєднання трудових і сімейних обов’язків, як сприяти рівному розподілу домашньої роботи між чоловіком і жінкою тощо. Спеціалісти проекту будуть оперативно відповідати на ці питання. Адреса веб-сайту проекту: www.znovudoroboty.org.ua.

ВДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ ВРАЗЛИВИХ СІМЕЙ В УКРАЇНІ

Всеукраїнською громадською організацією “Ліга соціальних працівників України” впродовж 2012 р. у консорціумі з БМБ Мотт МакДональд (Нідерланди) та в партнерстві з Міністерством соціальної політики України за фіксування Світового Банку в рамках реалізації проекту “Удосконалення системи соціальної допомоги” реалізовано проект щодо удосконалення соціального супроводу вразливих сімей в Україні.

За результатами проекту було розроблено прикладні моделі організації соціального супроводу, завдяки яким визначено критерії, за якими надається право на отримання соціального супроводу; індикатори / показники складних життєвих обставин; порядок координації та взаємодії суб’єктів соціального супроводу; типовий алгоритм організації соціального супроводу сімей центрами соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді; напрями, зміст соціального супроводу; перелік соціальних послуг і соціальних виплат тощо.

Крім цього, в ході реалізації проекту здійснено аналіз існуючих механізмів координації суб’єктів соціального супроводу вразливих сімей і відпрацьовано схеми координації діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які мають повноваження щодо забезпечення реалізації соціальних програм та здійснення соціальної підтримки населення; аналіз можливостей місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування стосовно надання оплатних та / чи безоплатних робіт для активації отримувачів допомоги на ринку праці, розроблено відповідні проекти нормативно-правових актів щодо застосування оплатних та / чи безоплатних робіт при наданні соціальної допомоги. Підготовлено проекти нормативно-правових актів щодо запровадження соціального супроводу вразливих сімей. Також розроблено методичні рекомендації щодо впровадження соціального супроводу вразливих сімей і підготовлено рекомендації щодо удосконалення збору оперативної інформації, відомчих та статистичних звітів щодо соціального супроводу вразливих сімей на всіх етапах його впровадження.

Всі розроблені матеріали передано для запровадження відповідними структурними підрозділами Мінсоцполітики та відповідно струк-

турними підрозділами місцевих органів виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

У статті пропонуємо практикам, працівникам соціальної сфери, науковцям вибрані матеріали, які напрацьовані за проектом для ознайомлення та використання в роботі, зокрема:

– Порядок організації та здійснення соціального супроводу сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах;

– Перелік форм документів, що використовуються в процесі організації та здійснення соціального супроводу сім'ї / особи, які перебувають у складних життєвих обставинах;

– Порядок взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, додатками до якого розроблено проект Типового положення про Дорадчий орган з питань соціальної роботи з сім'ями / особами, які перебувають у складних життєвих обставинах, і проект Типового Положення про міждисциплінарну (міжпрофесійну) команду.

ПОРЯДОК організації та здійснення соціального супроводу сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах

(розроблено та надано для розгляду Мінсоцполітики відповідний Проект Постанови Кабінету Міністрів України “Деякі питання організації та здійснення соціального супроводу вразливих категорій сімей / осіб”, що дозволить затвердити даний Порядок)

1. Загальні положення

1.1. Цей Порядок організації та здійснення соціального супроводу сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах (далі – Порядок) визначає організаційні засади здійснення соціального супроводу сім'ї / особи, які перебувають у складних життєвих обставинах, районними, міськими, районними у містах центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (далі – ЦСССДМ) спільно з іншими суб'єктами соціальної роботи.

1.2. ЦСССДМ є спеціально уповноваженим суб'єктом, відповідальним за організацію та здійснення соціального супроводу сім'ї / особи, яка перебуває у складних життєвих обставинах. Штатний

працівник ЦСССДМ – фахівець із соціальної роботи здійснює соціальний супровід відповідно до функціональних обов'язків.

1.3. ЦСССДМ забезпечує здійснення своїми структурними підрозділами соціального супроводу сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати за допомогою власних засобів і можливостей, у зв'язку з проблемами, спричиненими невиконанням батьками обов'язків щодо виховання та розвитку дітей, насильством в сім'ї, малозабезпеченістю, бідністю, інвалідністю, бездомністю, безпритульністю, тривалим безробіттям працездатних членів сім'ї, засудженням і відбуванням покарань, станом здоров'я та довготривалою хворобою тощо.

2. Виявлення сім'ї / особи, яка перебуває у складних життєвих обставинах

2.1. Інформація про сім'ю / особу, яка перебуває у складних життєвих обставинах та не в змозі вирішити власні проблеми, може бути отримана зі звернення чи заяви одного з членів сім'ї / особи до спеціально уповноваженого органу виконавчої влади – управління праці та соціального захисту населення або ЦСССДМ. У разі їх звернення або виявлення іншими суб'єктами соціального супроводу інформація про сім'ю / особу, яка перебуває у складних життєвих обставинах, в обов'язковому порядку передається протягом 3 робочих днів після їх звернення / виявлення в ЦСССДМ.

2.2. Спеціалісти, які працюють з сім'ями у громаді: лікарі, вчителі, вихователі, уповноважені сільської, селищної ради, дільничні інспектори, працівники житлово-комунальних служб, працівники культури, органи опіки та піклування, служби у справах дітей, кримінальної служби у справах дітей, центри зайнятості, а також представники релігійних громад і громадських організацій інформують відповідний ЦСССДМ про ознаки складних життєвих обставин сім'ї / особи відповідно до затвердженої Міністерством соціальної політики України форми повідомлення.

2.3. У разі, якщо офіційне звернення від сім'ї / особи до спеціально уповноваженого органу виконавчої влади не надходило, але ЦСССДМ отримав повідомлення про загрозу життю і здоров'ю особи в сім'ї, фахівець із соціальної роботи спільно з дільничним інспектором, а також у разі потреби із представником служби у справах дітей, відвідує сім'ю з метою з'ясування проблеми та прийняття відповідного рішення щодо необхідності термінового втручання та реагування, надання соціальних послуг або / чи взяття сім'ї / особи під соціальний супровід.

2.4. Письмова заява про надання всіх видів соціальних виплат і соціальних послуг подається за принципом “єдиного вікна” особою до спеціально уповноваженого органу виконавчої влади – управління праці та соціального захисту населення відповідно до затвердженої Міністерством соціальної політики України форми заяви про призначення усіх видів соціальної допомоги, компенсацій, субсидій і пільг, надання соціальних послуг. У разі прийняття Управлінням праці та соціального захисту населення рішення про необхідність призначення заявнику соціальних виплат та надання соціальних послуг / соціального супроводу повідомлення про виявлену сім’ю / особу, яка потребує соціальних послуг / соціального супроводу передається до ЦСССДМ для подальшого соціального обстеження: обстеження матеріально-побутових умов та оцінки потреб сім’ї / особи.

2.5. Інформація про заявника (як отримувача виплат і послуг) вноситься управлінням праці та соціального захисту населення до інформаційно-аналітичної системи соціального захисту населення (далі – ІАССЗН).

2.6. У разі, якщо заявник звернувся безпосередньо до ЦСССДМ, спеціаліст ЦСССДМ з’ясовує причини звернення заявника, консультує заявника з питань надання соціальних послуг, обслуговування, виплат, визначає потреби сім’ї / особи, ознайомлює з порядком подання документів, дає зразки документів, приймає рішення стосовно необхідності надання соціальних послуг / соціального супроводу. Подана заява передається до Управління праці та соціального захисту населення для внесення її до ІАССЗН. У разі потреби заявнику дається рекомендація щодо підготовки та надання пакета документів до громадської приймальні відповідного управління праці та соціального захисту населення для призначення соціальної допомоги.

2.7. Якщо питання, з якими звертається заявник, не належать безпосередньо до компетенції управління праці та соціального захисту населення, ЦСССДМ, заявникові надаються ґрунтовні пояснення щодо органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування, які розглядають зазначені питання, їх місце розташування та контактні телефони.

2.8. На території сільської / селищної ради заяву та відповідний пакет документів про надання всіх видів соціальних виплат і соціальних послуг приймає фахівець із соціальної роботи та передає до районного управління праці та соціального захисту населення за принципом “єдиного вікна”, копію відповідного пакета документів передає в районний ЦСССДМ у разі необхідності взяття сім’ї / особи під соціальний супровід.

2.9. ЦСССДМ з метою забезпечення доступу сім'ї / особи до послуг, які надають різні заклади, установи та організації, у разі потреби здійснює перенаправлення сім'ї / особи до інших суб'єктів відповідно до затвердженої Міністерством соціальної політики України форми повідомлення про переадресацію сім'ї / особи до іншого суб'єкта. Перенаправлення здійснюється за погодженням з членами сім'ї / особи, після надання їм повної і достовірної інформації про мету перенаправлення та умови отримання послуг в інших організаціях. ЦСССДМ повинен перевірити результати свого перенаправлення сім'ї / особи до іншого суб'єкта.

2.10. ЦСССДМ створює та постійно поновлює базу даних організацій та установ, які можуть бути залучені до подолання складних життєвих обставин сім'ї / особи. До переліку таких організацій та установ включаються: профілактичні, навчальні, виховні заклади, навчально-реабілітаційні центри, центри соціальної та медико-соціальної реабілітації, територіальні центри соціального обслуговування, інші організації та установи, що надають соціальні послуги за місцем проживання сім'ї / особи. Для підвищення ефективності співпраці ЦСССДМ укладає договори з постійними партнерами, до яких здійснюється направлення, перенаправлення.

2.11. У разі отримання усних повідомлень, в тому числі у телефонному режимі, фахівець із соціальної роботи перевіряє отриману інформацію за місцем обслуговування територіальної громади. Після підтвердження інформації про сім'ю / особу, яка перебуває у складних життєвих обставинах, фахівець із соціальної роботи заповнює форму повідомлення про виявлену сім'ю / особу, яка реєструється в журналі обліку заяв і повідомлень.

3. Ведення обліку сім'ї / особи, яка перебуває у складних життєвих обставинах

3.1. Реєстрація заяви про надання соціальної допомоги або соціальних послуг за принципом "єдиного вікна" здійснюється працівником сектору опрацювання заяв і прийняття рішень управління праці та соціального захисту населення. Працівник перевіряє заяву та пакет документів для призначення соціальної допомоги, надання соціальних послуг, формує базу даних отримувачів соціальної допомоги, соціальних послуг. Прийняттю єдиної заяви реєструють у журналі реєстрації прийняття заяв і документів для призначення усіх видів соціальної допомоги, надання соціальних послуг в ІАССЗН. Заявнику видається повідомлення (відривний талон) про прийняття заяви та документів. У разі подання єдиної заяви, спеціаліст з прийому протягом одного робочого дня формує особову справу (при першому зверненні)

або додає документи вже до існуючої особової справи. Не пізніше 10 днів з дня подачі заяви і всіх необхідних документів заявнику, його опікуну чи уповноваженій ним особі видається повідомлення про призначення соціальної допомоги та соціальних послуг.

3.2. ЦСССДМ реєструє заяву сім'ї / особи, повідомлення про виявлену сім'ю / особу, яка перебуває в складних життєвих обставинах, у журналі реєстрації заяв, повідомлень відповідно до затвердженої Міністерством соціальної політики України форми журналу реєстрації заяв, повідомлень.

4. Соціальне обстеження сім'ї / особи: обстеження матеріально-побутових умов сім'ї / особи, оцінка їх потреб

4.1. Після розгляду заяви / звернення сім'ї / особи, повідомлення про виявлену сім'ю / особу, яка перебуває в складних життєвих обставинах, фахівець із соціальної роботи відповідного ЦСССДМ відвідує сім'ю / особу за місцем її проживання / перебування з метою обстеження матеріально-побутових умов і здійснення оцінки потреб сім'ї / особи. За результатами соціального обстеження складається Акт обстеження матеріально-побутових умов відповідно до затвердженої Міністерством соціальної політики України форми та приймається рішення про необхідність або відсутність необхідності проведення подальшої роботи із сім'єю / особою. У разі прийняття рішення про необхідність надання сім'ї / особі соціальних послуг фахівець із соціальної роботи в ході соціального обстеження здійснює початкову оцінку потреб сім'ї / особи відповідно до форми оцінки потреб сім'ї / дитини. До соціального обстеження сім'ї фахівець із соціальної роботи ЦСССДМ залучає у разі потреби фахівців служби у справах дітей, дільничного інспектора, соціальних працівників управління праці та соціального захисту населення.

За наявності обставин, які можуть вимагати прийняття рішення про призначення сім'ї / особі соціальних виплат, оригінал Акта обстеження матеріально-побутових умов передається до управління / відділу праці та соціального захисту населення. Копія Акта залишається в ЦСССДМ.

4.2. В ході початкової оцінки вивчаються дані, зокрема: склад сім'ї, місце проживання, місце роботи батьків, ступінь родинності – біологічні батьки, опікуни тощо; кількість дітей і роки їх народження; вивчаються умови проживання, характеристика місця проживання; матеріальний стан сім'ї / особи, стан здоров'я членів сім'ї / особи, рівень зайнятості членів сім'ї / особи, стосунки членів сім'ї / особи з найближчим оточенням, прояви неадекватної поведінки членів сім'ї / особи, перебування дитини на обліку, відвідування школи тощо.

4.3. За результатами початкової оцінки фахівець із соціальної роботи готує висновок про: завершення роботи з сім'єю / особою, здійснення переадресації в іншу службу, термінове реагування на звернення та необхідність здійснення комплексної оцінки потреб сім'ї / особи, взяття сім'ї / особи під соціальний супровід, і здійснює відповідний запис у Розділі IV "Загальні висновки фахівця із соціальної роботи" Акта обстеження матеріально-побутових умов сім'ї / особи / домогосподарства у графі "Рекомендації з надання соціальних послуг / здійснення соціального супроводу сім'ї / особи, яка перебуває в складних життєвих обставинах".

4.4. Після прийняття рішення про необхідність взяття сім'ї / особи під соціальний супровід фахівець із соціальної роботи у разі потреби здійснює оцінку індивідуальних потреб членів сім'ї / особи, в ході якої вивчає демографічну характеристику сім'ї / особи, її культурний і соціально-економічний статус, проблеми, пов'язані зі станом здоров'я, навчанням, ознаками порушень прав членів сім'ї / особи, соціальні контакти сім'ї / особи, вплив оточення тощо. В ході оцінки відбувається спілкування з сусідами, дільничним інспектором, уповноваженим сільської / селищної ради, вихователем, вчителем, медичним працівником. Оцінка направлена на вивчення індивідуальних потреб членів сім'ї / особи, потенціалу сім'ї / особи, можливостей громади. Оцінка проводиться протягом 20 робочих днів.

4.5. Оцінка індивідуальних потреб членів сім'ї / особи враховується при розробці стратегії втручання в існуючу ситуацію. Процедура оцінки потреб має бути необтяжливою для клієнта і якісною, щоб запобігти повторним оцінкам.

5. Термінове втручання в сім'ю, яка перебуває в складних життєвих обставинах

5.1. Термінове втручання передбачає негайне реагування та вжиття екстрених дій, спрямованих на усунення або мінімізацію обставин, які загрожують життю та здоров'ю членів сім'ї / особи.

5.2. Термінове втручання ЦСССДМ або фахівцем із соціальної роботи здійснюється у разі отримання в усній або письмовій формі інформації про підозру або факт насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення, жорстокого поводження з дитиною, залишення її без піклування батьків.

5.3. При наявності загрози життю чи здоров'ю дитини, інформація негайно в телефонному режимі передається до відповідної служби у справах дітей та до органів внутрішніх справ, та протягом 24 годин з моменту її отримання – надсилається відповідне письмове повідомлення до вищезазначених служб.

5.4. Фахівець із соціальної роботи спільно з дільничним інспектором міліції та фахівцем служби у справах дітей відвідує сім'ю / особу у термін, який не перевищує 24 годин з моменту виявлення чи повідомлення та реєстрації повідомлення. У разі необхідності ЦСССДМ залучає до відвідування сім'ї / особи фахівців медичних та освітніх закладів.

5.5. При терміновому втручанні здійснюються заходи щодо негайного вилучення дитини з родини, розміщення членів сім'ї / особи у закладах соціального обслуговування, направлення на медичне обстеження тощо. Після завершення заходів термінового втручання фахівець із соціальної роботи обов'язково здійснює моніторинг ситуації для планування та проведення подальшої роботи з сім'єю / особою.

6. Прийняття рішення

6.1. У разі прийняття рішення про необхідність взяття сім'ї / особи під соціальний супровід ЦСССДМ формує пакет документів, який складається: з акта обстеження матеріально-побутових умов, оцінки потреб сім'ї / дитини, згоди сім'ї / особи на соціальний супровід, пропозицій до плану соціального супроводу та подає для розгляду на Дорадчий орган. Якщо сім'я з дітьми, яка перебуває у складних життєвих обставинах, потребує соціального супроводу, але не дала згоду на соціальний супровід, ЦСССДМ за погодженням зі службою у справах дітей готує і подає на розгляд Дорадчого органу відповідний пакет документів.

6.2. Рішення про взяття сім'ї / особи, яка перебуває у складних життєвих обставинах, під соціальний супровід приймається на засіданні Дорадчого органу й оформлюється відповідно до затвердженої Міністерством соціальної політики України форми.

6.3. На підставі рішення Дорадчого органу ЦСССДМ подається до Управління праці та соціального захисту населення інформація про взяття сім'ї / особи під соціальний супровід для внесення її в ІАССЗН, видається наказ за підписом директора ЦСССДМ про взяття сім'ї / особи під соціальний супровід і призначається фахівець із соціальної роботи, відповідальний за його організацію та здійснення, затверджується у разі потреби кількісний та якісний склад міждисциплінарної команди залучених фахівців суб'єктів соціального супроводу.

6.4. Відповідно до затвердженої Міністерством соціальної політики України форми із сім'єю / особою укладається Договір, що визначає обсяг та зміст послуг, які надаватимуться дитині та сім'ї / особі на безоплатній основі; права та обов'язки членів сім'ї / особи, які потребують соціальних послуг і соціальної допомоги, та суб'єкта, що надає соціальні послуги, фіксує згоду й обов'язкову участь членів сім'ї /

особи у виконанні плану соціального супроводу, а також відповідальність у випадку порушення умов договору; умови припинення надання соціальних послуг; термін дії договору. Перед підписанням Договору фахівець повинен переконатись, що члени сім'ї / особа усвідомлюють призначення документа, права та обов'язки сторін, розуміють значення термінів. У разі необхідності роз'яснюються положення Договору. Договір укладається між дорослим представником сім'ї / особою та ЦСССДМ й підписується обома сторонами перед початком надання послуг.

7. Планування соціального супроводу сім'ї / особи

7.1. Планування соціального супроводу сім'ї / особи здійснюється фахівцем із соціальної роботи ЦСССДМ спільно з членами сім'ї / особою на основі інформації, отриманої в ході соціального обстеження сім'ї / особи.

7.2. План соціального супроводу підписується фахівцем із соціальної роботи після підписання Договору відповідно до затвердженої Міністерством соціальної політики України форми. Перед затвердженням плану соціального супроводу фахівець із соціальної роботи, який відповідає за соціальний супровід, дає роз'яснення членам сім'ї / особі щодо завдань плану. План підписується повнолітніми членами сім'ї / особою та фахівцем із соціальної роботи, відповідальним за здійснення соціального супроводу. Складається план у двох примірниках, один надається сім'ї / особі, інший залишається в ЦСССДМ.

7.3. Термін здійснення соціального супроводу визначається індивідуально для кожної сім'ї / особи, але не повинен перевищувати шести місяців. Планування тривалості соціального супроводу залежить від гостроти проблем, які існують у сім'ї / особи, рівня розвитку потенціалу членів сім'ї / особи, ступеня функціональної спроможності сім'ї / особи самостійно долати труднощі, рівня розвитку зв'язків із соціальним оточенням тощо. У разі необхідності термін соціального супроводу може бути подовжено до одного року за рішенням Дорадчого органу.

7.4. Координацію дій по виконанню Плану здійснює фахівець із соціальної роботи ЦСССДМ, який здійснює супровід сім'ї / особи. План аналізується та переглядається фахівцем із соціальної роботи не рідше 1 разу на місяць та за потреби корегується. При цьому враховуються результати супервізії, обставини, які виникають у процесі роботи фахівця із соціальної роботи з сім'єю / особою. У разі відсутності у ЦСССДМ, що працює з сім'єю / особою, можливості надання необхідних для членів сім'ї / особи соціальних послуг, питання щодо залучення відповідних фахівців виноситься на розгляд Дорадчого органу.

8. Здійснення соціального супроводу

8.1. Фахівець із соціальної роботи заводить особову справу сім'ї / особи відповідно до затвердженої Міністерством соціальної політики України форми особової справи сім'ї / особи. Перелік документів особової справи сім'ї / особи включає:

1. Заяву про призначення всіх видів соціальної допомоги, компенсацій, субсидій і пільг, надання соціальних послуг (за потребою).

2. Копію документів на отримання соціальної допомоги (за потребою).

3. Акт обстеження матеріально-побутових умов сім'ї / особи / домогосподарства (оцінку потреб сім'ї / дитини) або його копію.

4. Протокол засідання Дорадчого органу з питань соціальної роботи з сім'ями / особами, які опинились у складних життєвих обставинах.

5. Договір про здійснення соціального супроводу.

6. План соціального супроводу сім'ї / особи.

7. Картку обліку роботи з сім'єю / особою в ході здійснення соціального супроводу.

8. Звіт за результатами соціального супроводу.

8.2. Записи щодо запланованих кроків і виконаних дій вносяться у картку обліку роботи з сім'єю / особою відповідно до затвердженої Міністерством соціальної політики України форми не пізніше, ніж через 24 години після індивідуальної зустрічі або іншого контакту з членами сім'ї / особою, проведення роботи з різними установами, організаціями, закладами.

8.3. На початкових етапах соціального супроводу протягом 2 місяців фахівець з соціальної роботи відвідує сім'ю / особу щотижня. В міру виконання заходів плану соціального супроводу та вирішення окремих проблем інтенсивність роботи фахівця може зменшуватись, але не може бути меншою 2-х годин на тиждень.

8.4. Відповідальний за здійснення супервізії працівник ЦСССДМ, призначений директором ЦСССДМ, в залежності від визначеного терміну роботи з сім'єю / особою, але не рідше 1 разу на 3 місяці здійснює проміжне оцінювання виконання плану соціального супроводу з метою здійснення контролю за відповідністю заходів, що проводяться з сім'єю / особою, послідовності їх виконання. За результатами проміжного оцінювання за необхідності, вносяться зміни до плану соціального супроводу сім'ї / особи.

8.5. Звіт за результатами соціального супроводу сім'ї / особи, яка перебуває в складних життєвих обставинах, готує відповідальний за здійснення супервізії працівник ЦСССДМ, призначений директором

ЦСССДМ, спільно з фахівцем із соціальної роботи, який здійснював соціальний супровід.

8.6. Звіт за результатами соціального супроводу сім'ї / особи, яка перебуває в складних життєвих обставинах, готується відповідно до затвердженої Міністерством соціальної політики України форми для визначення ефективності втручання, за результатами вжитих заходів, які вплинули на якість життя членів сім'ї / особи, здобутки сім'ї / особи, ступеня подолання складних життєвих обставин або мінімізації їх наслідків та надання рекомендацій щодо постпрограмної підтримки.

8.7. Підставою для завершення роботи з соціального супроводу сім'ї / особи є:

- досягнення запланованих цілей відповідно до плану роботи з сім'єю / особою;
- відмова повнолітніх членів сім'ї / особи від соціального супроводу, яка ґрунтується на впевненості сім'ї / особи в спроможності самостійно подолати проблеми (якщо відсутній ризик для життя, здоров'я, розвитку дитини, її виходу із сім'ї);
- недотримання членами сім'ї / особою умов договору соціального супроводу.

8.8. Завершення роботи з сім'єю / особою на підставі відмови членів сім'ї / особи від подальшого соціального супроводу здійснюється на підставі письмової заяви отримувача послуг.

8.9. Рішення про завершення здійснення соціального супроводу обговорюється з усіма членами сім'ї / особою. Запис з висновками та обґрунтуванням прийняття рішення щодо завершення надання соціальних послуг здійснюється в картці обліку роботи з сім'єю / особою та виноситься на розгляд Дорадчого органу або керівника ЦСССДМ (у випадку, коли є письмова відмова сім'ї / особи від винесення її питання на розгляд Дорадчого органу). Рішення Дорадчого органу про завершення здійснення соціального супроводу оформлюється протоколом Дорадчого органу та відповідним наказом ЦСССДМ. Інформація про зняття сім'ї / особи із соціального супроводу передається до Управління праці та соціального захисту населення для внесення її до ІАССЗН.

8.10. У випадку, коли відмова від надання соціальних послуг може призвести до погіршення стану дитини, ЦСССДМ повинен повідомити про це відповідну службу у справах дітей та винести на розгляд Дорадчого органу питання про подальшу роботу з сім'єю.

9. Оцінка якості здійснення соціального супроводу відбувається відповідно до встановлених критеріїв

9.1. Якість соціального супроводу сім'ї / особи, яка перебуває у складних життєвих обставинах, оцінюється за такими критеріями:

1. Результативність:

– подолання або мінімізація наслідків складних життєвих обставин (здійснюється відповідно до індикаторів подолання складних життєвих обставин, які наведені у Звіті за результатами соціального супроводу);

– створення умов для самостійного подолання, за допомогою власних засобів і можливостей складних життєвих обставин сім'ї / особи, повернення їх до повноцінної життєдіяльності, збереження та підвищення їх соціального статусу та потенціалу;

– рівень підвищення прожиткового мінімуму;

– відповідність обсягу та змісту отриманої соціальної послуги державному Стандартові соціального супроводу.

2. Адресність та індивідуальний підхід:

– аналіз якості проведеної оцінки потреб, правильності визначення індивідуальних потреб членів сім'ї / особи;

– відповідність комплексу заходів з надання соціальної допомоги та соціальних послуг, які були запропоновані сім'ї / особі, їх індивідуальним потребам.

3. Своєчасність:

– термінове кризове втручання у разі загрози життю і здоров'ю членів сім'ї / особи;

– оперативність у прийнятті рішення про взяття під соціальний супровід;

– виконання плану соціального супроводу у визначені терміни.

4. Доступність і відкритість:

– наявність інформації про ЦСССДМ і соціальні послуги, умови та порядок їх отримання, інформації про відповідальних за прийняття рішення;

– можливість отримати своєчасну якісну консультацію, в тому числі, у телефонному режимі;

– забезпечення та доступне територіальне розміщення віддаленого робочого місця для фахівця із соціальної роботи в територіальній громаді;

– доступність в отриманні бланків заяв та інших документів;

– режим роботи ЦСССДМ;

– наявність безперешкодного доступу для сім'ї / особи до приміщень суб'єктів, що надають соціальну допомогу та соціальні послуги;

– залучення отримувачів соціального супроводу до оцінювання якості послуг.

5. Зручність:

– вибір способу звернення до ЦСССДМ (особисто, поштою, в телефонному режимі, за попереднім записом тощо);

- організація та облаштування місця прийому;
- відвідування сім'ї / особи за місцем її проживання в зручний для них час.

6. Повага гідності отримувача соціальних послуг:

- пріоритетність інтересів членів сім'ї / особи;
- відсутність проявів зневаги до членів сім'ї / особи;
- відсутність прямого чи опосередкованого примусу отримувача соціальної допомоги та соціальних послуг до будь-яких дій;
- коректність і толерантність у спілкуванні;
- терпимість до різних емоційних проявів отримувачів соціальної допомоги та соціальних послуг;
- відсутність дискримінації щодо статі, віку, фізичних або розумових обмежень, соціальної чи расової приналежності, віросповідання, мови, політичних поглядів, сексуальної орієнтації;

- конфіденційність.

7. Професійність:

- рівень кваліфікації фахівців із соціальної роботи;
- організація підвищення кваліфікації та атестації фахівців із соціальної роботи;
- знання та дотримання процедури організації та здійснення соціального супроводу;
- наявність практичних навичок у роботі з різними категоріями отримувачів соціальної допомоги та соціальних послуг.

10. Постпрограмна підтримка

10.1. Після завершення соціального супроводу сім'я / особа в обов'язковому порядку інформується про способи та організацію соціальної підтримки, якими вона може скористатися в майбутньому. ЦСССДМ надає інформацію про зняття з соціального супроводу Управлінню праці та соціального захисту населення для включення в ІАСССЗН.

10.2. Постпрограмна підтримка надається ЦСССДМ у випадку, коли здійснення соціального супроводу завершено, а сім'я / особа певний період потребує підтримки. Цей етап передбачає подальше надання соціальних послуг і необхідну підтримку членам сім'ї / особі.

10.3. Постпрограмна підтримка надається у разі звернення сім'ї / особи, яку знято з соціального супроводу, без укладання окремого договору.

10.4. В ході надання постпрограмної підтримки надаються соціальні послуги щодо представництва інтересів членів сім'ї / особи, допомоги в оформленні документів і запитів до відповідних інстанцій, консультування психолога, юриста, соціального педагога, допомоги у вирішенні конфліктів тощо.

10.5. Термін постпрограмної підтримки сім'ї / особи визначається індивідуально для кожної сім'ї / особи (але не менше 2-х місяців).

11. Перелік соціальних послуг і соціальної допомоги

11.1. Сім'я / особа, яка перебуває у складних життєвих обставинах, може отримувати як один вид, так і комплекс соціальних послуг та різні види соціальної допомоги в залежності від потреб і наявності правових підстав для їх отримання.

11.2. Сім'ям / особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, надаються такі соціальні послуги:

1. Догляду: догляду вдома, догляду стаціонарного, денного догляду.
2. Підтриманого проживання.
3. Паліативного / хоспісного догляду: без надання місця проживання, з наданням місця проживання.
4. Послуги з влаштування до сімейних форм виховання: послуги з підбору та навчання прийомних батьків, батьків вихователів, опікунів, піклувальників.
5. Послуги соціальної адаптації: послуги соціальної адаптації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб із числа дітей, та дітей, позбавлених батьківського піклування, послуги соціальної адаптації звільнених з місць позбавлення волі.
6. Послуги соціальної інтеграції та реінтеграції: послуги реінтеграції бездомних осіб.
7. Послуги абілітації.
8. Послуги соціальної реабілітації: послуги соціально-психологічної реабілітації.
9. Надання притулку: притулку для дітей, біженців, осіб, які постраждали від торгівлі людьми, які зазнали насильства.
10. Кризового та екстреного втручання: кризового втручання з наданням місця для тимчасового перебування, без надання місця проживання.
11. Послуги з консультування.
12. Соціального супроводу / патронажу: соціального супроводу сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, соціального супроводу при працевлаштуванні та на робочому місці, послуги соціального супроводу дітей, які перебувають на вихованні в сім'ях опікунів і піклувальників, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу.
13. Послуги з представництва інтересів.
14. Послуги з посередництва (медіації).
15. Соціальної профілактики: інформаційно-просвітницькі послуги, довідкові послуги, соціальна реклама.

16. Інші соціальні послуги.

11.3. Соціальні послуги за формами надаються:

- індивідуально кожному членові родини;
- спільно усім членам родини;
- індивідуально чи в групі з особами, які складають оточення сім'ї;
- в групах взаємопідтримки та взаємодопомоги.

11.4. *Зміст соціальних послуг, які надаються в процесі здійснення соціального супроводу сім'ї / особі, яка перебуває в складних життєвих обставинах, пов'язаних з проблемами інвалідності:*

– забезпечення членів сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, пов'язаних з проблемами інвалідності, усіма визначеними для них видами соціальної допомоги (виплатами), надання допомоги в оформленні документів для отримання соціальної допомоги, у разі необхідності, представлення інтересів сім'ї / особи при їх підготовці тощо;

– надання сім'ї / особі / дитині з проблемами інвалідності реабілітаційних послуг відповідно до індивідуальної програми реабілітації; сприяння в підготовці батьків дітей-інвалідів до продовження реабілітаційного процесу з дітьми-інвалідами поза межами спеціалізованих закладів соціального обслуговування;

– сприяння забезпеченню сімей / осіб / дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, пов'язаних з інвалідністю, засобами, необхідними для забезпечення їх життєдіяльності: кріслами колісними, протезами, милицями, ортопедичним взуттям, слуховими апаратами тощо;

– сприяння фахівцем із соціальної роботи у створенні умов для безбар'єрного простору за місцем проживання інвалідів, членів сім'ї / особи, комфортного перебування інвалідів / дітей-інвалідів за межами місця їх проживання шляхом вирішення з місцевими органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, підприємствами, організаціями, громадськими організаціями питань щодо:

- побудови пандусів у будинках, де вони проживають, у магазинах, навчальних закладах, спортивних установах та інших громадських місцях;
- відповідного оснащення громадського транспорту, зупинок;
- забезпечення житлом на першому поверсі тощо;

– здійснення фахівцем із соціальної роботи спільно з соціальним педагогом соціально-педагогічного патронажу сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах у зв'язку з проблемами інвалідності, в тому числі дитини, зокрема формування у батьків навичок

догляду за дітьми-інвалідами, спілкування батьків і дітей, формування у батьків моделей поведінки дитини, які відповідають фізичним та розумовим можливостям дитини-інваліда тощо;

- сприяння в оволодінні інвалідами / дітьми-інвалідами професійними навичками, допомога у працевлаштуванні, направлення до центру професійної реабілітації інвалідів;

- сприяння в організації, спільно з лікувальними установами, оздоровлення та санаторно-оздоровчого лікування осіб з інвалідністю, в тому числі із сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах;

- сприяння в забезпеченні безоплатно транспортними послугами (до місця розташування реабілітаційного закладу та до місця проживання);

- вирішення спільно з місцевими органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, питань щодо забезпечення можливості отримання дітьми-інвалідами освіти, сприяння з цією метою розвитку інклюзивної освіти, що дозволить дитині з інвалідністю: навчатися вдома, в спеціально створених класах, у звичайних класах загальноосвітніх шкіл (залежно від стану її здоров'я);

- сприяння працевлаштуванню непрацюючих працездатних батьків дитини з інвалідністю з метою створення умов для виконання сімейних і професійних обов'язків;

- залучення волонтерів до роботи з сім'єю / особою / дитиною, яка перебуває в складних життєвих обставинах, пов'язаних з проблемами інвалідності;

- надання послуг з психологічної підтримки батькам, у яких народилися діти з вадами або померли новонароджені діти;

- сприяння забезпеченню сім'ї / особи соціальними послугами денного догляду дитини-інваліда на базі дошкільних закладів, центрів соціально-психологічної реабілітації для денного перебування дитини тощо.

11.5. Зміст соціальних послуг, які надаються в процесі здійснення соціального супроводу сім'ї / особи, яка перебуває в складних життєвих обставинах, пов'язаних з проблемою насильства в сім'ї:

- інформування населення громади про служби та послуги сім'ям / особам / дітям, які зазнали насильства або по відношенню до яких існує реальна загроза його вчинення, номери їх телефонів і "гарячих ліній";

- забезпечення переадресації та влаштування осіб / дитини, які зазнали насильства або по відношенню до яких існує реальна загроза його вчинення, до закладів соціального обслуговування (центри соціально-психологічної допомоги, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, притулки для дітей, центри медико-соціальної реабілітації

жертв насильства), громадських організацій, які опікуються правами дітей, жінок;

– здійснення у разі існування загрози безпеці, життю та здоров'ю членів сім'ї / особи заходів термінового втручання, реагування, у разі потреби, вилучення дитини із сім'ї;

– забезпечення осіб / дитини, які зазнали насильства, в отриманні послуг: тимчасового притулку, харчування, допомоги з відновлення / оформлення документів, соціальної допомоги / виплат, послуг соціальної реінтеграції та соціальної адаптації, реабілітаційних послуг, направлених на відновлення їх соціальних функцій, морального, психічного та фізичного стану тощо;

– організація та забезпечення проходження особами, які вчинили насильство в сім'ї, реабілітаційних заходів (корекційних програм).

11.6. Зміст соціальних послуг, які надаються в процесі здійснення соціального супроводу сім'ї / особи, яка перебуває в складних життєвих обставинах, пов'язаних з проблемою алкогольної, наркотичної залежностей членів сім'ї / особи:

– формування у нарко / алкозалежних членів сім'ї / осіб мотивації до необхідності зміни поведінки;

– сприяння залученню нарко / алкозалежних до програм / груп самодопомоги, програм медико-соціально-психологічної реабілітації;

– сприяння та допомога у влаштуванні нарко / алкозалежних на лікування у заклади охорони здоров'я і центри реабілітації, ресоціалізації;

– соціально-психологічна, соціально-педагогічна реабілітація членів сім'ї нарко / алкозалежних, формування у них навичок спілкування, ставлення до проблем залежностей тощо;

– сприяння в працевлаштуванні та зайнятості осіб, які подолали нарко / алкозалежність і соціальній адаптації їх в сім'ї та громаді;

– поширення соціальної реклами з питань шкоди від вживання психоактивних речовин, формування у членів сім'ї / особи, яка перебуває у складних життєвих обставинах, умінь і навичок здорового способу життя.

11.7. Зміст соціальних послуг, які надаються в процесі здійснення соціального супроводу сім'ї / особи, яка перебуває в складних життєвих обставинах, пов'язаних з проблемою безпритульності, бездоглядності та бездомності:

– забезпечення тимчасового проживання в закладах соціального обслуговування, закладах для бездомних, закладах соціального захисту для дітей, для сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих

обставинах, забезпечення їх гарячою їжею, одягом, взуттям, первинною медичною допомогою, консультаціями різних спеціалістів;

- допомога у відновленні документів і реєстрації переважного місця знаходження;

- сприяння в організації та направленні на медичне обстеження, в тому числі: рентгенівське, обстеження органів грудної порожнини; на лікування, в тому числі примусове;

- направлення на добровільне консультування і тестування ВІЛ;

- надання інформаційно-просвітницьких послуг: лекцій, бесід з питань здорового способу життя, профілактики туберкульозу, ВІЛ-інфекції / СНІДу, алкоголізму, наркоманії, особистої гігієни тощо;

- надання допомоги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, пов'язаних з бездомністю в працевлаштуванні та їх професійній орієнтації;

- направлення безпритульної, бездоглядної дитини (у тому числі дитини, батьки якої проходять профілактичний огляд або лікування у зв'язку з бездомністю) до притулку чи центру соціально-психологічної реабілітації за територіальним розташуванням;

- сприяння у встановленні групи інвалідності бездомних осіб / дитини або поновлення відповідних документів;

- надання психологічних послуг, психодіагностики, психокорекції;

- надання сім'ї / особі / дитині в стані бездомності, бездоглядності послуг з її реабілітації, реінтеграції;

- допомога опікунам, піклувальникам, прийомним батькам, вихователям у закріпленні прав власності дитини на житло, майно; спільно зі службами у справах дітей встановлення (у разі потреби) статусу дитини, оформлення документів, що підтверджують статус дитини;

- залучення членів сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах (у тому числі дітей), до занять спортом, до участі в гуртках художньої самодіяльності, дитячих і молодіжних акціях тощо.

11.8. Зміст соціальних послуг, які надаються в процесі здійснення соціального супроводу сім'ї / особи, яка перебуває в складних життєвих обставинах, пов'язаних з конфліктними стосунками в сім'ї:

- надання послуг сім'ям / особі / дитині з інформування та консультування, надання соціально-педагогічних послуг, формування навичок спілкування та виховання дитини, організації власного змістовного дозвілля, запобігання конфліктам та інформування щодо шляхів їх розв'язання;

- формування у батьків відповідального, усвідомленого батьківства, навчання молодих батьків шляхом проведення практичних занять,

тренінгів щодо розвитку практично-побутових навичок, навичок самообслуговування, ведення домогосподарства, планування сім'ї, виконання та розподілу соціальних ролей у сім'ї, формування та використання бюджету сім'ї тощо;

- проведення консультативних бесід з сім'єю щодо грудного вигодовування, формування прив'язаності, участі обох батьків у вихованні раннього віку;

- сприяння у наданні гуманітарної, матеріальної, фінансової допомоги сім'ї;

- забезпечення соціально-психологічного патронажу сім'ї, залучення (у разі потреби) фахівців для проведення психологічної діагностики, сімейної психотерапії;

- організація проведення сімейних, групових нарад з метою вироблення спільного плану дій з подолання сімейного неблагополуччя;

- допомога в організації оздоровлення та відпочинку дитини;

- активізація ресурсів родини, найближчого оточення, громади для запобігання відмова батьків від новонародженої дитини, вилученню дитини із сім'ї, позбавленню батьківських прав;

- формування толерантного ставлення, поваги, любові членів сім'ї один до одного тощо.

11.9. Зміст соціальних послуг, які надаються в процесі здійснення соціального супроводу сім'ї / особи, яка перебуває в складних життєвих обставинах, пов'язаних з проблемою перебування одного / обох із членів сім'ї / особи в місцях позбавлення волі та звільнення з них, девіантною поведінкою дітей, схильних до правопорушень:

- надання психологічних, юридичних консультацій;

- допомога у відновленні документів і їх реєстрації за місцем проживання;

- сприяння у працевлаштуванні та залученні до громадських робіт;

- допомога у встановленні групи інвалідності звільнених осіб або поновленні відповідних документів;

- пошук тимчасового житла, влаштування до закладів соціального обслуговування, в центри соціальної адаптації, заклади для бездомних осіб;

- тимчасове влаштування (у разі потреби) дитини жінки / звільненої особи до закладу соціального захисту дітей;

- консультування сім'ї, її членів з метою підготовки їх до повернення з місць позбавлення волі батьків або дитини;

- сприяння у налагодженні стосунків звільнених осіб зі членами сім'ї / дитиною, з найближчим оточенням, до якого повертається

дитина / особа після звільнення та в поновленні соціальнокорисних зв'язків;

– інформування сімей / осіб / дитини про навчальні заклади, гуртки, спортивні школи, діяльність дитячих, молодіжних громадських організацій та допомога в їх використанні;

– виявлення дітей “груп ризику”;

– представлення та відстоювання інтересів, захист прав звільнених осіб у відповідних органах виконавчої влади та місцевого самоврядування, в інших установах і закладах.

11.10. Перелік видів соціальних виплат наведено в Наказі Міністерства соціальної політики України № 96 від 22.02.2012 р. “Про затвердження форми Заяви про призначення усіх видів соціальної допомоги, компенсацій, субсидій та пільг”.

11.11. Перелік форм документів щодо організації та здійснення соціального супроводу сім'ї / особи, яка перебуває у складних життєвих обставинах, затверджується центральним органом виконавчої влади з питань соціальної політики.

ПЕРЕЛІК

форм документів, що використовуються в процесі організації та здійснення соціального супроводу сім'ї / особи, яка перебуває у складних життєвих обставинах

(розроблено та надано для розгляду Мінсоцполітики відповідний Проект Наказу Міністерства соціальної політики України “Про затвердження Переліку форм документів, що використовуються в процесі організації та здійснення соціального супроводу сім'ї / особи, яка перебуває у складних життєвих обставинах)

1. Повідомлення про виявлену сім'ю / особу, яка перебуває у складних життєвих обставинах.

2. Заява про призначення усіх видів соціальної допомоги, компенсацій, субсидій і пільг, надання соціальних послуг.

3. Повідомлення про переадресацію сім'ї / особи до іншого суб'єкта соціального супроводу.

4. Журнал реєстрації заяв сім'ї / особи, повідомлень про виявлення сім'ї / особи, які перебувають у складних життєвих обставинах.

5. Акт обстеження матеріально-побутових умов сім'ї / особи / домогосподарства (оцінка потреб).

6. Протокол засідання Дорадчого органу з питань соціальної роботи з сім'ями / особами, які перебувають у складних життєвих обставинах.

7. Договір про здійснення соціального супроводу (додаткова угода).

8. План соціального супроводу сім'ї / особи.

9. Особова справа соціального супроводу сім'ї / особи.

10. Картка обліку роботи з сім'єю / особою в ході здійснення соціального супроводу.

11. Звіт за результатами соціального супроводу.

1. Повідомлення про виявлену сім'ю / особу, яка перебуває у складних життєвих обставинах

*(Назва суб'єкта/ПІБ особи,
яка направляє Повідомлення,
адреса, індекс)*

*(Назва Центру соціальних служб
для сім'ї, дітей та молоді,
адреса, індекс)*

ПОВІДОМЛЕННЯ

**про виявлену сім'ю / особу, яка перебуває
у складних життєвих обставинах**

Склад сім'ї: _____

(прізвище, ім'я, по батькові членів сім'ї та дитини, вік дитини)

Адреса місця реєстрації, адреса місця фактичного проживання / тим-часового перебування сім'ї / особи: _____

Ознаки складних життєвих обставин: (відповідно до переліку ознак, що додається) _____

Додаткова інформація _____

(посада, ПІБ, контактний тел. особи, яка направила повідомлення)

Дата повідомлення _____

Підпис _____

***Додаток до Повідомлення про виявлену сім'ю / особу,
яка перебуває у складних життєвих обставинах***

Перелік ознак складних життєвих обставин до Повідомлення про виявлену особу

1. Невиконання батьками обов'язків щодо виховання та розвитку дітей, забезпечення їх потреб і прав:

А) є загроза позбавлення батьківських прав, вилучення дитини із сім'ї;

Б) дитина не відвідує навчальний заклад;

В) дитина тривалий час перебуває на вулиці;

Г) дитина має неохайний вигляд;

Д) дитина голодна;

Е) батьки не здійснюють обов'язкових медично-профілактичних оглядів дітей віком до 3 років;

Ж) інше.

2. Жорстоке поводження, насильство в сім'ї:

А) є звернення з приводу загрози або вчинення насильства;

Б) є судово-медична експертиза;

В) є ознаки насильства (фізичного, сексуального, психологічного, економічного);

Г) проходження реабілітаційних заходів;

Д) зафіксовані дзвінки сусідів / членів сім'ї в органи внутрішніх справ, визови дільничних інспекторів тощо;

Е) є статус жертви торгівлі;

Ж) перебування осіб у центрах реабілітації;

З) реєстрація в органах внутрішніх справ тощо;

К) інше.

3. Алкогольна, наркотична залежність членів сім'ї / особи:

- А) перебування на обліку в закладах охорони здоров'я;
- Б) зафіксовані звернення в органи внутрішніх справ та визови дільничних інспекторів в сім'ю;
- В) інше.

4. Бездоглядність, бездомність:

- А) виявлення осіб на вулиці під час рейдів / патрулювання;
- Б) перебування в закладах для бездомних громадян, у притулках для дітей;
- В) пересування / мандрування дітей без догляду дорослих тощо;
- Г) інше.

5. Житлово-побутові, санітарно-гігієнічні умови, які загрожують здоров'ю та життю членів сім'ї / особи:

- А) не відремонтовані житлові приміщення / квартири;
- Б) антисанітарія в приміщенні;
- В) проживання в приміщеннях, не пристосованих до житла (теплотраси, каналізаційні люки, приміщення в аварійному стані);
- Г) відсутність у приміщенні / квартирі меблів, електро-, тепло-, газопостачання тощо;
- Д) інше.

6. Інвалідність членів сім'ї / дитини / особи:

- А) медична довідка / МСЕК;
- Б) встановлений діагноз;
- В) інше.

7. Довготривала хвороба членів сім'ї / особи:

- А) тривале перебування в закладах охорони здоров'я;
- Б) медична довідка / лікарняний;
- В) інше.

8. Тривале безробіття працездатних членів сім'ї / особи:

- А) відсутня реєстрація в центрі зайнятості;
- Б) відсутність бажання працювати;
- В) відсутність професійної підготовки / перепідготовки;
- Г) робота в домогосподарстві тощо;
- Д) інше.

9. Бідність, малозабезпеченість:

- А) низький рівень забезпечення прожиткового мінімуму.

10. Засудження, відбування покарань членами сім'ї / особою:

- А) перебування в СІЗО;
- Б) вирок суду;

- В) перебування в установах виконання покарань;
- Г) довідка про звільнення;
- Д) інше.

11. Міжособистісні конфлікти в сім'ї:

- А) психологічна несумісність;
- Б) безвідповідальне неусвідомлене батьківство;
- В) невірність, зрада;
- Г) розлучення;
- Д) шкідливі звички, грубість, невихованість;
- Е) розбіжності у методах виховання дітей;
- Ж) інше.

12. Інше.

2. Заява про призначення всіх видів соціальної допомоги, компенсацій, субсидій і пільг, надання соціальних послуг

Заповнюється: заявником / уповноваженим представником / власником, співвласником (наймачем) житла

До органу праці та соціального захисту населення _____

від _____,

зареєстрований за адресою: _____,

проживаю за адресою: _____,

контактний телефон _____, паспорт: серія _____

№ _____, виданий _____

“_____” _____ р. реєстраційний номер облікової картки платника податків або серія та номер паспорта з відміткою про відмову від прийняття такого номера _____, дата народження “_____” _____ р.

звернення *первинне* *повторне* номер основної

особової справи

№ _____ (дата реєстрації заяви)

ЗАЯВА
про призначення всіх видів соціальної допомоги, компенсацій,
субсидій і пільг, надання соціальних послуг

Розділ I. Прошу призначити (перерахувати) (потрібне відмітити)

1. Державну допомогу сім'ям з дітьми, а саме:	
допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами	
допомогу при народженні дитини	
допомогу при усиновленні дитини	
допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку	
допомогу на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування	
допомогу на дітей самотнім матерям	
2. Державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям	
3. Державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, а саме:	
допомогу інвалідам з дитинства II групи	
допомогу інвалідам з дитинства III групи	
допомогу на дітей-інвалідів віком до 18 років	
надбавку на догляд за інвалідом з дитинства підгрупи А I групи	
надбавку на догляд за інвалідом з дитинства підгрупи Б I групи	
самотнім інвалідам з дитинства II і III груп, які за висновком ЛКК лікувально-профілактичного закладу потребують постійного стороннього догляду	
надбавку на догляд за дитиною-інвалідом віком до 6 років	
надбавку на догляд за дитиною-інвалідом віком від 6 до 18 років	
4. Державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам, а саме:	
допомогу інвалідам I групи	
допомогу жінкам, яким присвоєно звання України "Мати-героїня"	
допомогу інвалідам II групи	
допомогу інвалідам III групи	
допомогу священнослужителям, церковнослужителям	
допомогу особам, які досягли віку, що дає право на призначення допомоги	

допомогу на догляд самотнім малозабезпеченим особам, які за висновком ЛКК потребують постійного стороннього догляду (крім інвалідів І групи)	
допомогу на догляд малозабезпеченим інвалідам підгрупи А І групи	
допомогу на догляд малозабезпеченим інвалідам підгрупи Б І групи	
5. Компенсаційні виплати та допомоги громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи	
одноразову компенсацію учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які стали інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи	
одноразову компенсацію дітям, які стали інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи	
одноразову компенсацію сім'ям, які втратили годувальника із числа осіб, віднесених до учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і смерть яких пов'язана з Чорнобильською катастрофою	
щорічну допомогу на оздоровлення	
компенсацію вартості самостійного санаторно-курортного лікування	
компенсацію проїзду один раз на рік до будь-якого пункту України і назад автомобільним або повітряним, або залізничним, або водним транспортом особам, віднесеним до категорій 1 та 2	
щомісячну грошову допомогу у зв'язку з обмеженням споживання продуктів харчування місцевого виробництва та особистого підсобного господарства	
компенсацію 50 (25) процентів вартості продуктів харчування за медичними (фізіологічними) нормами, встановленими Міністерством охорони здоров'я України, громадянам, які віднесені до категорій 1 та 2	
щомісячну грошову допомогу батькам потерпілих дітей, які перебувають у державних і комунальних дошкільних закладах освіти (за дні відвідування та невідвідування)	
щомісячну виплату на дітей шкільного віку	
грошову компенсацію на дітей, які не харчуються в навчальних закладах, розташованих на територіях радіоактивного забруднення, та дітей, які є інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи і не харчуються в навчальних закладах, а також за всі дні, коли вони не відвідували ці заклади	
грошову компенсацію батькам потерпілих дітей, які не відвідують дитячі дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади (у тому числі і тих, які не знаходяться в обліковому складі шкіл), якщо діти не перебувають на повному державному забезпеченні	
6. Компенсацію за оплату електроенергії, газу та центрального опалення житла	

7. Тимчасову державну допомогу дітям	
8. Соціальну допомогу на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошове забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам	
9. Допомогу на догляд (щомісячну грошову допомогу малозабезпеченій особі, яка проживає разом з інвалідом I чи II групи внаслідок психічного розладу, який за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, на догляд за ним)	
10. Компенсацію як фізичній особі, яка надає соціальні послуги	
11. Компенсаційну виплату особі, яка здійснює догляд за інвалідом I групи або особою, яка досягла 80 років	
12. Субсидію для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг	
13. Субсидію на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива та оплату житлово-комунальних послуг	
14. Грошову компенсацію замість санаторно-курортної путівки	
15. Компенсацію вартості самостійного санаторно-курортного лікування	
16. Пільгу на придбання твердого палива	
17. Пільгу на придбання скрапленого газу	
18. Одноразову винагороду жінці, якій присвоєно почесне звання України “Мати – героїня”	
19. Допомогу на поховання	

Розділ II. Прошу надати соціальні послуги (потрібне відмітити)

1. Догляд	
1.1. Догляд вдома	
1.2. Догляд стаціонарний	
1.3. Денний догляд	
2. Підтримане проживання	
3. Паліативний / хоспісний догляд	
3.1. Без надання місця проживання	
3.2. З наданням місця проживання	
4. Послуги з влаштування до сімейних форм виховання	
4.1. Послуги з підбору та навчання прийомних батьків, батьків вихователів, опікунів, піклувальників	
5. Послуги соціальної адаптації	
5.1. Послуги соціальної адаптації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб із числа дітей, та дітей, позбавлених батьківського піклування	
5.2. Послуги соціальної адаптації звільнених з місць позбавлення волі	

6. Послуги соціальної інтеграції та реінтеграції	
6.1. Послуги реінтеграції бездомних осіб	
7. Послуги абілітації	
8. Послуги соціальної реабілітації	
8.1. Послуги соціально-психологічної реабілітації	
9. Надання притулку	
9.1. Притулок для дітей	
9.2. Притулок для біженців	
9.3. Притулок для осіб, які зазнали насильства	
9.4. Притулок для осіб, які постраждали від торгівлі людьми	
10. Кризове та екстрене втручання	
10.1. Кризове втручання без надання місця проживання	
10.2. Кризове втручання з наданням місця для тимчасового перебування	
11. Послуги з консультування	
12. Соціальний супровід / патронаж	
12.1. Соціальний супровід сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах	
12.2. Соціальний супровід при працевлаштуванні та на робочому місці	
12.3. Послуги соціального супроводу дітей, які перебувають на вихованні в сім'ях опікунів і піклувальників, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу	
13. Послуги з представництва інтересів	
14. Посередництво (медіація)	
15. Соціальна профілактика	
15.1. Інформаційно-просвітницькі послуги	
15.2. Довідкові послуги	
15.3. Соціальна реклама	
16. Інші соціальні послуги	

До Заяви відповідно до законодавства додано _____ документів на _____ аркушах:

Прошу в разі призначення допомоги кошти готівкою перераховувати

через національного оператора поштового зв'язку

№ _____ ;

на поточний рахунок № _____ МФО _____

код _____

банк _____;

на особовий рахунок будинку-інтернату, установи (закладу),

де інвалід з дитинства або дитина-інвалід перебуває на повному державному утриманні

№ _____ МФО _____ код _____

банк _____

Підтверджую відсутність змін у складі сім'ї та характеристики житла (при повторному зверненні).

Я та члени моєї сім'ї даємо згоду на збір інформації та обробку персональних даних відповідно до Закону України "Про захист персональних даних", зазначених мною у заяві та наданих разом із нею документах, а також на збір інформації про сім'ю, доходи, власність та майно, що відповідно до Закону необхідна для надання державної соціальної допомоги.

Я усвідомлюю, що наведені мною відомості про доходи та майно, що вплинули або могли вплинути на прийняте рішення щодо надання соціальної допомоги, компенсацій, субсидій і пільг, будуть перевірені згідно з чинним законодавством України.

Мене повідомлено, що в разі зміни обставин, які можуть вплинути на отримання мною соціальної допомоги, компенсації, субсидій і пільг, я зобов'язуюсь повідомити органи праці та соціального захисту населення.

Про відмову в призначенні або припинення виплати призначеної соціальної допомоги та / або повернення надміру нарахованих коштів у разі подання неповних чи недостовірних відомостей про доходи та майновий стан сім'ї мене попереджено.

_____ (дата)

_____ (підпис)

Додаткова інформація, яка повідомляється одинокою матір'ю (підкреслити необхідне)

1. У шлюбі	Перебувала	Не перебувала	Перебуваю
2. З особою, від якої маю дитину	Проживаю	Не проживаю	
3. Пенсію в разі втрати року-валъника або соціальну пенсію (заповнюють лише вдови, вдівці)	Отримую	Не отримую	

Інформація, яка повідомляється одержувачем державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам щодо призначення пенсії в разі втрати годувальника:

Управління Пенсійного фонду, в якому перебуває на обліку одержувач допомоги	Номер пенсійної справи

Інформація, яка повідомляється одержувачами компенсаційних виплат і допомог по догляду щодо отримання пенсій (допомог) особою, за якою здійснюється догляд:

П. І. Б., адреса, орган, у якому перебуває на обліку одержувач пенсії (допомоги) (особа, за якою здійснюється догляд)	Номер пенсійної (особової) справи

Відомості про житлово-комунальні послуги, якими користується сім'я / особа

Вид послуги	№ особового рахунка	Найменування та місцезнаходження (поштова адреса) організації, що надає послуги	Примітки
Утримання будинків і споруд та прибудинкових територій	№		
Газопостачання	№		
Централізоване постачання холодної води	№		
Централізоване постачання гарячої води	№		
Водовідведення	№		
Опалення	№		
Електропостачання	№		
Вивезення побутових відходів	№		

У випадку, якщо прийняття рішення щодо мосі заяви потребує

окремого рішення місцевих органів виконавчої влади / місцевого самоврядування або утвореної ними комісії, прошу розглянути / не розглядати мою заяву відповідними місцевими органами виконавчої влади / місцевого самоврядування або утвореною ними комісією (потрібне підкреслити):

(Дата)

(Підпис заявника, уповноваженого представника / власника, співвласника / наймача / жителя)

3. Повідомлення про переадресацію сім'ї / особи до іншого суб'єкта

(Назва суб'єкта,
який направляє Повідомлення,
адреса, індекс)

(Назва суб'єкта,
до якого направляється Повідомлення,
адреса, індекс)

Повідомлення про переадресацію сім'ї / особи до іншого суб'єкта

№ ____ від “ ____ ” _____ 20__ року

Відповідно до звернення / заяви особи _____
(П. І. Б., дата народження)

Дата звернення особи “ ____ ” _____ 20__ року

у зв'язку зі складною життєвою ситуацією, а саме: _____
(суть проблеми)

Просимо додатково здійснити відповідні заходи щодо надання соціальних послуг.

Додаткова інформація про заявника _____

*(щодо працевлаштування, місця реєстрації, місця фактичного проживання
або тимчасового перебування)*

Додаткова інформація про послуги (виплати), які надавались особі
установою / закладом, який здійснює переадресацію:

Керівник _____
(Підпис, прізвище)

**4. Журнал реєстрації заяв сім'ї / особи, повідомлень про виявлен-
ня сім'ї / особи, яка перебуває у складних життєвих обставинах.**

**Журнал реєстрації заяв сім'ї / особи, повідомлень про виявлення
сім'ї / особи, яка перебуває у складних життєвих обставинах**

№ з/п	Форма звернення: заява / повідомлення	Дата отримання заяви / повідомлення	Від кого отримана інформація: заявника / іншого суб'єкта соц. супроводу	ПІБ особи або склад сім'ї, яка перебуває в СЖО	Причина звернення	Результат розгляду заяви / повідомлення та прийняте рішення

5. Акт обстеження матеріально-побутових умов сім'ї / особи / домогосподарства (оцінка потреб).

АКТ ОБСТЕЖЕННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВИХ УМОВ СІМ'Ї / ОСОБИ / ДОМОГОСПОДАРСТВА

Номер особової справи заявника _____
 Прізвище заявника _____
 Місце проживання заявника: _____
 Населений пункт _____
 Вулиця _____ Номер будинку _____
 Номер квартири _____
 Номер телефону _____

Середньомісячний задекларований ¹ дохід сім'ї / особи / домогосподарства, грн	
Загальний оцінений дохід домогосподарства, грн / місяць	
Кількість осіб у сім'ї заявника / з них дітей	
Кількість осіб у домогосподарстві за декларацією / за фактом проживання	
Житло належить комусь із членів сім'ї заявника	Так / Ні
Загальна площа житлового приміщення	

РОЗДІЛ I. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО СІМ'Ю / ОСОБУ

Таблиця 1

Батьки (особи, які їх замінюють)

Дані	Мати	Батько
Прізвище, ім'я, по батькові		
Дата народження		
Місце роботи, посада		
Коментарі		

Таблиця 2

Інші члени сім'ї, які проживають спільно із заявником

Члени сім'ї	Прізвище, ім'я, по батькові, рік народження	Місце роботи, посада	Родинні стосунки

Таблиця 3

Діти, які виховуються у сім'ї

№ з/п	Прізвище, ім'я, по батькові	Дата народження, вік (років)	Якщо є не біологічна дитина, вказати форму (під опікою, усиновлення, прийомна дитина, дитина-вихованець)

РОЗДІЛ II.
ВІДОМОСТІ ПРО МОЖЛИВІ ДЖЕРЕЛА ДОХОДІВ

Чинники	
1.	Є ознаки, що в одному приміщенні із заявником проживає більше людей, які ведуть спільне господарство, ніж було вказано в декларації (більша кількість спальних місць, інші ознаки проживання додаткових осіб)
2.	Є підстави вважати, що сім'я здає в оренду житлове приміщення (кімнату / будинок / квартиру), і при цьому не декларує доходів від оренди
3.	Є свійські сільськогосподарські тварини, птиці, бджоли, не зазначені в декларації, які можуть приносити додатковий дохід
4.	Є породисті тварини, пушний звір тощо, не зазначені в декларації, яких розводять заради прибутку
5.	Є ознаки занять народними промислами (ремісництво), не зазначені, як джерело доходу (деякі товари дуже численні, деякі предмети явно зроблені власноруч на продаж, спостерігаються інструменти, обладнання тощо)
6.	Є підстави вважати, що безробітний (непрацюючий працездатний) насправді працює (відсутність удома вдень, свідчення сусідів, інші ознаки)

¹ Дохід, на підставі якого призначено соціальну допомогу.

**РОЗДІЛ III.
ВІДОМОСТІ ПРО МАЙНО, ЩО ПЕРЕБУВАЄ
У ВЛАСНОСТІ, ВОЛОДІННІ ЧИ КОРИСТУВАННІ
СІМ'Ї / ОСОБИ (ДОМОГОСПОДАРСТВА)**

Таблиця 1

Земельні ділянки, паї, тепличні приміщення

№ з/п	Наявність	Загальна площа, га	Можливість отримання додаткових доходів	
			так	ні
1.	Земельні ділянки			
2.	Паї			
3.	Тепличні приміщення			

Таблиця 2

Транспортні засоби²

№ з/п	Найменування транспортного засобу	Рік випуску	Марка	Примітка
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				

Таблиця 3

Сільськогосподарська техніка³

№ з/п	Найменування сільськогосподарської техніки	Кількість, шт.	Використання з метою отримання доходу (так/ ні)
1.			
2.			
3.			

Таблиця 4

**Товари, які не можуть бути віднесені
до предметів першої необхідності**

Наявні товари	
1.	Пральна машина, придбана новою менше 5 років тому
2.	Комп'ютер та/чи ноутбук
3.	Морозильна камера
4.	Супутникова антена
5.	Новий, дорогий телевізор (великий плоский екран, явно перевищує базові потреби)
6.	Кондиціонер
7.	Скутер, придбаний менше 1 року тому
8.	Посудомийна машина

² До транспортних засобів відносяться: легкові автомобілі, вантажні автомобілі, мотоцикли, мікроавтобус.

³ До сільськогосподарської техніки відносяться: комбайни, трактори, мото-та електричні плуги, плуги, сіялки, борони, культиватори та ін. техніка.

**РОЗДІЛ IV.
ЗАГАЛЬНИЙ СТАН ЖИТЛОВОГО ПРИМІЩЕННЯ**

Наявність ремонту	
1.	Недавній внутрішній частковий (кухня, одна кімната, коридор) ремонт, який явно перевищує базові потреби
2.	Недавній внутрішній ремонт всього житла, під час якого використано явно дорогі матеріали ⁴
3.	У зовнішній обробці будинку використані явно дорогі матеріали
Умови проживання⁵	
1.	Нормальні умови життя. Житло чисте і підтримується в належному стані; меблі можуть бути старими, але охайними
2.	Житлове приміщення не підтримується в належному стані. Можна спостерігати наявність своєчасно не вирішених питань (бруд, дрібні поломки і т. д.), у приміщенні відсутні необхідні меблі (дитячі ліжечка, кухонний стіл)
3.	Житло знаходиться в очевидно занедбаному стані: потерті меблі, явно ігноруються проблеми, які можуть бути вирішені самостійно ⁶ (цвіль на стінах, протікання водопровідних кранів тощо)

⁴ Ремонт вважається недавнім, якщо він завершений протягом року перед зверненням.

⁵ Доцільність оцінки умов проживання визначається використанням даних акта робітниками, які здійснюють соціальний супровід.

⁶ Самостійне вирішення проблем передбачає фізичну спроможність членів домогосподарства до ремонту приміщення. У разі, якщо приміщення занедбане, а самостійно вирішити проблеми неможливо, слід відмічати пункт “Житлове приміщення не підтримується в належному стані...”.

РОЗДІЛ V. ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ ФАХІВЦЯ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Таблиця 1

Невикористані можливості отримання доходу

Опис	
1.	Сім'я / особа / домогосподарство має надмірну житлову площу (додаткове житло) у прийнятному для проживання стані, але не використовує можливостей до здачі кімнати/квартири/будинку в оренду для підвищення доходу (за наявності цілорічного чи сезонного попиту на житло в регіоні)
2.	Сім'я/особа/домогосподарство звертається по допомогу повторно, при цьому в її складі є незайняті працездатні особи (не зареєстровані у центрі зайнятості, а також зареєстровані, які не отримують допомоги по безробіттю)
3.	У членів сім'ї/особи/домогосподарства є можливості: <ul style="list-style-type: none"> • постійного працевлаштування за місцем проживання заявника
4.	<ul style="list-style-type: none"> • додаткового заробітку за місцем проживання заявника, в тому числі, можливості отримувати дохід від продажу результатів збирання (гриби, ягоди та ін.), рибальства (риба, раки та ін.) скупникам, на ринках тощо
5.	<ul style="list-style-type: none"> • постійного працевлаштування в сусідньому селищі / місті, куди легко дістатися
6.	<ul style="list-style-type: none"> • додаткового заробітку в сусідньому селищі / місті, куди легко дістатися
7.	У складі сім'ї / домогосподарства є непрацюючі працездатні особи, при цьому сім'я/домогосподарство має у власності чи користуванні земельну ділянку, але не обробляє її (цей пункт може заповнюватись тільки при зверненні по допомогу малозабезпеченим сім'ям)

Рекомендації по передачі Акта обстеження до управління праці та соціального захисту населення: _____

Рекомендації з надання соціальних послуг / здійснення соціального супроводу сім'ї / особи, яка перебуває в складних життєвих обставинах:

Підпис фахівця із соціальної роботи _____

Підпис фахівців, залучених до обстеження _____

Із зазначеною інформацією ознайомлений _____
(заявник або представник сім'ї) (Підпис)

Дата проведення обстеження _____ 20__ р.

Підпис фахівця із соціальної роботи _____

**ДОДАТОК І.
ОЦІНКА ПОТРЕБ СІМ'Ї / ОСОБИ / ДИТИНИ,
ЯКА ПЕРЕБУВАЄ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ**

Дата початку проведення
оцінки потреб “__” _____

**РОЗДІЛ І.
ОЦІНКА ПОТРЕБ СІМ'Ї / ОСОБИ**

№ з/п	Складові оцінювання	Стан на момент проведення оцінки	Потреби за результатами оцінки
1.	Стан матеріального, житлового та побутового забезпечення		
1.1.	рівень забезпечення елементарними потребами:		
	харчуванням		
	одягом, взуттям		
	меблями		
1.2.	технічне забезпечення житла та його стан (безпечність / аварійність)		
	водопостачання		
	газове / пічне опалення		
	електропостачання		

1.3.	чи отримує сім'я / члени сім'ї / особа державну соціальну допомогу		
	субсидії		
	компенсації		
	пільги, на які мають право		
1.4.	чи вистачає реальних доходів для функціонування сім'ї / особи, піклування про дитину		
1.5.	чи сформовані навички самообслуговування, в тому числі: ведення господарства, планування сімейного бюджету		
2.	Працевлаштування та зайнятість членів сім'ї / особи:		
2.1.	хто в сім'ї працює		
2.2.	хто із членів сім'ї працездатного віку не працює		
2.3.	рівень зайнятості членів сім'ї		
2.4.	умови праці (шкідливі / нешкідливі);		
2.5.	графік роботи основної та за сумісництвом		
2.6.	професійна підготовка батьків / одного з них / членів сім'ї / особи працездатного віку		
2.7.	працевлаштування батьків / одного з них у віддаленій місцевості		
3.	Наявність документів, що засвідчують особу (повнолітніх членів сім'ї)		
4.	Здоров'я сім'ї / особи:		
4.1.	інвалідність батьків / одного з них / члена сім'ї / особи		
4.2.	психічні захворювання батьків / одного з них / члена сім'ї / особи		
4.3.	соціально небезпечні хвороби батьків / одного з них / члена сім'ї / особи (туберкульоз, ВІЛ / СНІД, гепатит тощо)		
4.4.	довготривала хвороба батьків / одного з них / члена сім'ї / особи		
4.5.	проблема залежності від психоактивних речовин (алкогольна, наркотична) батьків / одного з них / члена сім'ї / особи		

5.	Соціально-педагогічна, соціально-психологічна характеристика сім'ї		
5.1.	факт позбавлення батьків батьківських прав або вилучення дітей без позбавлення батьківських прав		
5.2.	факт перебування біологічної дитини (дітей) в інтернатних закладах		
5.3.	конфлікт між батьками та дітьми, конфлікт між дорослими членами сім'ї (неадекватна поведінка батьків, яка становить загрозу для дитини)		
5.4.	проблеми залежностей (від азартних ігор, релігійних сект тощо) батьків / одного з них / члена сім'ї / особи		
5.5.	прояви насильства в сім'ї (психологічного, економічного, фізичного, сексуального)		
5.6.	сім'я перебуває в процесі розлучення		
5.7.	спілкування з дітьми		
5.8.	узгодженість поглядів і дій обох батьків щодо виховного впливу на дитину (методи підтримки дисципліни, методи покарання тощо)		
5.9.	контакти з дітьми від попередніх шлюбів		
6.	Наявність фактів з життя батьків, які можуть впливати на виховання дитини:		
6.1.	виховання в інтернатному закладі		
6.2.	виховання в неповній сім'ї		
6.3.	виховання в сім'ї, де батьки вживали алкоголь / наркотики		
6.4.	перебування в місцях позбавлення волі		
6.5.	притягнення до відповідальності без позбавлення волі		
6.6.	схильність до правопорушень		
7.	Готовність батьків / членів сім'ї / особи до покращання якості життя		
8.	Наявність інших відомостей про життєдіяльність сім'ї / особи		

РОЗДІЛ II.
ОЦІНКА ПОТРЕБ ДИТИНИ _____ (ПІВ)*

№ з/п	Складові оцінювання	Стан на момент проведення оцінки	Потреби за результатами оцінки
1.	Наявність документів, що засвідчують особу дитини (свідоцтва про народження, паспорта)		
2.	Перебування на обліку в службі в справах дітей, кримінальній міліції в справах дітей (причини)		
3.	Догляд за дитиною та створення відповідних умов для проживання та повноцінного розвитку дитини / дітей		
3.1.	наявність окремої кімнати		
3.2.	наявність окремого ліжка		
3.3.	наявність облаштованого місця для навчання		
3.4.	наявність іграшок, ігор, що розвивають, спортивного знаряддя, книжок тощо		
3.5.	додержання розпорядку дня		
4.	Стан здоров'я		
4.1.	стан здоров'я (наявність хвороб, в т. ч. хронічних захворювань, встановлені діагнози)		
4.2.	відповідність фізичного розвитку віковим показникам		
4.3.	інформація про проведення щеплень дитини, дотримання графіка щеплень		
4.4.	оздоровлення дитини (щорічне оздоровлення та відпочинок дитини, місце та умови)		
5.	Розвиток та освіта		
5.1.	відвідування дошкільного навчально-виховного закладу, навчання в школі (ПТУ, ВНЗ тощо)		
5.2.	ставлення дитини до навчання, труднощі у навчанні		

5.3.	розвиток особливих здібностей (відвідування дитиною позашкільних навчальних закладів, секцій, гуртків)		
5.4.	рівень умінь і навичок дитини відповідно до віку (в т. ч. щодо самообслуговування, користування побутовими електроприладами)		
5.5.	потреби у продовженні навчання, профорієнтації		
6.	Емоційний стан дитини:		
6.1.	чи вміє дитина поводитись відповідно до загальноприйнятих норм поведінки		
6.2.	чи існують у дитини труднощі у спілкуванні з родичами, однолітками, вчителями тощо		
6.3.	чи поводить себе дитина агресивно		
6.4.	як поводить себе дитина у стресових ситуаціях		
6.5.	рівень тривожності дитини (прояви неспокою та страхів, чого / кого боїться дитина: закритого простору, самотності, темряви тощо)		
7.	Ознаки насильства над дитиною		
8.	Наявність інших важливих факторів, виявлених в ході оцінки		

* Заповнюється на кожну дитину, яка виховується в сім'ї.

Потенціал сім'ї / батьків, мотивація до змін (що конкретно готова зробити сім'я / особа) _____

Дата закінчення проведення оцінки “ _____ ” _____ 20__ р.

Підготував: _____
(ПІБ фахівця із соціальної роботи)

Підпис _____

6. Протокол засідання Дорадчого органу з питань соціальної роботи із сім'ями / особами, які перебувають у складних життєвих обставинах.

ПРОТОКОЛ
засідання Дорадчого органу з питань соціальної роботи
із сім'ями / особами, які перебувають
у складних життєвих обставинах

№ _____ р.

Присутні на засіданні Дорадчого органу:

1. ПІБ, посада
- 2.
3.

Запрошені на засідання Дорадчого органу:

1. ПІБ, посада
- 2.
3.

ПОРЯДОК ДЕННИЙ:

1. Перелік питань:

Доповідав:

ПІБ, посада

Співдоповідали:

ПІБ, посада

Звітували:

ПІБ, посада

Поставили запитання:

ПІБ, посада

ВИРІШИЛИ:

- 1.
- 2.

Голова Дорадчого органу

Прізвище, ініціали

Секретар Дорадчого органу

Прізвище, ініціали

7. Договір про здійснення соціального супроводу (додаткова угода)

Договір про здійснення соціального супроводу № ____ від _____

_____ центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (далі – Центр), в особі директора _____, який діє на підставі Положення, з однієї сторони, та _____ (далі – Отримувач послуг), з іншої сторони, (далі – Сторони) уклали цей договір про наступне:
Мета соціального супроводу _____

Предмет Договору

Центр надає, а Отримувач послуг бере участь у здійсненні соціального супроводу з метою створення умов для самостійного розв'язання та подолання життєвих труднощів, збереження та підвищення соціального статусу отримувача послуг.

1. Права та обов'язки Сторін

Центр зобов'язується:

- проводити оцінку потреб отримувача послуг;
- забезпечувати складання, перегляд, коригування плану соціального супроводу із залученням отримувачів послуг;
- забезпечувати виконання заходів, спрямованих на створення умов подолання життєвих труднощів, відповідно до потреб і плану соціального супроводу;
- звертатися з клопотанням до фахівців інших підприємств, установ, організацій, закладів тощо (лікарі, юристи, психологи та ін.) згідно з їх компетенцією щодо надання допомоги у вирішенні проблем;
- у разі виявлення фактів існування загрози життю і здоров'ю отримувачів послуг, негайно інформувати відповідні органи;
- забезпечувати конфіденційність інформації про отримувача послуг.

Центр має право:

- відвідувати отримувача послуг за місцем фактичного проживання;
- здійснювати збір інформації про стан отримувача послуг із залученням його близького соціального оточення, фахівців інших підприємств, установ, організацій, закладів тощо (лікарі, юристи, психологи та ін.) згідно з їх компетенцією;

- використовувати інформацію про отримувача послуг тільки за обставин, коли від цього залежить захист життєвих інтересів отримувачів послуг;

- ініціювати прийняття рішення про зняття отримувача послуг з соціального супроводу через невиконання умов договору.

Отримувач послуг зобов'язується:

- надавати фахівцям Центру достовірну інформацію щодо своєї особи, ситуації, що склалася, та обставин, які виникають у ході супроводу;

- надавати доступ фахівцям Центру до відвідування фактичного місця свого проживання;

- брати участь у проведенні оцінки потреб шляхом надання достовірної інформації, із залученням близького соціального оточення;

- брати участь у складанні, перегляді, коригуванні плану соціального супроводу;

- забезпечувати здійснення заходів, визначених у плані соціального супроводу, виконання яких покладено безпосередньо на нього;

- виконувати всі рекомендації фахівця із соціальної роботи Центру та докладати активних зусиль до якнайшвидшого вирішення власних проблем;

- активно співпрацювати з Центром з метою задоволення потреб та інтересів дітей.

Отримувач послуг має право:

- ініціювати перед Центром залучення до здійснення соціального супроводу фахівців інших підприємств, установ, організацій, закладів тощо (лікарі, юристи, психологи та ін.) згідно з їх компетенцією щодо надання допомоги у вирішенні проблем;

- отримувати інформацію щодо заходів, вжитих для вирішення проблем;

- відмовлятися від соціального супроводу в ході його здійснення;

- звертатись до директора Центру при виникненні конфліктних ситуацій з фахівцем із соціальної роботи, який здійснює соціальний супровід стосовно нього, щодо заміни фахівця.

2. Відповідальність Сторін

У разі порушення положень цього Договору Сторони несуть відповідальність в межах взятих на себе зобов'язань у порядку, передбаченому чинним законодавством України.

3. Умови розірвання Договору

Договір може бути розірваний на вимогу однієї зі сторін у разі:

- а. дострокового припинення обставин, які спричинили взяття Отримувача послуг під соціальний супровід;

б. письмової заяви Отримувача послуг про відмову від соціального супроводу;

с. зміни Отримувачем послуг місця проживання;

д. невиконання Отримувачем послуг взятих на себе зобов'язань.

4. Додаткові умови

Даний Договір складено у 2 (двох) примірниках, які мають однакову юридичну силу.

5. Термін дії Договору

Договір набирає чинності з моменту його підписання Сторонами та діє до “___” _____ 200__ р.

6. Реквізити Сторін

*(Повна назва закладу, адреса,
 ПІВ директора)*

*(ПІВ отримувача послуг,
 місце проживання / реєстрації,
 паспортні дані, ідентифікаційний код
 (за наявності))*

(Дата)

(Підпис)

(Дата)

(Підпис)

М.П.

Додаток до Договору № ____
Додаткова угода до Договору
про здійснення соціального супроводу
 № ____ від _____

_____ центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді
 (далі – Центр), в особі директора _____,
 який діє на підставі Положення, з однієї сторони, та _____
 (далі – Отримувач послуг), з іншої сторони, (далі – Сторони) уклали
 Додаткову угоду про продовження терміну дії соціального супроводу.

Предмет додаткової угоди

Здійснення соціального супроводу продовжено:

з _____ до _____
Дата підписання подовження терміну дії соціального супроводу *Дата припинення терміну дії соціального супроводу*

протокол рішення Дорадчого органу від _____ № _____

Підписи сторін:

Директор _____ **Отримувач послуг** _____
 центру соціальних служб для сім'ї, _____
 дітей та молоді _____

 (Дата)

 (Підпис)

 (Дата)

 (Підпис)

М.П.

8. План соціального супроводу сім'ї / особи

План соціального супроводу сім'ї / особи

*(Посада, ПІВ фахівця із соціальної роботи)**(ПІВ членів сім'ї, особи)*

На період з “___” _____ 20__ року до “___” _____ 20__ року

№ з/п	Перелік основних заходів (відповідно до оцінки потреб)	Термін виконання	Виконавець (фахівець, члени сім'ї або особа)	Установа / організація, фахівець, до якого необхідно звернутися щодо вирішення проблем сім'ї / особи	Примітки

*(Дата)**(Підпис особи/представника сім'ї)**(Дата)**(Підпис фахівця)*

Перегляд / коригування плану соціального супроводу (проводиться не рідше одного разу на місяць)

“___” _____ 20__ р. _____
(Підпис фахівця)“___” _____ 20__ р. _____
(Підпис фахівця)“___” _____ 20__ р. _____
(Підпис фахівця)“___” _____ 20__ р. _____
(Підпис фахівця)“___” _____ 20__ р. _____
(Підпис фахівця)“___” _____ 20__ р. _____
(Підпис фахівця)

9. Особова справа соціального супроводу сім'ї / особи

ОСОБОВА СПРАВА	
СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ № _____	
сім'ї/особи _____	
Фахівець із соціальної роботи, відповідальний за здійснення соціального супроводу	

(ПІВ)	
Розпочато: “ _____ ” _____ року	
Підстава _____	
Закрито: “ _____ ” _____ року	
Підстава _____	
<i>Інформація конфіденційна</i>	

10. Картка обліку роботи з сім'єю / особою в ході здійснення соціального супроводу

Картка обліку роботи з сім'єю / особою
в ході здійснення соціального супроводу

№ з/п	Дата проведення заходу	Найменування заходу	Проміжний результат роботи (за індикаторами досягнутих результатів*)	Посада, ПІВ, підпис фахівця із соціальної роботи відповідного ЦСССДМ і залучених фахівців інших суб'єктів	Примітка (може стояти підпис особи за її згодою, яка отримала послугу)
1	2	3	4	5	6

* Див. Звіт за результатами соціального супроводу.

11. Звіт за результатами соціального супроводу

Звіт за результатами соціального супроводу

за справою № _____

сім'ї / особи _____,
що перебувала (в) під соціальним супроводом з _____
по _____

Причини зняття з соціального супроводу (поставити відповідну позначку):

- подолання сім'єю / особою складних життєвих обставин;
- зміна місця проживання сім'ї / особи;
- невиконання сім'єю / особою умов договору про здійснення соціального супроводу;
- відмова сім'ї / особи від допомоги (якщо це не загрожує іншим особам);
- інше (зазначити) _____

Досягнуті результати (подолання / мінімізація складних життєвих обставин):

1. Виконання батьками обов'язків щодо виховання та розвитку дітей, забезпечення їх потреб і прав:

- 1.1. – відсутня загроза позбавлення батьківських прав, попереджено вилучення дитини із сім'ї;
- 1.2. – дитина відвідує навчальний заклад;
- 1.3. – дитина вилучена з вулиці;
- 1.4. – дитина повернута в біологічну сім'ю / або влаштована відповідно з сімейними формами влаштування;
- 1.5. – дитина доглянута: має охайний вигляд, не голодна;
- 1.6. – дитина відвідує позашкільні заклади;
- 1.7. – у батьків сформовано навички спілкування та виховання дитини, запобігання конфліктам, пошуку шляхів їх розв'язання;
- 1.8. – батьки здійснюють обов'язкові медично-профілактичні огляди дітей віком до 3 років;
- 1.9. – проведено психологічну діагностику, сімейну психотерапію;
- 1.10. – посилено / відновлено потенціал сім'ї у самостійному розв'язанні проблем;

1.11. – активізовано ресурси родини, найближчого оточення, громади;

1.12. – батьки / мати змінили намір про відмову від новонародженої дитини та забрали дитину в сім'ю;

1.13. – молоді батьки пройшли навчання щодо розвитку навичок самообслуговування, ведення домогосподарства, планування сім'ї, виконання та розподілу соціальних ролей у сім'ї, формування та використання бюджету сім'ї; формування в батьків відповідального, усвідомленого батьківства;

1.14. – сім'я / особа проінформовані з питань організації власного змістовного дозвілля, отримали соціально-педагогічні послуги;

1.15. – сім'я отримала консультації щодо переваг грудного вигодування, формування прив'язаності дитини до батьків, необхідності участі обох батьків у вихованні дитини раннього віку;

1.16. – надано допомогу в організації оздоровлення та відпочинку дитини;

1.17. – забезпечено соціально-психологічний патронаж сім'ї / особи;

1.18. – інше _____

2. Жорстоке поводження, фізичне, сексуальне, психологічне, економічне насильство в сім'ї, торгівля людьми:

2.1. – відсутні звернення з приводу загрози або вчинення насильства;

2.2. – відсутні ознаки насильства (фізичного, сексуального, психологічного, економічного);

2.3. – пройдено реабілітаційні заходи / корекційні програми;

2.4. – відсутні зафіксовані дзвінки сусідів / членів сім'ї в органи внутрішніх справ, визови дільничних інспекторів тощо;

2.5. – особі, яка зазнала насильства, надано реабілітаційні послуги;

2.6. – члени сім'ї пройшли навчання щодо толерантного ставлення, поваги, любові членів сім'ї один до одного;

2.7. – інше _____

3. Алкогольна, наркотична залежність членів сім'ї / особи:

3.1. – нарко / алкозалежну особу направлено на лікування до закладів охорони здоров'я;

3.2. – відсутні звернення в органи внутрішніх справ і визови дільничних інспекторів у сім'ю;

3.3. – сформовано в нарко / алкозалежних членів сім'ї / особи мотивацію до необхідності зміни поведінки;

3.4. – залучено нарко / алкозалежну особу до програм / груп самопомоги, програм медико-соціально-психологічної реабілітації;

- 3.5. – надано сприяння у працевлаштуванні особи, яка пододала нарко / алкозалежність;
- 3.6. – сформовано у членів сім'ї нарко / алкозалежних навичок спілкування, ставлення до проблем залежностей, умінь і навичок здорового способу життя тощо;
- 3.7. – поновлено розірвані раніше соціальні зв'язки нарко / алкозалежної особи з сім'єю, родинним оточенням;
- 3.8. – інше _____

4. Бездоглядність, бездомність:

- 4.1. – повернуто особу додому / в сім'ю з вулиці;
- 4.2. – бездомна особа та безпритульна дитина отримали реабілітаційні послуги;
- 4.3. – особа / дитина отримали допомогу та тимчасовий притулок у закладах для бездомних громадян, в притулках для дітей;
- 4.4. – дитині встановлено статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування;
- 4.5. – – дитину повернуто на виховання до батьків або до одного з них;
- 4.6. – дитину взято на первинний облік за місцем її походження;
- 4.7. – сім'ю / особу / дитину забезпечено тимчасовим проживанням у закладах соціального обслуговування, закладах для бездомних, закладах соціального захисту для дітей, гарячою їжею, одягом, взуттям, первинною медичною допомогою, консультаціями різних спеціалістів тощо;
- 4.8. – відновлено документи та здійснено реєстрацію за місцезнаходженням;
- 4.9. – особу направлено на медичне обстеження, в тому числі рентгенівське, обстеження органів грудної порожнини, на лікування, в тому числі примусове, добровільне консультування та тестування ВІЛ;
- 4.10 – особа отримала допомогу в працевлаштуванні та професійній орієнтації, у встановленні групи інвалідності бездомних осіб / дитини або поновлення відповідних документів;
- 4.11. – опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі отримали допомогу в закріпленні прав власності дитини на житло, майно;
- 4.12. – інше _____

5. Житлово-побутові, санітарно-гігієнічні умови, які загрожують здоров'ю та життю членів сім'ї / особи:

- 5.1. – відремонтовано житлові приміщення / квартиру;
- 5.2. – ліквідовано антисанітарію в приміщенні;

5.3. – забезпечено проживання в приміщеннях, пристосованих до житла;

5.4. – поновлено в приміщенні / квартирі електро-, тепло-, газо-постачання тощо.

5.5. – забезпечено сприяння в наданні гуманітарної, матеріальної, фінансової допомоги сім'ї / особі;

5.6. – інше _____

6. Інвалідність членів сім'ї / дитини / особи:

6.1. – надано допомогу в оформленні медичної довідки / МСЕК;

6.2. – особа (дитина) пройшла курс реабілітації відповідно до індивідуальної програми реабілітації;

6.3. – надано допомогу в оформленні та поданні документів для отримання соціальної допомоги;

6.4. – представлено інтереси сім'ї / особи;

6.5. – сім'ю / особу забезпечено засобами, необхідними для забезпечення їх життєдіяльності: кріслами колісними, протезами, милицями, ортопедичним взуттям, слуховими апаратами тощо;

6.6. – вирішені з місцевими органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, підприємствами, організаціями, громадськими організаціями питання щодо побудови для осіб з інвалідністю пандусів у будинках, де вони проживають, у магазинах, навчальних закладах, спортивних установах та інших громадських місцях; відповідного оснащення громадського транспорту, зупинок;

6.7. – забезпечено житлом на першому поверсі тощо;

6.8. – батьки дітей-інвалідів отримали послуги з навчання для продовження реабілітаційного процесу з дітьми-інвалідами поза межами спеціалізованих закладів соціального обслуговування;

6.9. – сформовано у батьків навички догляду та спілкування з дітьми-інвалідами;

6.10. – надано допомогу у працевлаштуванні, направленні до центру професійної реабілітації інвалідів;

6.11. – організовано спільно з лікувальними установами оздоровлення та санаторно-оздоровче лікування осіб з інвалідністю;

6.12. – надано допомогу в забезпеченні безоплатним транспортом до місця розташування реабілітаційного закладу та до місця проживання;

6.13. – влаштовано дитину-інваліда до центру денного догляду;

6.14. – інше

7. Довготривала хвороба членів сім'ї / особи:

7.1. – організовано догляд за дітьми;

7.2. – оформлено опіку над дитиною;

- 7.3. – влаштовано особу в хоспіс;
- 7.4. – організовано догляд на дому;
- 7.5. – залучено до роботи волонтерів;
- 7.6. – інше _____

8. Тривале безробіття працездатних членів сім'ї / особи:

- 8.1. – надано допомогу в реєстрації в центрі зайнятості;
- 8.2. – мотивація до участі в громадських роботах;
- 8.3. – направлено особу в центр зайнятості для набуття професійної підготовки / перепідготовки;
- 8.4. – сприяння в організації роботи в домогосподарстві тощо;
- 8.5. – інше _____

9. Бідність, малозабезпеченість:

- 9.1. – підвищено рівень забезпечення прожиткового мінімуму;
- 9.2. – надано матеріальну допомогу, благодійну допомогу;
- 9.3. – надано допомогу в оформленні та поданні документів для призначення соціальної допомоги, субсидії, компенсації, пільг;
- 9.4. – інше _____

10. Засудження, відбування покарань членами сім'ї / особою, повернення їх із місць позбавлення волі:

- 10.1. – надано психологічні, юридичні консультації;
- 10.2. – надано допомогу у відновленні документів та реєстрації за місцем проживання;
- 10.3. – сприяння у працевлаштуванні та залученні до громадських робіт;
- 10.4. – знайдено тимчасове житло, влаштовано до закладів соціального обслуговування, в центри соціальної адаптації звільнених осіб;
- 10.5. – тимчасово влаштовано (у разі потреби) дитину жінки / звільненої особи до закладу соціального захисту дітей;
- 10.6. – надано допомогу у встановленні групи інвалідності звільненої особи / поновлено відповідні документи;
- 10.7. – сім'я, її члени проконсультовані з питань підготовки до повернення з місць позбавлення волі батьків або дитини;
- 10.8. – налагоджено стосунки звільнених осіб зі членами сім'ї / дитиною, з найближчим оточенням, до якого повертається дитина / особа після звільнення;
- 10.9. – інше _____

11. Міжособистісні конфлікти в сім'ї

- 11.1. – гармонізовано психологічний клімат у сім'ї;
- 11.2. – підвищено рівень батьківської компетентності та відповідальності;

- 11.3. – попереджено розлучення сім'ї;
11.4. – подолано шкідливі звички, підвищено рівень культури поведінки та спілкування;
11.5. – сформовано спільні погляди та підходи до виховання дитини;
11.6. – інше _____

12. Інше

Характеристика ресурсів та потенціалу сім'ї / особи на момент зняття з супроводу, ефективність втручання та вплив вжитих заходів:

Загальний висновок і рекомендації щодо постпрограмної підтримки:

(Дата та підпис фахівця із соціальної роботи)

ПОРЯДОК взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах

(розроблено та надано для розгляду Мінсоцполітики відповідний Проект Постанови Кабінету Міністрів України “Деякі питання організації та здійснення соціального супроводу вразливих категорій сімей / осіб”, що дозволить затвердити даний Порядок)

1. Загальні положення

1.1. Цей Порядок взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах (далі – Порядок) розроблено з метою впровадження механізму взаємодії суб'єктів соціальної роботи при здійсненні соціального супроводу сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, визначення повноважень центральних та місцевих органів виконавчої влади, організацій, установ, закладів, служб, які залучаються до соціального супроводу сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, створення умов для мінімізації негативних наслідків або повного подолання сім'ями / особами складних життєвих обставин і реінтеграції їх у суспільство на умовах подальшої самостійної підтримки нормальної життєдіяльності сім'ї / особи, збереження та підвищення її соціального статусу.

При здійсненні цієї діяльності суб'єкти соціального супроводу керуються Конституцією та законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також цим Порядком.

1.2. Дія цього Порядку поширюється на суб'єктів соціального супроводу:

які знаходяться в сфері управління Міністерства соціальної політики України, структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування з питань праці та соціального захисту населення, міські, районні в містах, районні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей районних, районних у м. Києві та м. Севастополі державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад, територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг), центри обліку бездомних осіб та центри реінтеграції бездомних осіб, центри соціальної адаптації звільнених осіб, будинки нічного перебування, будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів,

геріатричні пансіонати, пансіонати для ветеранів війни та праці, спеціальні будинки-інтернати, районні, міськрайонні, міські та районні в містах центри зайнятості, центри соціальної реабілітації дітей-інвалідів, центри соціально-психологічної реабілітації дітей і молоді з функціональними обмеженнями, центри соціально-психологічної допомоги, соціальні гуртожитки для дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, соціальні центри матері та дитини, центри ресоціалізації наркозалежних, центри для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді;

які знаходяться у сфері управління Міністерства охорони здоров'я України, структурні підрозділи з питань охорони здоров'я місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, заклади охорони здоров'я (ФАПи, поліклініки / сімейний лікар, жіночі консультації, пологові будинки, центри планування сім'ї, центри здоров'я, центри СНІДу, наркодиспансери, заклади санаторно-курортного лікування тощо), міські, міжрайонні, районні медико-соціальні експертні комісії (далі – МСЕК).

які знаходяться в сфері управління Міністерства освіти, науки, молоді та спорту України, територіальні органи освіти, науки, молоді та спорту (міські, районні, районні в містах управління / відділи), дошкільні, загальноосвітні, професійно-технічні, позашкільні та вищі навчальні заклади;

які знаходяться у сфері управління Міністерства внутрішніх справ України, територіальні органи внутрішніх справ (міські, районні у містах, районні), у тому числі органи Державної міграційної служби в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі (далі – територіальні органи міграційної служби), кримінальна міліція у справах дітей, служба дільничних інспекторів міліції;

які знаходяться у сфері управління Міністерства юстиції України, установи виконання покарань, територіальні органи, кримінально-виконавчі інспекції, СІЗО, інші підприємства, установи й організації;

які знаходяться у сфері управління Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій з питань житлово-комунального господарювання (житлово-експлуатаційні комісії).

Виконкоми міських, сільських і селищних рад.

Інші суб'єкти соціального супроводу – громадські організації, благодійні фонди, фізичні та юридичні особи, соціально відповідальний бізнес.

1.3. Районний, міський, районний у містах центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді визначений чинним законодавством України як головний суб'єкт уповноважений на організацію та здійснення соціального супроводу сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

2. Напрями взаємодії

Напрямами взаємодії суб'єктів при здійсненні соціального супроводу сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, є:

- виявлення сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, одним із суб'єктів соціального супроводу та інформування центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з метою забезпечення права сім'ї / осіб на отримання своєчасної допомоги, в т. ч. вжиття негайних заходів для виходу зі складних життєвих обставин;

- здійснення соціального обстеження сімей / осіб і надання висновків щодо необхідності призначення різних видів соціальної допомоги та соціальних послуг;

- організація та здійснення соціального супроводу;

- вирішення питання про направлення членів сім'ї / особи до закладів соціального обслуговування, соціального захисту тощо;

- залучення до соціального супроводу сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, окремих громадян за їх згодою з метою поєднання різних форм соціальної підтримки сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах.

3. Форми взаємодії

Формами взаємодії суб'єктів соціального супроводу є:

- утворення Дорадчого органу з метою координації та узгодження дій суб'єктів соціального супроводу;

- спільне відвідування сім'ї / особи, яка має ознаки або перебуває у складних життєвих обставинах, з метою здійснення соціального обстеження та підготовка спільних висновків, акта обстеження та надання відповідної інформації до Дорадчого органу;

- обмін статистичною відомчою інформацією щодо сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, послуг, що їм надаються, суб'єктів, що надають соціальні послуги, результатів соціального супроводу;

- участь у роботі міждисциплінарної команди фахівців, до складу якої входять представники суб'єктів соціального супроводу, з метою

забезпечення комплексного підходу в наданні різних видів соціальної допомоги та послуг сім'ям / особам;

- проведення спільних інформаційних заходів щодо висвітлення у засобах масової інформації актуальних питань соціальної роботи з сім'ями / особами, які перебувають у складних життєвих обставинах;

- організація та проведення навчально-практичних семінарів із питань надання соціальних послуг сім'ям / особам, які перебувають у складних життєвих обставинах;

- обмін методичною літературою та інформаційно-довідковими матеріалами;

- розробка спільних заходів під час формування проектів місцевих соціальних програм;

- участь у засіданнях Дорадчого органу та узгодження планів спільних дій відповідно до завдань, повноважень та компетенції кожного суб'єкта соціальної роботи щодо взяття / зняття сім'ї / особи під / з соціальний супровід.

Типове Положення про Дорадчий орган з питань соціальної роботи із сім'ями / особами, які перебувають у складних життєвих обставинах додається (додаток 1).

Типове Положення про міждисциплінарну (міжпрофесійну) команду додається (додаток 2).

4. Принципи взаємодії суб'єктів соціального супроводу

4.1. Між суб'єктами соціального супроводу встановлюються обов'язкові взаємозв'язки за принципом єдиної інформаційно-правової системи, яка передбачає запровадження:

- єдиної форми повідомлення про виявлення сім'ї / особи, яка перебуває в складних життєвих обставинах;

- єдиної форми заяви від сім'ї / особи про необхідність соціальної допомоги та соціальних послуг;

- єдиної форми акта обстеження сім'ї / особи та оцінки потреб сім'ї / особи;

- єдиного переліку документів, що надається сім'єю / особою;

- відповідального за ведення соціального супроводу, а саме закріплення за сім'єю / особою фахівця із соціальної роботи центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

- єдиної системи обліку сімей / осіб, які знаходяться під соціальним супроводом в рамках Інформаційно-аналітичної системи соціального захисту населення (ІАССЗН).

4.2. Суб'єкти соціального супроводу діють у межах повноважень, визначених цим Порядком.

4.3. Участь кожного окремого суб'єкта в процесі здійснення соціального супроводу сім'ї / особи визначається планом соціального супроводу.

4.4. Контроль і координацію роботи фахівців міждисциплінарної команди здійснює відповідний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді через фахівця із соціальної роботи, закріпленого за сім'єю / особою і відповідального за соціальний супровід.

5. Механізми взаємодії суб'єктів

– обов'язкове інформування суб'єктами соціального супроводу протягом трьох робочих днів після виявлення сім'ї / особи районного / районного у місті / міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за місцем його розташування або фахівця із соціальної роботи на території сільської / селищної ради шляхом направлення повідомлення про виявлену сім'ю / особу, яка перебуває в складних життєвих обставинах відповідно до затвердженої форми повідомлення;

– залучення для проведення соціального обстеження сім'ї / особи насамперед спеціалістів тих суб'єктів соціального супроводу, які виявили сім'ю / особу, а для сім'ї з дітьми – служби у справах дітей;

– залучення суб'єктів соціального супроводу для виконання завдань, визначених Дорадчим органом, шляхом направлення від суб'єкта протягом 5 робочих днів після засідання Дорадчого органу інформації про призначеного / визначеного спеціаліста (ППБ, місце роботи, займана посада), відповідального за виконання завдання суб'єкта до районного / районного у місті / міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та включення працівником відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді спеціаліста іншого суб'єкта соціального супроводу до складу міждисциплінарної команди;

– обмін інформацією між суб'єктами соціального супроводу шляхом інформування центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в письмовій формі на його вимогу, за місцем проживання сім'ї / особи, яка перебуває в складних життєвих обставинах, про стан і результати виконання завдань, передбачених для кожного із суб'єктів соціального супроводу планом соціального супроводу, а також інформування центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді на вимогу інших суб'єктів соціального супроводу про відомості з банку даних обліку сімей / осіб, які знаходяться під соціальним супроводом або знятих із соціального супроводу.

6. Повноваження суб'єктів соціального супроводу.

6.1. Повноваження суб'єктів соціального супроводу, які знаходяться в сфері управління Міністерства соціальної політики України:

Повноваження структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування з питань праці та соціального захисту населення

Органи праці та соціального захисту населення (міські, районні, районні у містах управління / відділи праці та соціального захисту населення) мають повноваження стосовно реалізації державної політики у сфері соціального захисту та соціального обслуговування населення на відповідній території та забезпечують виконання функцій щодо:

- організації та планування роботи щодо соціальної підтримки сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- контролю за координацією та взаємодією суб'єктів, які здійснюють соціальний супровід сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- координації діяльності закладів соціального обслуговування, спеціалізованих установ, які залучаються до здійснення соціального супроводу сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- забезпечення призначення всіх видів соціальної допомоги, пільг, компенсацій, субсидій сім'ям / особам, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- оформлення або відновлення документів: пенсійного посвідчення, посвідчення інваліда, посвідчення багатодітної матері / батька тощо;
- консультування щодо оформлення соціальних виплат сім'ям / особам, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- виявлення сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, і повідомлення відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- направлення / переадресація сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, за рекомендацією відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді до закладів соціального обслуговування;
- участі в обстеженні матеріально-побутових умов сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- організації підвищення кваліфікації фахівців із соціальної роботи, соціальних працівників;
- повідомлення та направлення на соціальний супровід до центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді протягом трьох робочих днів після звернення до них осіб віком до 35 років, звільнених з відбування покарання, в тому числі вагітних жінок, і жінок, які мають дітей.

Повноваження міських, районних, районних у містах центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

Міські, районні, районні в містах центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді мають повноваження щодо організації та проведення у відповідній територіальній громаді соціальної роботи, в тому числі соціального супроводу, із соціально незахищеними категоріями сімей / осіб, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, потребують сторонньої допомоги, та забезпечують виконання функцій щодо:

- здійснення інформаційно-роз'яснювальної, просвітницької роботи спрямованої на попередження сімейного неблагополуччя;

- виявлення сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах;

- створення при райдержадміністраціях і міськвиконкомках Дорадчого органу з питань соціальної роботи із сім'ями / особами, які перебувають у складних життєвих обставинах та забезпечення його роботи;

- надання соціальних послуг сім'ям / особам, які перебувають у складних життєвих обставинах: соціально-педагогічних, соціально-психологічних, соціально-медичних, соціально-економічних, юридичних, сприяння у працевлаштуванні, інформування та консультування, представлення інтересів тощо;

- планування та визначення методів допомоги та надання соціальних послуг;

- створення та забезпечення роботи міждисциплінарної команди фахівців, залучених до організації соціального супроводу;

- здійснення заходів з активізації та залучення ресурсів громади в ході соціального супроводу;

- представлення, у разі потреби, інтересів членів сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, у суді;

- взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з усіма суб'єктами соціального супроводу;

- здійснення переадресації сімей / осіб, які звернулися до центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді до інших установ / закладів / організацій відповідно до їх повноважень і компетенції;

- підвищення рівня професійної компетентності фахівців із соціальної роботи;

- поширення соціальної реклами щодо послуг різним категоріям сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах;

– обов'язкового забезпечення своєчасного та належного виконання своїх повноважень і функцій у процесі надання соціальних послуг та здійснення соціального супроводу сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах;

– направлення протягом двох робочих днів після звернення звільнених жінок з дітьми, які перебувають на обліку в центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, до служби у справах дітей за територіальним розташуванням щодо таких жінок;

– направлення до установи виконання покарань інформаційного листа протягом 20 робочих днів з дати отримання повідомлення про звільнення особи, але не пізніше ніж за 1 місяць до звільнення зазначеної особи, у разі якщо неповнолітня дитина чи молода особа звільнена з установи виконання покарань достроково або на підставі акта про помилування, інформаційний лист надсилається центром до установи виконання покарань протягом 20 робочих днів з дати отримання повідомлення про звільнення неповнолітньої дитини чи молодої особи з установи виконання покарань;

– направлення сім'ї / особи, які перебувають у складних життєвих обставинах і перебуває під соціальним супроводом, до закладів охорони здоров'я для надання медичної та медико-консультативної допомоги;

– інформування (щоквартально) відповідних управлінь праці та соціального захисту населення про вчинення насильства в сім'ї, або загрозу його вчинення;

– надання (щомісячно до 15 числа місяця, наступним за звітним) відповідним районним, міськрайонним, міським і районним у містах центрам зайнятості населення інформації про непрацюючих звільнених осіб, які є отримувачами послуг ЦСССДМ.

Повноваження служб у справах дітей районних, районних у м. Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад.

Служби у справах дітей районних, районних у м. Києві та м. Севастополі державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад мають повноваження щодо реалізації на відповідній території державної політики з питань соціального захисту дітей, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності щодо профілактики правопорушень дітьми і забезпечують виконання функцій щодо:

– виявлення сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, та повідомлення відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді протягом трьох робочих днів з моменту виявлення відповідно до затвердженої форми;

- виявлення та відвідування дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах і перебувають на обліку в службі, за місцем їх проживання, навчання та роботи, вжиття заходів для їх соціального захисту, в тому числі, стосовно яких вчинено насильство в сім'ї, або існує реальна загроза його вчинення;

- прийняття рішення щодо термінового реагування та вилучення дитини із сім'ї при безпосередній загрозі її життю і здоров'ю, у разі потреби – про призначення опікуна (піклувальника), тимчасове влаштування дитини, передачу в прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, інтернатний заклад та інформування центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді про відповідне рішення;

- здійснення спільно з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді соціального обстеження сім'ї з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах;

- вжиття заходів з питань захисту житлових і майнових прав дітей;

- здійснення контролю за умовами утримання та виховання дітей із сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах;

- забезпечення взаємодії притулків для дітей і центрів соціально-психологічної реабілітації дітей з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

- інформування центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді й органів внутрішніх справ про виявлення сімей з дітьми, в яких є випадки насильства в сім'ї, жорстокого поведіння з дітьми або реальної загрози його вчинення тощо;

- участі у роботі Дорадчого органу та в здійсненні соціального супроводу.

Повноваження територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг)

Територіальні центри соціального обслуговування мають повноваження щодо здійснення соціального обслуговування та надання соціальних послуг громадянам (похилого віку, інваліди, хворі, які перебувають у складній життєвій ситуації у зв'язку з безробіттям і зареєстровані в державній службі зайнятості, як такі, що шукають роботу; потерпілі від стихійного лиха чи катастрофи) і мають на своєму утриманні неповнолітніх дітей, дітей-інвалідів, осіб похилого віку, інвалідів), які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, за місцем проживання, в умовах стаціонарного, тимчасового або денного перебування та забезпечують виконання функцій щодо:

- виявлення сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, і повідомлення відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді протягом трьох робочих днів з моменту виявлення відповідно до затвердженої форми;

- перенаправлення осіб, які обслуговуються у відділеннях територіального центру, сімей з дітьми до закладів соціального обслуговування, зокрема: соціальні центри матері та дитини, соціальні гуртожитки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, центри соціально-психологічної допомоги, центри ресоціалізації наркозалежної молоді, центри для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді;

- участі соціальних працівників територіальних центрів у обстеженні матеріально-побутових умов сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують соціального супроводу фахівцями із соціальної роботи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (у разі виявлення таких сімей / осіб працівниками територіальних центрів);

- участі у роботі Дорадчого органу та в здійсненні соціального супроводу.

Повноваження центрів обліку бездомних осіб і центрів реінтеграції бездомних осіб

Центри обліку бездомних осіб і центри реінтеграції бездомних осіб мають повноваження щодо виявлення, обліку, надання тимчасового притулку, здійснення соціального захисту бездомних осіб, їх реінтеграції до самостійного, повноцінного життя шляхом надання комплексу соціальних послуг, забезпечують виконання функцій щодо:

- виявлення сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, і повідомлення відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді протягом трьох робочих днів з моменту виявлення відповідно до затвердженої форми;

- перенаправлення осіб, які обслуговуються в центрах обліку бездомних осіб і центрах реінтеграції бездомних осіб, сімей з дітьми / осіб з дітьми, які потребують соціальних послуг / соціального супроводу до закладів соціального обслуговування, зокрема: соціальні центри матері та дитини, соціальні гуртожитки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, центри соціально-психологічної допомоги, центри ресоціалізації наркозалежної молоді, центри для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді;

- залучення центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді до соціального патрулювання на вулицях з метою виявлення бездомних громадян;

- повідомлення центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та служб у справах дітей про виявлення безпритульної дитини під час здійснення соціального патрулювання та про звернення до центру обліку або закладу для бездомних сім'ї (неповної сім'ї) з дітьми (дитиною) або безпритульної дитини;

- направлення повідомлення про звільнену особу віком до 35 років (яка не має житла та паспорта громадянина України) до центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді протягом трьох робочих днів після звернення звільненої особи до центру обліку бездомних осіб;

- направлення (невідкладно) повідомлення до служби у справах дітей і центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо дитини, яка звернулася до центру обліку і яка перебуває на території України без супроводу і виявила бажання подати заяву про надання статусу біженця;

- участі у роботі Дорадчого органу та в здійсненні соціального супроводу.

Повноваження центрів соціальної адаптації звільнених осіб

Центри соціальної адаптації звільнених осіб мають повноваження щодо здійснення соціальної адаптації та реінтеграції звільнених осіб, повернення їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві та забезпечують виконання функцій щодо:

- виявлення сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, і повідомлення відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді протягом трьох робочих днів з моменту виявлення відповідно до затвердженої форми;

- перенаправлення звільнених осіб віком від 15 до 35 років до центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, з метою взяття їх під патронаж / соціальний супровід;

- прийняття звільнених осіб віком від 18 років до центру соціальної адаптації звільнених осіб за умови складних життєвих обставин (як виняток) за рішенням адміністрації центру;

- вирішення питання реєстрації місця проживання або перебування звільненої особи, направлення запитів до територіальних органів Державної міграційної служби;

- повідомлення та направлення для здійснення соціального супроводу до центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді протягом трьох робочих днів після звернення до них осіб, звільнених від відбування покарання, в тому числі вагітних жінок, і жінок, які мають дітей;

- участі у роботі Дорадчого органу та в здійсненні соціального супроводу.

Повноваження будинків нічного перебування

Будинки нічного перебування мають повноваження щодо зменшення кількості осіб, які ночують на вулиці, шляхом організації їх ночівлі та надання інших видів послуг, забезпечують виконання функцій щодо:

- виявлення сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, і повідомлення відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді протягом трьох робочих днів з моменту виявлення відповідно до затвердженої форми;

- перенаправлення осіб віком від 15 до 35 років до центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з метою взяття їх під патронаж / соціальний супровід;

- надання соціально-побутових (забезпечення ліжко-місцем, користування душем та пральною; збереження речей і документів), психологічних (вивчення соціально-психологічних характеристик особистості за бажанням клієнтів, надання методичних порад), юридичних (організаційна допомога клієнтам у відновленні їх документів), інформаційних, інших консультативних послуг клієнтам щодо можливості їх реінтеграції;

- сприяння працевлаштуванню осіб, які тимчасово проживають у закладі;

- участі у роботі Дорадчого органу та в здійсненні соціального супроводу.

Повноваження будинків-інтернатів для громадян похилого віку та інвалідів, геріатричний пансіонат, пансіонат для ветеранів війни і праці

Будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів, геріатричний пансіонат, пансіонат для ветеранів війни і праці мають повноваження щодо забезпечення громадян похилого віку, ветеранів війни та праці, інвалідів, які потребують стороннього догляду, побутового та медичного обслуговування стаціонарним соціально-медичним доглядом для постійного проживання та виконують функції щодо:

- виявлення сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, і повідомлення відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді протягом трьох робочих днів з моменту виявлення відповідно до затвердженої форми;

- перенаправлення осіб віком від 15 до 35 років до центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з метою взяття їх під патронаж / соціальний супровід;

- забезпечення належних умов для проживання, соціально-побутового обслуговування, надання медичної допомоги громадянам похилого віку та інвалідам, які потребують стороннього догляду та допомоги;

- участі у роботі Дорадчого органу та в здійсненні соціального супроводу.

Повноваження спеціальних будинків-інтернатів

Спеціальні будинки-інтернати мають повноваження щодо забезпечення соціально-медичними заходами звільнених осіб – громадян похилого віку, інвалідів I та II груп, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового, медичного обслуговування та реабілітаційних послуг і проживають на постійній основі та виконують функції щодо:

- виявлення сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, і повідомлення відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді протягом трьох робочих днів з моменту виявлення відповідно до затвердженої форми;

- перенаправлення осіб віком від 15 до 35 років до центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з метою взяття їх під патронаж / соціальний супровід;

- забезпечення належних умов для проживання, медичної, соціальної, психологічної реабілітації та надання медичної допомоги особам;

- забезпечення засобами й умовами для проведення заходів культурно-масової роботи та заняттєвої терапії;

- сприяння, спільно з центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, налагодженню родинних зв'язків і підтримуванню прагнення спілкування осіб з сім'єю та родичами;

- забезпечення, спільно з центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, медичними, педагогічними та соціальними працівниками будинку-інтернату для здійснення корекційного та психологічно-реабілітаційного процесу осіб;

- сприяння, спільно з центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді створення громадської ради, до складу якої входять батьки, опікуни, представники громадських організацій, працівники інтернату, центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо захисту прав та інтересів підопічних, налагодженню родинних стосунків, вивченню умов проживання підопічних та надання пропозицій для їх поліпшення, одержання необхідної інформації про дотримання законодавства щодо соціального захисту людей похилого віку та інвалідів;

- участі у роботі Дорадчого органу та в здійсненні соціального супроводу.

Повноваження районного, міськрайонного, міського та районного в місті центру зайнятості населення

Районні, міськрайонні, міські, районні в містах центри зайнятості населення мають повноваження щодо забезпечення реалізації завдань, пов'язаних із соціальним захистом населення від безробіття, сприяння громадянам у підборі роботи, що підходить, наданням матеріального забезпечення та соціальних послуг, професійної орієнтації та наданням послуг роботодавцям щодо добору працівників на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці та забезпечують виконання функцій щодо:

- виявлення сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, і повідомлення відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді протягом трьох робочих днів з моменту виявлення відповідно до затвердженої форми;

- реєстрації та ведення обліку безробітних працездатного віку, які є членами сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах за поданням центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

- сприяння залученню до професійної підготовки / перепідготовки, підвищення кваліфікації, професійної орієнтації безробітних працездатного віку, які є членами сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах за поданням центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

- надання соціальних послуг особам, які направлені до центрів зайнятості центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді зокрема: безробітних працездатного віку, які є членами сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, не здатних на рівних конкурувати на ринку праці і взятих під соціальний супровід центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

- здійснення виплат матеріального забезпечення на випадок безробіття;

- сприяння в організації громадських робіт для безробітних працездатного віку, які є членами сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, укладання договорів з роботодавцями про їх організацію і проведення, направлення громадян на такі роботи, а також фінансування оплачуваних громадських робіт для безробітних;

- проведення роз'яснювальної роботи серед населення з питань зайнятості населення і загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, використовуючи для цього засоби масової інформації;

- участі у роботі Дорадчого органу та в здійсненні соціального супроводу.

Повноваження центрів соціальної реабілітації дітей-інвалідів, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями

Центри соціальної реабілітації дітей-інвалідів, центри соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями мають повноваження щодо здійснення заходів, спрямованих на розвиток і коригування порушень розвитку дитини-інваліда, навчання її основним соціальним та побутовим навичкам, розвиток здібностей, забезпечення права дітей-інвалідів на соціальну реабілітацію та адаптацію з метою їх наступної інтеграції в дитячі колективи дошкільних установ та загальноосвітніх шкіл, для інтеграції в суспільство та забезпечують виконання функцій щодо:

- виявлення сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, і повідомлення відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді протягом трьох робочих днів з моменту виявлення відповідно до затвердженої форми;

- підготовки, спільно з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді батьків, дітей-інвалідів до продовження реабілітаційного процесу з дітьми-інвалідами поза межами центру, соціально-педагогічного патронату таких сімей;

- надання дітям-інвалідам, спільно з центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, комплексної соціальної, психологічної, педагогічної та інших видів реабілітації;

- обслуговування дітей-інвалідів, які проживають у сільській місцевості, за заявкою фахівця з соціальної роботи, який здійснює роботу з сім'ями у цій місцевості, та безоплатне забезпечення цих дітей транспортними послугами (до місця розташування реабілітаційного закладу та до місця проживання);

- забезпечення спільно з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді професійної орієнтації дітей-інвалідів;

- залучення до складу та до участі у засіданнях реабілітаційної комісії при центрі соціальної реабілітації дітей інвалідів, представників місцевих органів охорони здоров'я, освіти і науки, молоді та спорту, праці та соціального захисту населення, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служб у справах дітей;

- участі у роботі Дорадчого органу та в здійсненні соціального супроводу.

Повноваження Центру соціально-психологічної допомоги

Центр соціально-психологічної допомоги має повноваження щодо надання невідкладної комплексної допомоги (психологічних,

соціально-побутових, соціально-педагогічних, соціально-медичних, інформаційних і юридичних послуг тощо) сім'ї / особі, яка перебуває у складних життєвих обставинах, що сприятиме якнайшвидшому її поверненню до нормальних умов життєдіяльності та забезпечує виконання функцій щодо:

– виявлення сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, і повідомлення відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді протягом трьох робочих днів з моменту виявлення відповідно до затвердженої форми;

– проведення оцінки потреб сім'ї / особи, яка звернулася до Центру, складання разом з нею плану заходів щодо усунення складних життєвих обставин з установленням строку його виконання;

– надання в умовах цілодобового стаціонару допомоги та тимчасового притулку сім'ям (їх членам) / особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують тимчасового притулку, у разі відсутності в зазначених осіб засобів до існування, а також забезпечує їх харчуванням;

– повідомлення центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо наданих соціальних послуг сім'ї / особі, яка перебуває в складних життєвих обставинах Центром, і підготовка рекомендацій про необхідність постпрограмної підтримки;

– забезпечення спільно з центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді проведення психологічної діагностики з метою психологічної корекції, реабілітації та адаптації сім'ї / особи, сприяння їх працевлаштуванню, влаштування на навчання;

– участі в роботі Дорадчого органу та в здійсненні соціального супроводу.

Повноваження соціального гуртожитку для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування має повноваження щодо забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 15 до 18 років, а також осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 23 років житлом для тимчасового проживання, відповідних умов для їх соціальної адаптації, їх підготовки до самостійного життя та забезпечує виконання функцій щодо:

– виявлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 15 до 18 років, а також осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 23 років, які перебувають у складних життєвих обставинах, і повідомлення

відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді протягом трьох робочих днів з моменту виявлення відповідно до затвердженої форми;

- забезпечення спільно з центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, службою у справах дітей захисту прав та інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що в ньому проживають;

- здійснення спільно з центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді реалізації програми соціальної адаптації осіб з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які проживають в соціальному гуртожитку;

- участі в роботі Дорадчого органу та в здійсненні соціального супроводу.

Повноваження соціального центру матері та дитини

Соціальний центр матері та дитини має повноваження щодо забезпечення тимчасового проживання жінок на сьомому-дев'ятому місяці вагітності та матерів з дітьми віком від народження до 18 місяців, які перебувають у складних життєвих обставинах, що перешкоджають виконанню материнського обов'язку, з метою профілактики соціального сирітства (покинуті батьками діти) та забезпечує виконання функцій щодо:

- виявлення жінок на сьомому-дев'ятому місяці вагітності та матерів з дітьми віком від народження до 18 місяців, які перебувають у складних життєвих обставинах, і повідомлення відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді протягом трьох робочих днів з моменту виявлення відповідно до затвердженої форми щодо подальшого соціального супроводу, комплексу спеціалізованих соціальних послуг;

- проведення з особами, які тимчасово проживають у центрі, індивідуальних і групових корекційних заходів, надання психологічної допомоги, кваліфікованих консультацій (психологічні, педагогічні, медичні, правові), у разі потреби організація їх госпіталізації та клінічного обстеження;

- надання консультацій з питань догляду за дітьми раннього віку, їх розвитку та виховання;

- забезпечення спільно з центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді виконання індивідуальних програм адаптації, реабілітації та реінтеграції в суспільство осіб, які тимчасово проживають у центрі;

- участі в роботі Дорадчого органу та в здійсненні соціального супроводу.

Повноваження центру ресоціалізації наркозалежної молоді

Центр ресоціалізації наркозалежної молоді має повноваження щодо забезпечення на добровільних засадах цілодобового перебування молоді, що пройшла курс лікування від наркотичної залежності в закладах охорони здоров'я та потребує отримання соціальних послуг, а саме: послуг із соціальної реабілітації (психологічних, соціально-педагогічних, юридичних, соціально-медичних, соціально-економічних, соціально-побутових та інформаційних), проведення соціально-профілактичної роботи серед молоді з метою уникнення випадків вживання наркотичних засобів і забезпечує виконання функцій щодо:

- виявлення сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, і повідомлення відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді протягом трьох робочих днів з моменту виявлення відповідно до затвердженої форми щодо подальшого соціального супроводу, комплексу спеціалізованих соціальних послуг;
- розроблення та виконання індивідуальних програм соціальної реабілітації та адаптації отримувачів соціальних послуг;
- проведення психологічної діагностики з метою психологічної корекції та соціальної реабілітації отримувачів соціальних послуг;
- забезпечення спільно з центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді проведення заходів щодо соціальної реабілітації та адаптації отримувачів соціальних послуг;
- участі в роботі Дорадчого органу та в здійсненні соціального супроводу.

Повноваження центру для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді

Центр для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді має повноваження щодо забезпечення умов для соціальної адаптації ВІЛ-інфікованих дітей та молоді, розроблення і здійснення заходів щодо соціальної підтримки та супроводу таких дітей і молоді, що спрямовані на їх інтеграцію в суспільство та забезпечує виконання функцій щодо:

- виявлення сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, і повідомлення відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді протягом трьох робочих днів з моменту виявлення відповідно до затвердженої форми щодо подальшого соціального супроводу, комплексу спеціалізованих соціальних послуг;
- здійснення лікувально-оздоровчих заходів, надання в разі потреби першої невідкладної допомоги;
- організації роботи груп взаємодопомоги для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді, а також їх батьків або осіб, які їх замінюють та організації клубів за інтересами, проведення конкурсів;

- співпраці із закладами охорони здоров'я, навчальними закладами та іншими організаціями, які надають допомогу ВІЛ-інфікованим дітям та молоді;

- здійснення направлення у разі потреби осіб, які звернулися до центру, до закладів та установ, що можуть забезпечити задоволення їх потреб;

- забезпечення спільно з центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді залучення батьків або осіб, які їх замінюють, до співпраці, надання їм методичних порад;

- участі в роботі Дорадчого органу та в здійсненні соціального супроводу.

6.2. Повноваження суб'єктів, які знаходяться в сфері управління Міністерства охорони здоров'я України:

Структурні підрозділи з питань охорони здоров'я місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, заклади охорони здоров'я мають повноваження щодо забезпечення реалізації державної політики в галузі охорони здоров'я у відповідних регіонах та забезпечення координації діяльності закладів охорони здоров'я, пов'язаної з наданням лікувально-профілактичної допомоги населенню та забезпечують виконання функцій щодо:

- виявлення сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, і повідомлення структурними підрозділами з питань охорони здоров'я, ФАПами, поліклініками / сімейними лікарями, жіночими консультаціями, пологовими будинками, центрами планування сім'ї, центрами здоров'я, центрами СНІДу, наркодиспансерами, закладами санаторно-курортного лікування, та повідомлення відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді протягом трьох робочих днів з моменту виявлення відповідно до затвердженої форми;

- інформування клієнтів закладів охорони здоров'я про соціальні послуги та, у разі потреби, перенаправлення їх до центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді й закладів соціального обслуговування;

- забезпечення санаторного лікування дітей із сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у санаторних закладах системи охорони здоров'я за наявності медичних показань для санаторно-курортного лікування;

- участі (при потребі) в обстеженні сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах;

- надання медичної та медико-консультативної допомоги сім'ям / особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і перебувають під соціальним супроводом у центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

- сприяння проведення у центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центрах соціальної адаптації, закладах соціального обслуговування, закладах для бездомних, спеціальних будинках-інтернатах та інших закладах соціальної підтримки (догляду) санітарно-просвітницької роботи (соціальна реклама, випуск санітарних бюлетенів тощо) з питань здорового способу життя, профілактики туберкульозу, ВІЛ-інфекції / СНІДу, алкоголізму, наркоманії;

- розповсюдження у закладах охорони здоров'я соціальної реклами з питань здорового способу життя та відповідального батьківства;

- інформування центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей про дитину, покинуту в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я, або яку відмовились забрати батьки або інші родичі, про покинуту чи знайдену дитину (відповідно до інструкції про заповнення акта), про сім'ї, батьків або осіб, які їх замінюють, які мають тривалу хворобу, що перешкоджає виконанню ними батьківських обов'язків, або порушує права й обмежує законні інтереси дитини; про ухиляння або не виконання батьківських обов'язків у зв'язку із зловживанням алкоголю, уживанням наркотичних засобів, психотропних речовин;

- направлення до центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді ВІЛ-інфікованих дітей: повнолітньої та дїездатної особи (за її особистою згодою), неповнолітньої та недїездатної особи (за згодою батьків або офіційних представників) для взяття під соціальний супровід;

- участі структурного підрозділу з питань охорони здоров'я у роботі Дорадчого органу та в здійсненні соціального супроводу.

6.3. Повноваження суб'єктів, які знаходяться у сфері управління Міністерства освіти, науки, молоді та спорту України:

Органи освіти і науки, молоді та спорту (міські, районні, районні у містах управління / відділи), дошкільні, загальноосвітні, професійно-технічні та позашкільні навчальні заклади мають повноваження щодо реалізації державної політики в галузі освіти з урахуванням особливостей соціально-культурного середовища відповідного регіону та забезпечують виконання функцій щодо:

- виявлення сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, і повідомлення центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді протягом трьох робочих днів з моменту виявлення відповідно до затвердженої форми;

- ведення обліку дітей дошкільного та шкільного віку, які потребують соціальної допомоги, реабілітації та інформування центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо таких категорій дітей та молоді;

- інформування центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо влаштованих до дитячих інтернатних закладів дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та неповнолітніх, які не мають належних умов для виховання в сім'ях;

- залучення центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді до роботи із сім'єю та громадськістю, пов'язаною з навчанням та вихованням дітей, організацією їх дозвілля;

- ведення внутрішнього обліку дітей і підлітків, які потребують посиленої уваги з боку педагогічного працівника, соціального педагога, та інформування про це служби у справах дітей і центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

- створення при освітніх закладах об'єднань батьків, педагогів, громадськості з метою забезпечення педагогічного впливу на дітей із сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, і схильних до протиправних дій, з залученням до цієї роботи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

- здійснення профілактичної та просвітницької роботи з дітьми, підлітками, молоддю, схильними до правопорушень, з числа сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, контроль за відвідування ними навчальних закладів та якістю навчання;

- організація діяльності психологічної служби та педагогічного патронажу в системі освіти та забезпечення їх взаємодії з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

- здійснення невідкладних заходів щодо активного залучення до громадської та гурткової роботи в середніх загальноосвітніх школах і позашкільних навчальних закладах дітей та підлітків із сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах;

- проведення спільно з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді інформаційно-профілактичних заходів, спрямованих на підготовку дітей / молоді до самостійного життя, формування відповідального батьківства, створення позитивної моделі сім'ї, профілактики жорстокого поводження в родинях тощо;

- залучення працівників освіти до соціального обстеження сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах;

- сприяння розповсюдженню в навчальних закладах соціальної реклами з питань профілактики здорового способу життя;

- інформування центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо неповнолітніх, які не мають належних умов для виховання в сім'ях;

- участі в роботі Дорадчого органу та в здійсненні соціального супроводу.

6.4. Повноваження суб'єктів, які знаходяться в сфері управління Міністерства внутрішніх справ України:

Територіальні органи внутрішніх справ (міські, районні у містах, районні) мають повноваження щодо формування та реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина у відповідному регіоні, забезпечують виконання функцій щодо:

- виявлення сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, і повідомлення центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді протягом трьох робочих днів з моменту виявлення відповідно до затвердженої форми;

- організації спільно з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, профілактичної та просвітницької роботи з дітьми / неповнолітніми, схильними до правопорушень, з числа сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, та їхніми батьками;

- здійснення заходів, спрямованих на своєчасне виявлення осіб, схильних до вчинення насильства в сім'ї, та дітей, щодо яких учинено насильство або існує загроза його вчиненню, та інформують про цих осіб центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей;

- здійснення первинного дослідження поведінки, проблем та особистості неповнолітніх, засуджених до покарань у вигляді громадських робіт, виправних робіт, звільнених від відбування покарання з випробуванням, та їхніх сімей і інформування центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та кримінально-виконавчих інспекцій про неповнолітніх та їхні сім'ї;

- збору та узагальнення інформації про осіб, які втягують неповнолітніх у злочинну діяльність;

- надання допомоги органам освіти й охорони здоров'я в підготовці відповідних документів щодо оформлення особових справ неповнолітніх, які направляються до загальноосвітніх шкіл і професійних училищ соціальної реабілітації;

- здійснення контролю за неповнолітніми, які перебувають на обліку кримінальної міліції у справах неповнолітніх;

- сприяння в оформленні (відновленні) паспортних документів, отриманні статусу особи без громадянства, права на мешкання в Україні, отриманні громадянства України, отриманні реєстрації по місту проживання;

- надання юридичних консультацій з питань оформлення паспортних документів, прийняття громадянства України та отримання реє-

страції по місту проживання через КЗ “Центр обліку безпритульних громадян”;

– участі у роботі Дорадчого органу та в здійсненні соціального супроводу.

Територіальні органи (головні управління міграційної служби АР Крим, в областях, містах Києві та Севастополі) та територіальні підрозділи (управління, відділи (сектори) міграційної служби в районах, районах у містах, містах обласного, республіканського (АР Крим) значення) ДМС України мають повноваження щодо реалізації державної політики у сфері міграції (імміграції й еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів на відповідній території та забезпечують виконання функцій щодо:

– виявлення сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, і повідомлення відповідного центру соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді протягом трьох робочих днів з моменту виявлення відповідно до затвердженої форми;

– здійснення оформлення та видачі громадянам України, які постійно проживають в Україні, документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство, затримання видачі та вилучення цих документів у передбачених законодавством випадках;

– прийняття рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, втрати або позбавлення статусу біженця чи додаткового захисту або скасування рішення про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту;

– сприяння у влаштуванні у відповідні дитячі заклади чи сім’ї дітей, розлучених із сім’єю, які звернулися із заявою про захист в Україні;

– сприяння дітям, розлученим із сім’єю, які звернулися із заявою про захист в Україні, у розшуку батьків або інших їх законних представників;

– участі у роботі Дорадчого органу та в здійсненні соціального супроводу.

Кримінальна міліція у справах дітей забезпечує виконання функцій щодо:

– виявлення сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, і повідомлення відповідного центру соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді протягом трьох робочих днів з моменту виявлення відповідно до затвердженої форми;

- проведення у тісній співпраці з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді роботи щодо запобігання правопорушень, виявлення, припинення та розкриття злочинів дітей, здійснення роботи з батьками та членами сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах з метою запобігання втягування дітей у злочинну діяльність, проституцію, пияцтво, наркоманію та жебрацтво;

- винесення офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, взяття на профілактичний облік, направлення особи, яка вчинила насильство в сім'ї на проходження реабілітаційних заходів (корекційних програм), винесення такій особі захисного припису, з подальшим інформуванням центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

- відвідування правопорушників, що не досягли 18 років, за місцем їх проживання, навчання, роботи, проведення бесід з ними, їх батьками (усиновителями) або опікунами (піклувальниками) з подальшим інформуванням центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

- здійснення, з залученням центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, заходів соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі на певний термін;

- участі у роботі Дорадчого органу та в здійсненні соціального супроводу.

Дільничні інспектори міліції виконують функції щодо:

- виявлення сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, і повідомлення відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді протягом трьох робочих днів з моменту виявлення відповідно до затвердженої форми;

- проведення індивідуально-профілактичної роботи з особами, схильними до скоєння правопорушень, у тому числі, з числа сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах;

- винесення офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, взяття на профілактичний облік таких сімей, інформування центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

- здійснення роботи з населенням і громадськими формуваннями на адміністративно-територіальній одиниці щодо дотримання громадського порядку й громадської безпеки, та недопущення асоціальної поведінки дітей та дорослих;

- попередження злочинів та адміністративних правопорушень;

- здійснення поквартирного та подвірного обходу помешкань громадян і проведення інформаційної та профілактичної роботи з сім'ями та дітьми;

- організації взаємодії з громадськими формуваннями та населенням у профілактиці правопорушень, охороні громадського порядку;

- співпраці з працівниками кримінально-виконавчої інспекції Департаменту України з питань виконання покарань щодо індивідуально-профілактичної роботи з особами, засудженими до покарання без позбавлення волі;

- інформування закладів охорони здоров'я щодо осіб, які виявлені під час проведення профілактичних заходів і складають групу ризику – соціально небезпечних психічнохворих, хворих на туберкульоз, наркоманію тощо;

- інформування центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді про правопорушення серед дітей, про дітей, які в розшуку або зникли без вісті, про неповнолітніх, які направляються до загальноосвітніх шкіл і професійних училищ соціальної реабілітації та їх сім'ї, та які перебувають на обліку кримінальної міліції у справах дітей, про винесення захисного припису особі, яка вчинила насильство в сім'ї, та направлення її на проходження корекційної програми протягом 3 днів, про виявлення батьків або осіб, які їх замінюють, які ухиляються від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо створення належних умов для життя, навчання та виховання дітей, про правопорушників, що не досягли 18 років, у тому числі звільнених зі спеціальних виховних установ;

- участі в роботі Дорадчого органу та в здійсненні соціального супроводу.

6.5. Повноваження суб'єктів, які знаходяться у сфері управління Міністерства юстиції України:

Територіальні органи управління, кримінально-виконавча інспекція, установи виконання покарань, СІЗО забезпечують виконання функцій щодо:

- виявлення сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, і повідомлення відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді протягом трьох робочих днів з моменту виявлення відповідно до затвердженої форми;

- здійснення спільно з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді підготовки до звільнення неповнолітніх дітей та молоді через відновлення та зміцнення їх суспільнокорисних зв'язків, сприяння у попередньому вирішенні питань, пов'язаних з реєстрацією та проживанням в обраному місці проживання, працевлаштуванням або навчанням після звільнення;

- сприяння розповсюдженню реклами про послуги центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді серед неповнолітніх і молоді, які звільняються з місць позбавлення волі;

- проведення спільно з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді профілактичної та просвітницької роботи з неповнолітніми та молоддю з числа сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах;

- повідомлення центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді відповідного району (міста, району в місті), в якому має намір проживати особа після звільнення, про звільнення осіб, які звільняються з установ виконання покарань, віком до 35 років за 3 місяці до закінчення строку покарання;

- участі в роботі Дорадчого органу й у здійсненні соціального супроводу.

6.6. Повноваження суб'єктів, які знаходяться в сфері управління Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України:

Структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій з питань житлово-комунального господарювання (житлово-експлуатаційні комісії) мають повноваження щодо реалізації державної політики у сфері житлово-комунального господарювання, житлової політики на відповідній території та забезпечують виконання функцій щодо:

- виявлення сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, і повідомлення відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді протягом трьох робочих днів з моменту виявлення відповідно до затвердженої форми;

- ведення обліку громадян, що потребують поліпшення житлових умов, до одержання житлового приміщення та забезпечення першочергового надання жилих приміщень відповідним категоріям сімей / осіб:

- матерям, яким присвоєно звання “Мати-героїня”, багатодітним сім'ям, сім'ям, що виховують дітей-інвалідів, і самотнім матерям;

- сім'ям при народженні близнят;

- громадянам, житло яких внаслідок стихійного лиха стало непридатним для проживання;

- особам, які повернулися з державного дитячого закладу, від родичів, опікуна чи піклувальника, громадянам, незаконно засудженим і згодом реабілітованим, при неможливості повернення займаного раніше жилого приміщення;

– дітям-інвалідам, які не мають батьків або батьки яких позбавлені батьківських прав і проживають у державних або інших соціальних установах, після досягнення повноліття, якщо за висновком медико-соціальної експертизи вони можуть здійснювати самообслуговування і вести самостійний спосіб життя;

– сім'ям, які мають п'ятьох і більше дітей, та у разі народження в однієї жінки одночасно трьох і більше дітей;

– забезпечення жилим приміщенням дитячих будинків сімейного типу (при винесенні в установленому порядку рішення про організацію дитячого будинку сімейного типу особам, які призначені батьками-вихователями, для спільного проживання з дітьми, переданими їм на виховання), надається поза чергою індивідуальний жилий будинок або багатокімнатна квартира за нормою. Користування наданим жилим приміщенням здійснюється в порядку, встановленому законодавством для користування службовими жилими приміщеннями;

– участі у роботі Дорадчого органу та в здійсненні соціального супроводу.

6.7. Повноваження виконкомів міських, сільських і селищних рад

– своєчасне виявлення сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, в тому числі які бродяжать, жебракують, є біженцями, та інформування відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, відповідних підрозділів районних адміністрацій, міськвиконкомів і фахівця із соціальної роботи на території сільської / селищної ради протягом трьох робочих днів з моменту виявлення відповідно до затвердженої форми;

– інформування батьків, або осіб, які їх замінюють про обов'язки та відповідальність за виховання дітей;

– притягнення до відповідальності батьків, які не забезпечують належний догляд і виховання дитини;

– своєчасне вжиття заходів з надання статусу дитині, позбавленої батьківського піклування;

– здійснення заходів щодо влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування під опіку / піклування, в прийомні сім'ї, до дитячих будинків сімейного типу, сприяння усиновленню дітей;

– своєчасне інформування уповноважених органів про випадки вчинення насильства в сім'ї або загрози його вчинення та жорстокого поводження з дітьми;

– допомога в вирішенні житлово-побутових питань: постановка на квартирний облік, ремонт житла, придбання вугілля / дров для

опалення житла, підведення комунікацій, клопотання щодо списання боргів за житлово-комунальні послуги, виділення окремого або соціального житла тощо;

– участь у роботі Дорадчого органу та в здійсненні соціального супроводу.

7. Контроль за виконанням суб'єктами соціального супроводу їх повноважень і функцій у ході соціального супроводу

7.1. Контроль за виконанням суб'єктами соціального супроводу сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, здійснюють керівники органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, керівники установ і закладів, зазначених в Порядку взаємодії.

7.2. Всі суб'єкти взаємодії, зазначені у Порядку, несуть відповідальність за невиконання своїх повноважень і функцій та розголошення відомостей про особисте життя сім'ї / особи, яка перебуває у складних життєвих обставинах і потребує сторонньої допомоги у вирішенні проблем, та іншої інформації особистого характеру, яка стала відома під час здійснення соціального супроводу, згідно чинного законодавства України.

7.3. Моніторинг виконання даного порядку здійснює управління (відділ) праці та соціального захисту за наступними індикаторами:

– участь суб'єктів соціального супроводу у виявленні сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах (хто подає інформацію, який відсоток сімей, щодо яких інформація не підтверджується, які суб'єкти подають інформацію, що не підтверджується в більшості випадків);

– здійснення термінових заходів суб'єктами соціального супроводу (якими саме і які заходи) для виходу сім'ї / особи зі складних життєвих обставин;

– взаємоінформування суб'єктів соціального супроводу;

– аналіз роботи Дорадчого органу (кількість засідань, терміни, оформлення протоколів засідань);

– участь суб'єктів соціального супроводу в соціальному обстеженні сім'ї / особи;

– проведення нарад, робочих зустрічей тощо;

– участь суб'єктів соціального супроводу у здійсненні соціального супроводу сім'ї / особи (в картці обліку роботи з сім'єю / особою в ході здійснення соціального супроводу має бути зазначено, які суб'єкти залучаються до вирішення проблем);

- направлення членів сім'ї / осіб до закладів соціального обслуговування, соціального захисту тощо;
- залучення до соціального супроводу сім'ї / особи, які перебувають у складних життєвих обставинах, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, окремих громадян за їх згодою;
 - участь у роботі міждисциплінарної команди фахівців;
 - висвітлення у засобах масової інформації актуальних питань соціальної роботи з сім'ями / особами, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- проведення навчально-практичних семінарів з питань надання соціальних послуг сім'ям / особам, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- ведення всіма суб'єктами соціального супроводу єдиних форм облікових документів.

Додаток 1
до Порядку
Проект

ТИПОВЕ ПОЛОЖЕННЯ **про Дорадчий орган з питань соціальної роботи** **із сім'ями / особами, які перебувають** **у складних життєвих обставинах**

1. Дорадчий орган з питань соціальної роботи із сім'ями / особами, які перебувають у складних життєвих обставинах (далі – Дорадчий орган) – є постійно діючим дорадчим органом, який створюється за рішенням органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування для здійснення координації між суб'єктами соціального супроводу, для комплексного вирішення питань сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

2. Дорадчий орган у своїй діяльності керується Конституцією України, Конвенцією ООН про права дитини, Кримінальним, Сімейним і Цивільним кодексами України, законами України “Про державну службу”, “Про місцеве самоврядування”, “Про звернення громадян”, “Про об'єднання громадян”, “Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю”, “Про соціальні послуги”, “Про охорону дитинства”,

“Про попередження насильства в сім’ї”, “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”, указами Президента України, актами Кабінету Міністрів України, іншими нормативно-правовими актами та цим Положенням.

3. Принципами роботи Дорадчого органу є:

- колективне прийняття рішень суб’єктами соціального супроводу;
- колективна та індивідуальна відповідальність кожного суб’єкта соціального супроводу;
- оперативне та своєчасне прийняття рішень стосовно сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- дотримання конфіденційності отриманої інформації.

4. Основним завданням Дорадчого органу є забезпечення вирішення соціальних проблем членів сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, їх прав і свобод, задоволення їх потреб.

5. Дорадчий орган відповідно до покладених на нього завдань:

1) вирішує питання щодо взяття / зняття під / з соціальний супровід або відсутності такої необхідності;

2) розглядає матеріали про стан сім’ї / особи, яка перебуває у складних життєвих обставинах;

3) приймає рішення щодо залучення кожного з суб’єктів соціального супроводу (відповідно до потреб) до надання допомоги сім’ям / особам, встановлює терміни виконання поставлених завдань щодо вирішення проблем, зокрема:

- вжиття заходів з попередження насильства в сім’ї та жорстокого поводження з дітьми;
- влаштування до закладів соціального обслуговування, охорони здоров’я, соціального захисту;
- вирішення житлових проблем, в тому числі поліпшення житлово-побутових умов;
- організації проведення профілактичної та корекційної роботи з батьками, які не виконують своїх батьківських обов’язків щодо дітей, з батьками, діти яких перебувають у закладах соціального захисту дітей і закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та з особами, які чинять насильство в сім’ї;
- оформлення необхідних документів;
- проведення медичного обстеження та надання медичних послуг;
- створення умов для належної професійної підготовки, працевлаштування;
- надання матеріальної та гуманітарної допомоги;
- влаштування на безоплатній основі до гуртків і секцій дітей з сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах;

4) заслуховує звіти суб'єктів соціального супроводу про виконання їх завдань, передбачених планом соціального супроводу.

6. Дорадчий орган очолює голова або заступник голови районної, районної у місті Києві та Севастополі державної адміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті ради (Голова дорадчого органу може мати заступника.

7. Персональний склад Дорадчого органу затверджується розпорядженням голови районної, районної у місті Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті ради.

8. До складу Дорадчого органу входять представники суб'єктів соціального супроводу, визначених відповідним Порядком взаємодії, а саме: начальник управління / відділу праці та соціального захисту населення, директор центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, начальник служби у справах дітей, керівники управлінь охорони здоров'я, управлінь освіти і науки, молоді та спорту, територіальних органів внутрішніх справ, установ виконання покарань, центрів зайнятості населення, інших структурних підрозділів органів виконавчої влади, керівник управління / відділу житлово-комунального господарства, керівники закладів соціального обслуговування, які знаходяться в сфері управління відповідних суб'єктів соціального супроводу, представники установ, організацій та об'єднань громадян.

9. Організаційне забезпечення діяльності Дорадчого органу здійснюється відповідним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, працівник якого виконує обов'язки секретаря дорадчого органу. Матеріали до розгляду на засіданнях дорадчого органу та порядок денний засідань розсилається членам дорадчого органу не пізніше ніж за 5 днів.

10. Основною формою роботи Дорадчого органу є засідання, що проводяться за потреби, але не рідше одного разу на місяць. При виявленні сім'ї / особи, яка потребує невідкладної допомоги, центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді ініціює позачергове засідання дорадчого органу.

11. Засідання Дорадчого органу є повноважними за умови присутності не менш, як двох третин від загальної кількості членів дорадчого органу.

Пропозиції та рекомендації вважаються схваленими, якщо за них проголосувало більше як половина присутніх на засіданні членів Дорадчого органу. У разі рівного розподілу голосів вирішальним є голос

головуючого на засіданні. Член Дорадчого органу, який не підтримує пропозицію або рекомендацію, може викласти у письмовій формі свою окрему думку.

12. Рішення Дорадчого органу, пропозиції та рекомендації фіксуються у протоколі засідання, який підписується головуючим на засіданні та секретарем. Оригінал протоколу зберігається в центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, копії в обов'язковому порядку направляються центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді іншим суб'єктам соціального супроводу протягом трьох днів після проведення засідання.

13. На своїх засіданнях Дорадчий орган розглядає питання, що належать до його компетенції, та за результатами розгляду приймає відповідні рішення, організовує їх виконання.

14. Дорадчий орган має право:

1) одержувати в установленому порядку від органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій інформацію, необхідну для виконання покладених на нього завдань;

2) утворювати у разі потреби робочі групи, залучати до них представників органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, наукових установ і громадських організацій (за погодженням з їх керівниками);

3) подавати пропозиції щодо вжиття заходів до посадових осіб у разі недотримання ними законодавства стосовно членів сімей;

4) звертатися до підприємств, установ, організацій різних форм власності, фізичних осіб щодо надання допомоги сім'ям / особам та у вирішенні складних життєвих обставин.

15. У випадках, передбачених законодавством, Дорадчий орган може приймати рішення, обов'язкові для виконання органами виконавчої влади, іншими державними органами, підприємствами, установами та організаціями тощо.

16. Функції фахівців соціального супроводу різних суб'єктів в обов'язковому порядку прописуються в їх посадових інструкціях, або регламентуються відповідними дорученнями їх безпосередніх керівників.

17. Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді один раз на рік аналізує роботу Дорадчого органу, суб'єктів взаємодії, подає звіт Голові Дорадчого органу, копії звіту направляє усім суб'єктам соціального супроводу.

Додаток 2
до Порядку
Проект

ТИПОВЕ ПОЛОЖЕННЯ про міждисциплінарну (міжпрофесійну) команду

1. Міждисциплінарна (міжпрофесійна) команда фахівців – це група спеціалістів, яка створюється центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з метою забезпечення комплексності та якості соціальних послуг у ході здійснення соціального супроводу сім'ї / особи, яка перебуває у складних життєвих обставинах.

2. Суб'єкти соціального супроводу для виконання завдань, визначених Дорадчим органом, направляють протягом 5 робочих днів після засідання Дорадчого органу інформацію про спеціаліста (ІПБ, місце роботи, займана посада), відповідального за виконання завдання суб'єкта до відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

3. Фахівець із соціальної роботи центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді надає пропозиції керівництву центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо кількісного та якісного складу міждисциплінарної команди, після розгляду яких видається відповідний наказ центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Керівником міждисциплінарної команди призначається фахівець із соціальної роботи, закріплений за сім'єю.

4. До складу міждисциплінарної команди залучаються: фахівці з соціальної роботи, соціальні працівники, соціальні робітники, медичні працівники, юрисконсульти / юристи, психологи, соціальні педагоги, дільничні інспектори, працівники служби у справах дітей та інші фахівці.

5. Принципами роботи міждисциплінарної команди є:

- колективне прийняття рішень – одночасне вирішення всіх проблем сімей / осіб, пов'язаних зі складними життєвими обставинами;
- колективна та індивідуальна відповідальність кожного члена міждисциплінарної команди;
- одночасне виконання завдань членами міждисциплінарної команди в межах своїх повноважень;
- оперативне вирішення питань, визначення недоліків, їх оцінка та розроблення шляхів усунення;
- пріоритетність інтересів сім'ї (її членів) / осіб.

6. Мета та завдання міждисциплінарної команди:

- розробка плану комплексної допомоги сім'ї / особі на основі колективного обговорення результатів соціального обстеження сім'ї / осіб;
- визначення етапів і строків виконання завдань, відповідальних осіб;
- здійснення оцінки якості соціальних послуг;
- взаємообмін інформацією між членами команди, які представляють різних суб'єктів соціального супроводу.

7. Функції фахівців соціального супроводу-членів міждисциплінарної команди різних суб'єктів у обов'язковому порядку прописуються в їх посадових інструкціях або регламентуються відповідними дорученнями їх безпосередніх керівників.

8. Основними формами роботи міждисциплінарної команди є робочі зустрічі, наради, консультації. Ініціювати проведення робочих зустрічей, нарад, консультацій має право кожен із членів міждисциплінарної команди.

9. Районний / районний у місті / міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді організовує навчання членів міждисциплінарної команди відповідно до затвердженої центром програми навчання з метою опрацювання навичок командної роботи.

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Адреса редакції:

Всеукраїнська громадська організація
“Ліга соціальних працівників України”
04070, Київ-70, вул. Фролівська, 1/6, 2-й поверх
тел./факс: (044) 238-65-20
e-mail: lswu@ukr.net

Розповсюджується безкоштовно

Редакція журналу

Толстоухова С. В., к. пед. н., доцент – *шеф-редактор*
Ярошенко А. О., д. філос. н., професор – *головний редактор*
Ткач І. Я., к. філос. н. – *відповідальний секретар*
Голубенко Т. О. – *технічний секретар*
Коректорська вчитка – Мачужак Н. В.
Комп’ютерний дизайн, верстка – Друзь І. О.

Підписано до друку 30.01.2013 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Schoolbook.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 15,34. Обл.-вид. арк. 18,07.
Наклад 150 прим. Зам. № 47.

Друк із оригіналу-макета замовника
в ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб’єктів видавничої справи,
серія ДК № 3464 від 17.04.2009 р.;

вул. Шевченка, 109 а, м. Ніжин, Чернігівської обл., 16600,
факс: (04631) 3-11-08, тел.: (04631) 3-18-03,
e-mail: 0463131284@mail.ru